

Олександр Забарний

ЗОРЕПАД НАД КАЛЮЖИНЦЯМИ

Сільські оповідки

Ніжин
2018

УДК 821. 161. 2
ББК 84 (4Укр.) 2-6
3 12

Літературний редактор – Анатолій Шкуліпа
Художник – Олександр Кошель

Забарний О.В.

3 12 Зорепад над Калюжинцями. Сільські оповідки. – Ніжин:
Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. – 200 с.

ISBN 978-617-640-393-7

До нової книги письменника і науковця Олександра Забарного увійшли оповідки мальовничого поліського села Калюжинці, що на Срібнянщині. Через невеликі за обсягом художні твори читач потрапить у ностальгічний час дитинства і юності письменника, а також пізнає історію життя українського села у буремному ХХ столітті.

УДК 82(477)(096
ББК 84(4Укр.) 2-6

ISBN 978-617-640-393-7

© Забарний О.В., текст, 2018.
© Шкуліпа А.Г., післямова, 2018.
© Кошель О. І., художник, 2018
© Видавець Лисенко М.М., 2018

Від автора

Дорогий мій читачу! Ти тримаєш у руках мою нову книгу, яка народилася у серці, виколисувалась розумом, оприлюднювалася працею багатьох моїх друзів: літературного редактора, художника, коректора, видавця. Усім їм за це велика дяка.

Перед тобою – незвичайна книга... За жанром це – сільські оповідки. Невеличкі прозові твори з сільського життя. Літературознавчий словник визначає *оповідку*, як *коротке оповідання про те, що сталося насправді*. Воно дійсно так..., усі мої герої не вигадані, вони справді існували та існують у реальному житті. Це – мої рідні, сусіди, друзі з невеличкого нині, але славного своєю історією, поліського села Калюжинці, що на Срібнянщині. Тематика бувальщин переважно побутова, подекуди історична, побудовані вони на спілкуванні з близькими для мене людьми. На перший погляд герої моїх творів люди звичайні, але у своїй людській простоті вони цікаві та неповторні. Як неповторна кожна хвилина людського буття...

Жанр оповідки у літературі не новий. Ще у ХІХ столітті великий Кобзар написав: *Не шкодить*

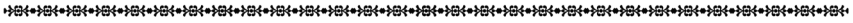
*Такую річ і записать,
Бо се не казка, а билиця,
Або бувальщина, сказать.*

Отож записували таких розповідей чимало... Особливо у минувшину. Цікаві оповідки знаходимо у Пантелеймона Куліша, Михайла Драгоманова, Володимира Гнатюка, Олекси Стороженка. А яким неперевершеним оповідачем був Остап Вишня! Нові часи дарували нові бувальщини... Чого лишень варті «Поліські билиці» Юрія Збанацького, або оповідки Івана Чандея чи Володимира Дрозда, до них долучився Дмитро Білоус зі своїми «Поліськими бувальщинами». Читати не перечитати... Багата моя славна Україна на мудре слово, добрий жарт, виважену думку...

Мої ж оповіді про долю одного села впродовж цілого століття, про людей цього села, про мій рід, який пошарпало ХХ століття так, як і мільйони родин моєї згорьованої, але нескореної України... Для кого ця книга? Для тих, хто ідуть за нами. Щоб не зрікалися свого коріння... Не зміліли душею.

Смачного тобі прочитання, мій друже.

Олександр ЗАБАРНИЙ

Сповідальне

Краю мій, Сіверський, закосичений барвінком та льонами, буйночубими хлібами. Чи чуєш ти? Чи відаєш? Краю мій, хліборобський, возвеличений мозолястими руками, страдницькою працею, неспокоєм серця... Чи не змілів? Краю мій, соколинний, оспіваний в піснях та легендах, у кобзаревих думках, у зболених рядках поетових... До тебе слова мої.

Колиска мого дитинства..., мої вікопомні Калюжинці. Скільки раз я вертав до вас із далеких світів, щоб припасти до чистих криничних джерел і стихити спрагу життєву, щоб дослухатись до шепоту зеленочубих дібров і пізнати всю мудрість світу, а найбільше, щоб почерпнути добро і шану із чесних і правдивих сердець моїх односельців.

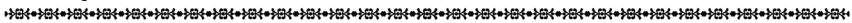
Я не знаю, чи є в світі найсокровенніша сповідь людської душі, аніж сповідь перед отчим краєм, рідною землею, пам'яттю людською... Подумки вертаю сюди, до отчого порогу, звідкіль благословляли мене рідні у життя, як благословляє рідна земля лелек до вирію... Летіть, але візьміть з собою барвінку голубінь, а з материнського серця чебрецю та м'яти, щоб де були вертали звідусіль у отчий край і до своєї хати. Лелеки не зраджують, вони вертають...

Отак і я, лелекою вертаю до спорожнілої материнської домівки, у якій сумують ікони, до рідних Калюжинців..., щоб пригадати щасливі миті свого дитинства, світлу днину юності, а ще згадати рідних, сусідів, дорогих моїх земляків, які дарували мені щедрість людської душі, добро і радість спілкування. А ще святу селянську Правду, задля якої вони чесно віджнивували свій вік.

Помандрую мріями споришевими стежками дитинства. Ген від Коржевого горба, попід дібровою, до ставу..., а звідти Миколаївкою до клубу, нап'юся з колодязя на вигоні з цеберка водиці, вона й справді чудодійна, хлюпну на обличчя та й подамся на Причепієвку, аж до Маснушеної гори. Сяду у затінку старої акації та й буду вдихати пахощі квіту, а далі піду до отав..., які меди! Непоспіхом повернуся до магазину, що в центрі села, і поверну на Стадницю, дійду до Сажалки, розлякаю жаб, підставлю обличчя сонцю і гайда на Заруду по шовкуни..., а звідти прямісінька дорога на Сокиринці. Зупинюся подивований, якою крутою у дитинстві була ця дорога, а нині зміліла, вросла... Чи може це життя наше зміліло? Відповідь на це може дати старезний дуб при дорозі, але він мовчить, заколисуючи у своїх вітах день, що догорає...

Як невгамовно швидко летить час... Він забирає з собою наші радощі і біди, поразки і перемоги, турботи і клопоти..., а згодом забирає і нас. Лишає лише спогади... Маснушина гора, Коржевий горб, Сулимовий яр, Курганова копанка. Ось такі мої Калюжинці, моя мала батьківщина... На сповідь до них і прийшов я нині.

Автор

ЗЕЛИК ВОНЮЧИЙ, *або Як ми з Бусею на «музиці» грали...*

Ну, що за химера? Дивно, але я став боятися ночі. Це, певно, вже даються взнаки роки...

Раніше було як? Прийдеш із роботи, повечеряєш добрено – та й пірнаєш у прірву Морфея, ще сидячи біля телевізора. Прокинешся серед ночі, переповзеш на ліжко і аж до самого ранку – в обіймах сну. А на ранок – день новий, нові турботи, нові емоції, нові люди... Одвічний кругообіг часу. Дивись, вже й рік минув!

Та десь щось змінилося... Певно, Бог увімкнув на коробці Часу задній хід. Усе частіше, отак серед ночі, я прокидаюся, бо вибираюся із тенет Пам'яті, із сюжетів давно минулого часу, та й не можу второпати: «Ну, чого ото воно тобі наснилося? У реальному житті все ж було зовсім не так». І в отих розхристаних роздумах ти вже не зможеш стулити повік до самого ранку...

Усе частіше в мої сни приходять Калюжинці, мальовниче село мого дитинства, яке вгніздилося на південному сході Сіверського краю, посеред буйночубих лісів та численних ставків, які в оксамитове колье увібрали оцю неймовірно затишну людську обитель. Калюжинці – батьківщина моєї неньки і неповторно омріяна колиска мого дитинства... Народжений у гамірному буденні міста, влітку я потрапляв у зовсім інший світ... Точніше – дивосвіт, де я залюбки зустрічав схід сонця, поспішаючи з дядьком Андрієм на рибалку... Там я по-справжньому навчився відчувати спрагу спекотного дня, допомагаючи бабусі розтрушувати свіжоскошену отаву. Розкошував у тихому

надвечір'ї, стишено очікуючи на першу чашку свіжого молока від щойно видоєної корови... І втомлено засинав під заливисті рулади солов'їв та шепотіння старої антонівки, що схилила свої віти під вікном.

Я відкривав нові світи, щоденно ганяючи численними вигонами та левадами, а кришталево чисті води ставка гартували моє тіло, наповнюючи його міццю і наснагою.

Я ріс... А щедре на тепло й ласку сонце обдаровувало мене засмагою.

Саме таким, засмаглим хлопчаком, і приходжу я у свої сьогоденні сні. Приходжу, щоб знову пережити оті стрімкоминучі хвилини дитячого щастя, а разом із тим – і не загоєні в серці миттєвості перших дитячих утрат...

Про що ж так настирливо хоче нагадати мені цими снами Доля?

Лишається тільки здогадуватися.

Блукаючи кольоровими світами дитинства, я немов би переосмислюю: «А чи так жив? Чи не збочив із праведного шляху?»

Прокидаюсь – і вже не сплю до ранку...

Цього разу ніч подарувала мені ще одну зустріч із дитинством. На крилах сну вона перенесла мене у ті світанкові шістдесяті роки минулого століття, коли я п'ятирічним хлопчаком полюбляв сидіти на лаві під розлогою шовковицею, безтурботно теліпаючи ногами і з цікавістю споглядаючи за навколишнім світом, що заклопотано пробігав повз мене дорогою, кимось дбайливо вимощеною бруківкою.

Була восьма година...

Село вже давно прокинулося і на всю котушку жило своїм повноцінним життям. Бо бекало і мукало, кукурікало і гелготало, скрипіло й співало на всі заставки...

Уже давно відправлено худобу на випас, попорано домашнє господарство, шкрябнули гострими сапками в грядках та й розбіглися по роботах. Мене ж за хвїртку на прохолодну лаву відправила бабуся... Буся – як я скорочено її називав, щоб довго язика не морочити... А так її Марусею звали... А може, то я зумисне так змудрував, щоб обминути такий важкий для мене звук «р», який, як я помітив, і мамі моїй не піддався, та вона чомусь не комплексувала... Ричала – як могла... А я викручувався, звивався...

А Буся мовби й не помічала.

А відправила мене за хвїртку – я здогадався чого. Через надмірну мою цікавість, яка всьому перепоную ставала – тільки прокинуся...

От і того ранку.

Прокинувся я від різкого бурякового запаху, що пробивався з хатини.

«Щось вариться», – звично визначив і почвалав босоніж туди... На принадний запах... Ще й теплий на відстані...

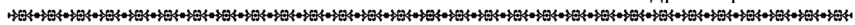
У хатині, на грубці, кипів десятилітровий чавун. Чорний, як земля з-під плуга. У чавуні щось весело булькало...

Придивився – зверху на чавуні приваблювала дивна якась кришка з носиком... І металевим патрубком, вставленим у мідну трубку... А сама вже труба знаходилася у невеликому кориті, наповненому водою.

Дивина!.. Уся ця химерна конструкція містилася на ослоні, що стояв біля грубки.

Придивляюся прискіпливіше... Ага... Трубка – довша від корита... А на її кінці – мотузочок звисає, по якому дзюрчить-парує якась прозора рідина... Прямо в трилітрову банку, прилаштовану тут на табуретці.

Я не стримався й понюхав: пахне лікарнею...

Аж тут і бабуся...

– Це що? – зацікавлено тицьнув пальцем я.

– Музика, – і не думала викручуватися Буся.

– Музика? – витріщився я.

– А ти що думав?

– Та нічого я не встиг подумати!

– Ну, тоді стій мовчки і слухай. Звучить?

– Звучить, – погодився я, прислухаючись, як щось гоготить-дихає всередині.

– А як на ній грати?.. Ну, щоб голосніше зробити, – не вгавав я.

– А ось так... Дуже просто, – і бабуся, прочинивши дверцята, кинула в грубку двоє полін.

Грубка на якусь мить умовкла, мовби подавилася, а тоді враз задоволено завоктала, заворушилася всередині, задихала важче й надривніше... Іще за якусь мить із трубки повалив пар і вона засвистіла. Гучно так, заклично...

– Дай і я зіграю, – не стримався я.

– Зіграй, якщо не важко, – усміхнулася бабуся і показала очима на поліна, що лежали поряд. – Ну, підкинь одне, але не більше, – сказала й хутко відчинила дверцята. – Тільки швидше, щоб жар даремно не випускати, – скомандувала.

Я блискавично вкинув углиб полінце, а бабуся ще швидше закрила грубці розжареного рота.

І все ж я встиг помітити, як вогонь жадібно проковтнув дерев'яну здобич.

З трубки засвистіло, запарувало – і прозора водичка ще веселіше задзюркотіла в банку.

– Давай я ще підкину! – настійливо подався я всім тілом уперед. І поліно вже підхопив із купи... І до дверцят

потягнувся, щоб відчинити... Та бабуся владно поклала важку долоню на плече. – Досить, – сказала, як відрізала.

Я закомизився:

– Ще хочу!

– Краще он молока напийся... З пирогом, який ти любиш... Та й біжи погуляй, доки погода...

І вийшла з хатини.

А в мене ж то руки не перестали свербіти! Скориставшись можливістю, я в один змиг ока вкинув у вогненну пашу грубки аж три найбільші поліна!

Ще й долоні не встиг від пилу стряхнути, як у хатині загуло... Дедалі важче, натужніше...

Невдоволено забулькав чавун... Із грубки, як із потяга, повалив пар.

Я насторожено прислухався: вона вже не свистіла... Вона – гула!.. Напружувалася з останніх сил, мовби збиралася зрушити з місця велетенський вантаж.

Але, як би не напиналася, залишалася стояти там, де й була. Тільки дихала – аж хрипіла, надриваючись. Натомлено, натруджено, заклично!

А банка – я й зреагувати не встиг – хутко наповнилася водою... Ще й через край побігла...

У хатині ще густіше запахло лікарнею...

– Ах, ти ж шкідник отакий! – ускочила в хатину бабуся і зльоту відміряла мені запотиличника. – Я ж казала: не тре-ба!.. А ти... Чи хочеш, щоб на небеса злетіли?

– На небеса? – витріщився я крізь сльози, ніяк не розуміючи... Ну, при чому тут небеса, коли грозою й не пахне ніде?!.

А бабуся й не збиралася приховувати свій гнів:

– Пий молоко і щоб я й твого сліду не бачила тут!.. Зелик вонючий...

Я злякано позадкував до розчинених навстіж дверей.

Яке молоко, бабо?.. Який пиріг, коли я його й укусити ще не збирався, а він уже поперек горла мені став. Мов камінець!

Отак задкував, а второпати ніяк не міг...

Чому зелик?.. Та ще й вонючий?..

І що це таке, що тільки в бабиному гніві й жило досі і ніколи назовні не виривалося?..

А баба вже відчула, напевне, що переборщила. Заступила собою вихід у дверях ще й чашку молока подала:

– Пий, а то голодний цілий день гасатимеш...

– Я – ситий, – спробував відбуркнутися я і прошмигнути в баби попід рукою.

– Я тебе знаю...

Майже розчавлений, у непосильних роздумах я все ж справився із чашкою молока і, заїдаючи його пиріжком, не полишав надії прослизнути в баби під рукою на таке миле мені раптом подвір'я.

А грубка загула ще дужче, надривніше.

Баба оглянулася й сплеснула злякано в долоні:

– Ой, горе мені, горе... Що ж ти наробив?.. – і, хутко вхопивши велику металеву чашку, набрала повну води й з усього розмаху хлюпнула нею у самісіньку гущу вогню в грубці.

– Бо ще розірветься, – сказала й, ніби виправдовуючись, додала: – Треба апетит хоч трохи збавити...

«Чий?» – я й не спитав уголос, а вона мовби вгадала:

– Вогню... Чий же іще?! – а тоді враз подобрішала: – Ну, та йди вже, ганяй, доки ноги носять... Що тобі тут біля мене закісати?..

І виштовхала мене на подвір'я, а сама – клац заціпкою, та й зачинилася в хатині. – Щоб запах по селу не розвівався, – бурчала ніби сама до себе, але ж і я чув, хоч і невтямки було. А баба не вгавала: – А то зберуться зараз нюхачі кляті... Позбігаються звідусюди... Всім потреба нараз закрутить у носі, хоч ти повідривай їм ті носи...

Я постенав трохи плечима та й почвалав до старої шовковиці.

Походив туди-сюди, поперегинався – не допомагає.

І через паркан не видно порятунку, а тому відчинив хвіртку і поплентався нехотя на вулицю.

Примостившись на лавочці, почав спостерігати... Що ж воно нудним таким стало раптом?.. Наче хто підмінив світ... Отак забрав усі радощі з нього, а замість них смутку й печалі навалив під самісінькі стріхи...

Ногами до землі не діставав, тож вони самі теліпалися – наче стрічки на вітрі.

Гнітило бабине... Прямо до землі придавлювало, мов каменюкою...

Ну, чому зелик?.. Та ще й вонючий...

«У баби я нізащо не запитаю, – думалось, – а от у когось із людей...»

Аж тут тітка Приська навпроти чимчикує... Наче на замовлення...

– Чи не з магазину? – питаю.

– А звідки ж мені ще ходити? – і собі ніби перепитує тітка. – Хлібця ось купила та й несу додому... А ти... Натомився вже?.. Спочиваєш?..

– Та де б я натомився?.. Скажете таке... Байдики б'ю і більше нічого мені не довіряє баба.

– А сама ж що?..

- Воду з труби виганяє, а мені не дає.
- Воду?.. З труби?.. А-а-а... То чого ж ти кричиш?.. Чи хочеш міліцію накликати?
- Міліцію? – не второпав я. – При чому тут міліція?
- А при тому. Сидиш – так і сиди мовчки.
- Добре, – легко погодився я, бо мав на меті зовсім інше розгадати. Тож і запитав прямо: – Тьотю, ви мені краще скажіть...
- Що? – зупинилася тітка.
- А що таке зелик?
- Зелик? – усміхнулася тітка. – А чого це тобі раптом припекло дізнатися?
- А я й сам не знаю, – знітився я. – Збрело на думку, то й питаю...
- Так у давні часи називали півня, дитятку... А до чого воно тобі?
- Не мені, а бабі моїй вельми розумній, – сказав я і відвернувся, відчуваючи, що ось-ось із моїх очей може викотитися крупна сльозина.
- Бабі?
- А кому ж іще? Всі – на роботі... Тільки я та вона...
- І то баба тебе так назвала?..
- Еге... Тільки не второпаю, чому саме вонючий?
- Та не забивай собі голову всякими дурницями, дитино! Мало що намерешиться дурній бабі!.. Ти, певно, нашкодив?
- Та-а-а... На музиці сильно зіграв, – чесно признався я.
- На музиці?..
- Еге ж... То воно тільки капало, а тоді як забіжить!... Як загуде!..

– Теж мені велика біда, щоб так дитину обзивати! – сплеснула в долоні стурбована сусідка. – Прикрутила б те радіво – та й уся заморока...

Так і почвалала тітка Пріська до своєї хати, не збагнувши достеменно, який ото насправді цікавий струмент із музикою.

Від роздумів мене відірвав дядько Іван... Горохів – як його називали по-вуличному. Він – шофер. Якраз проїздив на своїй «полупорці» повз наш двір – то й гукнув, пригальмувавши, з кабіни:

– Шурко!.. А що Арсеївна робить, що так дим із димаря валить?

– На музиці грає!

– Що-що? – не второпав. – Скажеш, що я після обіду заїду.

– А піпкнути дасте?

– Біжи, зараз піпкнеш?.. Чого ж так довго чекати?..

Мене – мовби корова язиком злизала з лавочки. Чи вітер здув. Та я й сам незчувся, як швидко опинився на підніжжі «полупорки» – і вже долоня сама на піпикало тиснула. Мишина кричала радісно, а я розпливався в щасливій усмішці – по самі вуха. Наче й не вонючий уже... І не зелик якийсь там задрипаний...

Дядько Іван підхопив мене дужою рукою і всадив у кабіну, якраз на те місце, де тільки-но сидів сам.

Я, мліючи від неймовірного напливу радості, тиснув і тиснув на сигнал, чим не на жарт стривожив Габових гусей, які табуном поверталися з вигону – уже до хазяйських воріт доходили... Як замахали крилами з переляку, як загелготали!..

– Та досить, досить! – засміявся дядько Іван. – А то подумують, що війна почалася... Ну, стрибай на землю, – так само дужою рукою допоміг вибратися з кабіни. – Та не забудь сказати бабі, що я заїду після обіду.

– Не забуду, – твердо пообіцяв я, заправляючи сорочку в штанці.

Наступні півгодини у світі нічого особливого не відбулося. Я щасливо сидів на лавочці і під враженням голосистого піпикання ще щасливіше вимахував ногами.

– Шурко, охолонь... А то ноги на сусідній хлів позакидаєш... Розмахався тут – аж вітер по вулиці пилюку ганяє.

Я глянув – і захолов... Якраз навпроти дядько Федір... Свого всюдисущого мотоциклета припиняє... Наш дільничний міліціонер...

– Ти що, не чув, що так натхненно розмахався? – перепитав, присідаючи біля мене на лавочці.

– А що? – недовірливо блимнув очима я.

– А те, що грошей ніколи не буде, якщо так махатимеш!

Сівши, Киряков зняв форменого кашкета і краєм долоні витер спітніле чоло.

– Чим баба займається? – запитав скоріше для порядку, ніж із якимось дальшим прицілом.

– А покатаєте на мотоциклетці, то й скажу, – миттю зметив я.

– А де ж я дінуся, – спокійно погодився дільничний.

Я вмить згадав про бабину музику і так захоплено розповів про неї, що й дядько Федір не втримався:

– Так басує, кажеш, чавун?.. А сопілкою йому допомагає трубка?.. Ну, молодець у тебе баба... Серед білого дня таким оркестром заправляти надумала, – і, потерши гаряче долонями, майже по-хазяйськи розчинив хвіртку у наш двір, зацікавлено додаючи на ходу: – А водичка, кажеш, не просто дзюрчить, а ніби аж підспівує?..

Я – за дядьком...

– Ану, Шуру, гукай мені бабу, – виставив ураз мене наперед наш дільничний. – Тільки не кажи зразу, що я прийшов. Не лякай завчасно...

– Ага... Та в мене баба така, що сама будь-кого злякає...

– Все одно зви!

– А як же покатати? – повернувся я обличчям до дядька Федора.

– Покатаю, якщо обіцяв... Ніде не дінуся. Клич!.. Скажи: сюрприз жде, якщо допитуватиметься.

Сюрприз насправді вдався... Такого бабусиного обличчя я до самої її смерті не бачив. І покатав дядько Федір не мене, а бабусю. Аж у Срібне відвіз. У районний центр!..

Повернулася вже пізно ввечері. І стишено запитала у прабаби Насті, у своєї матері:

– Ну, і де той провокатор?..

– Спить на печі... Нагасався за день... А в тебе – що?

– Відбулася штрафом...

Та в неї, видно, за дорогу до райцентру й назад усе зло витрусилося. Я це відчув усім своїм, зібганим у малесенький м'ячик, еством.

Бабуся підступила до печі і шорсткою долонею погладила мою кучеряву голову. Її ласкаве тепло вмить розбіглося по всьому моему скоцюрбленому тілу. Я, звісно, вдав, що сплю. Затаїв образу... А насправді...

Ще й досі відчуваю себе великом, як згадаю свою рідну Бусю-бабусю... Накукурікав!

Ще з жодного інструмента так музика не крапала в банку, як із нашого! Уже відколи нема його, а й досі звучить-гуде... Самогонний апарат... А якщо точніше, диригент усіх сільських проблем.

КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ, ОКЛЕЦЬОК І БУРЯ ВОЗНЕСЕННА

Прабабуся Надя

Дивна все-таки річ – людські сновидіння... У них рідко коли зустрічаєш незнайомих людей... Ну, щоб зовсім ніколи не бачених...

У глибині свідомості, десь на найнепрístupнішому, найнедосяжнішому файлі, пам'ять чітко закарбовує обриси, портрети і навіть характери тих людей, які мали хоч якесь значення для тебе, для твоєї долі. Хоч і частково... Хоч і побіжно... Краєчком випадку... Але ж врзалися в життя!.. Доповнили його якимось штрихом. Увиразнили. Круто розвернули в зовсім інший бік – несподіваний. Одне слово, стороннім людям у сновидіння дорога закрита! Нічого турбувати душу.

Мої рідні, які вже відійшли в засвіти, рідко коли заморочують мене «на погоду», як мовиться. Тобто: наснилися, а на ранок – обложний дощ!.. Чи непроходима віхола... Ні, такого не трапляється. Можливо, тому, що всі вони мали надзвичайно лагідну вдачу і рідко коли сварили мене... Та й то... Лише так... Для годиться... А тому й приходять у сни, як неповторні світлини із давно минулих років – тужливих і радісних... Не обставляючи мою зранену душу частоколом незгод...

Прабабусю Надію мій тато, народний учитель Вадим Забарний, люб'язно величав «ходячою контрреволюцією». Називав із зачасною усмішкою на вустах, не злостиво... Певно, тому, що вона йому ніколи вголос не суперечила, зате вперто робила завжди тільки по-своєму! І коли я,

шестирічним, повертався з Калюжинців до Прилук і після обіду розгублено-стривожено розшукував очима на покуті ікони, які кудись зникли, і запопадливо хрестився, пошепки дякуючи Богові, і матері Божій, і всім святим за хліб і сіль, батько незлостиво сміявся:

– Ні, ця Контрреволюція таки зніме мене з роботи!

І, зумисне суворо настовбурчивши брови, сварився на мене пальцем:

– Щоб я цього більше не чув...

А добродушна матуся вражено підхоплювала мене на руки й безперестанку нашіптувала, обціловуючи мене в кучері:

– Сашуню, голосно так казати не треба. Краще тихесенько-тихесенько... Або й зовсім мовчки, тільки думками... Боженька почує... Неодмінно.

Я авторитетно не погоджувався:

– А баба Надя казали, що можна і треба.

Мама гладила мене по голівці і продовжувала:

– То в селі можна, а у місті – ні!

Чому така відмінність мала відбуватися в таких серйозних справах, я так і не второпав... Адже ж розмова з Богом – не з кимось там... Приший-пристьобай...

І все ж, прабабусині настанови складали визначальну частку у моєму вихованні. Пригадую, як до мене, чотирирічного, приводили мого однолітка, Каржана. Його мама, Клавдія Василівна, була вчителькою у місцевій школі. Охайненька така, красива, із модною зачіскою, на підборах... Забіжить – і з порога:

– Надіє Григорівно!.. Хай мій Володька із Шурком погуляє... А я два уроки відбуду та й заберу...

– Нехай, дочко, – легко погоджується Контрреволюція. – Наче мені не однаково – одного глядіти чи двох?

– Дякую вам, – сердечно прикладає учнівські зошити до грудей тьотя Клава і, знай, вихваляє: – Володя у мене сумиренький такий, спокійний...

Хоча, якщо по правді, він і справді був такий. Сидить собі на лаві – хоч і цілий день. Як оклецьок... Нікого не чіпає, шкоди не робить... Бавиться безперестанку олівчиком, що мама дала, і більше нічого йому й не підсовуй. Не те, що я – буря вознесенна!..

Це – бабусине визначення... І мені воно подобалося. А що?.. Коли чув, груди відразу вітром наповнювалися. Так і штурхало воно мене вперед щодуху!.. Так і перло!..

Дивовижна картина: я ганяю попід двором, туди-сюди, туди-сюди... А оклецьок сидить... Крекче, як столітній дід... Я мотаюся – аж шкіра мокра, а його й трактором із лавочки не зсунеш.

Та в тьоті Клави, певно, того дня двома уроками не обійшлося. До школи несподівано завітала комісія з райцентру і Клавдію Василівну затримали.

А час уже підпирає обідати... Нічого чекати з моря погоди, бо де те море і де ті Калюжинці?..

Баба Надя – не скупа, заклопотано садить обох за стіл, урочисто вручає кожному по ложці, ставить миску зі смаженою картоплею, ще й полумисок зі сметаною підсовує якнайближче, і припрошує:

– Їжте, дітки, їжте... А я піду вам хлібця вріжу...

Мені двічі повторювати не треба було. Хутко схопив ложку та й давай молотити ту картоплю – аж за вухами залящала. А Володя сидів-сидів, сопів, огинався, ніби з ноги на ногу переступав під столом – так вагався, а тоді несміливо потягнувся ложкою до картоплі, взяв краєчком – і в губи... Поворушив, поплямкав – ледве проковтнув...

Отак і їли... Я разів із п'ять зачерпну з миски, а він – півложечки... Я – п'ять, він – пів...

Не забували й про сметану. Точніше – я, бо Володя й далі продовжував їсти, як мокре горить.

Захопився – й не помітив переродження оклецька.

Ох, і смачнюща ж картопля з домашньою сметаною! І за вуха не відтягнеш...

Дивлюся, а Володя вже перегнати мене норовить. Я – ложку і він – ложку, я – ложку і він!..

Ні!.. Такого зухвальства я терпіти не збирався. Герой знайшовся!.. Я – ложку і він...

Як закричу:

– Ану, загальмуй! – та й тріснув знахабнілого оклецька ложкою по лобі.

А ложка ж то у сметані!.. У густій!.. На око ще більшою здається, ніж насправді. Отож, і удар більше страху нагнав...

Володя як зареве!.. Як заголосить!..

Рештки сметани по лобу розмазує... Сльози витирає...

Прабаба з чулану вискочила, ситуацію хутко оцінила...

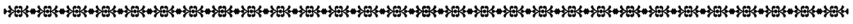
– Ой, Боженьку! – сплеснула в долоні. Та й заходилася чистим рушником Володьчиного лоба витирати. – Тихо, дитинко, тихо... Я ще сметанки підсиплю, тільки їж...

І Володя перестав плакати.

Прабаба підсунула до нього миску, підсипала смачного наїдку ще з глечика, що стояв поряд, а мене виштовхала з-за стола, підвела до покутя й суворо показала на ікону у вишитих рушниках:

– Кайся, супостат... Сметани тобі мало?.. Так я тобі цілий глечик у рота витрушу... Щоб наївся і більше ніколи не жалів...

Я перехрестився, але нічого не сказав. Молитва застряла в мене в горлі... Чи, може, в сметані зав'язла, яку ще й проковтнути як слід не встиг.

Прабаба подобрішала:

– Хіба ж можна їжею попрікати? – і ткнула мене кострубатими пальцями прямо в тім'я. – Ви ж діти... Як брати... Та наминайте цю сметану скільки душа забажає!.. Є ж!.. Це якби не було... Хоч і не великий гріх, бо й ти малий іще та нерозумний, але проси прощення в Господа нашого Ісуса Христа, – і знову ткнула мене пальцями.

І я не стримався:

– Прости мені, Боже, – прошепотів і заплакав.

А вслід за мною й Володя зарюмсав. І про сметану забув.

А прабаба здійняла долоню вгору й урочисто так проголосила:

– Любіть одне одного і поважайте. Сьогодні в одній хаті пригостять, завтра – в іншій... Так і буде свято у вашому житті... А без гостини як же?.. Це ж не по-українськи!.. Не так нас діди-прадіди вчили...

– А як? – не стримався я, щоб не поцікавитися.

– Останнім треба уміти ділитися!.. Ось як!.. Чим більше даєш, тим більше пребуде!

Перехрестилася і далі повела:

– Сьогодні ти ударив, бо сильніший, старший... А він образу затаїть, виросте сильнішим, та й відомстить тобі... І що тоді?.. Як жити в образах та помстах безконечних?.. Кайся, внучку, поки не пізно.

І я покаявся.

А прабаба повчала:

– А тепер підійди до Володі й обніми його. Як брата рідного.

Я так і вчинив. Підсунувся до Володі на лаві й обійняв його, а він – мене. І, якби ви тільки знали, як мені полегшало відразу!.. Як із душі відлягло!.. А в хаті ніби посвітлішало враз, стало тепліше й привітніше. Аж Бозя з ікони до нас усміхнувся приязно.

Через багато років доля звела нас у одному виші, на одному факультеті, в одному гуртожитку...

Ми з Володею ще безліч разів смажили і їли картоплю, щоправда, без сметани. Бо де її таку вже візьмеш у світі – густу й запашну, як чебрець на крутосхилах ярів у Калюжинцях?.. І більше ніколи не сварилися. Брати ж!

І прабабусю Надю безкінечно згадували.

От що значить пальцем по лобі вчасно постукати!

Та і як її забути, коли про неї чи не кожна приказка нагадує! Як долетить до вух, так і прабабуся Надя виринає з небуття, щиро усміхається, мовби хоче наголосити на чомусь, дуже важливому.

Знала ж вона їх силу-силенну, тих приказок – приперчених і присолених, примовок усяких, загадок... Уже й самого дідом давно величають, а час не зітер їх із моєї пам'яті.

Найчастіше прабабуся Надя загадувала їх «на сон грядущий», як любила казати. Отак, нашепче щось сокровенне, перехрестить подушку, покладе на неї мою голівоньку та й скаже, мовби із дна самого серця видихне:

– Спи, дітки... Набігався за день... Бач, ніжки ще й досі смикаються... Біжать кудись, а куди – і сам, напевне, не відаєш... Спи!

– Дак ви розкажіть щось, – прохаю.

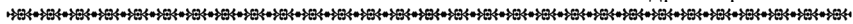
– Що ж тобі розказати?.. Ти й так уже багацько знаєш, а ще просиш...

– Але ж цікаво... Ви ж стільки багато бачили... Адже того, що бачили ви, мені вже ніхто не розповість...

– Твоя правда, внучку... Свята правда...

– От і повідайте...

Називати старших на «ви» мене навчила матуся. Вона й сама так чинила. А зараз де й повага ділася, відколи діти батькам меж и очі тикати стали. Дистанція зникла. Запанібрата всі стали, але не братами!

З прабабусею було б тепло і в холодній хаті.

Вимкне вона світло, покладе шкарубку долоню на голову, а я й горнуся в неї, мов пуп'янок у пелюстки.

– Ну, то слухай уважно, – стишує вона голос. – Про що це я тобі кажу?.. Поле – не міряне, вівці – не щитані, а пастух – із рогами?.. Вгадаєш чи ні?..

Я довго морщуся... Копирсаюся у своїй пам'яті, та нічого путнього так і не підберу.

– Що, не відгадаєш? – натискує вона долонею на чоло.

– Ні, – зізнаюся.

– А кумекалка нащо?

– Яка ще кумекала? – не второпаю я.

– А отака, – куйовдить баба мого неслухняного чуба. – Ти он у вікно поглянь... Хто крізь шибки зазирає?..

– Небо!.. Зірки!.. Місяць!..

– От бачиш, як воно просто все!.. Та в житті всі відповіді, мов на долоні. Треба тільки захотіти побачити.

– Загадуйте ще, – підхоплююся на лікті я.

– Та лежи, лежи, – заспокоює мене прабабуса. – Я загадаю... Та ти цю загадку не осилиш. Для дорослих вона – не для дітей.

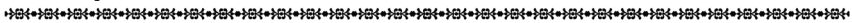
– А я постараюся.

Прабабі й самій стає цікаво, пожвавлюється – ніби аж молодшає.

– От причепився, – бурчить незлостиво. – І де мені від тебе сховатися?

– А ніде, – твердо кажу я. – Скрізь знайду!

– Ну, тоді уважно слухай... Прийшла шайда-байда, взяла щики-брики, почули м'якинники, сказали житнякам, сідайте на овсяники, доганяйте шайду-байду, забирайте щики-брики...

- Щось я нічого не второпав одразу...
- А ти помізкуй.
- Щось мої мізки, напевне, сметаною посклеювалися.

Ніяк не хочуть торопати...

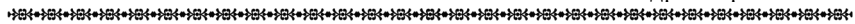
- То тобі так здається лише.
- Це, мабуть, німецька загадка?
- З чого ти взяв?
- Бо слова незрозумілі якісь... Шайда-байда, щики-брики...

Баба суворішає:

- А хто ночами у лісі вештається? Виє так страшно!
- Вовк.
- От тобі й шайда-байда! А в кошарі у дядька Андрія хто так жалібно скімлить?
- Ягнятко...
- От тобі й щики-брики! Бачиш, і це вгадав. А далі треба просто знати, хто що любить... Хто їсть овес?
- Коні.
- А житній хліб?
- Люди.
- А ми нашого Бровка чим пригощаємо?
- Юшкою.
- А в ній що?
- Хліб, картопля, потрошки...
- Одним словом – м'якоть... А тепер зведи все до купи. І не треба ніякої німецької...

Я поморщив лоба, зганяючи всі думки в одну, і не зовсім упевнено проказав:

- Прибіг вовк, украв ягня, почули собаки, нагавкали людям: «Сідайте на коней! Доганяйте вовка, забирайте ягня». Так, бабуню?

– Як пальцем у небо, вцілив. А тепер спи, дітки, спи... А то всі загадки порозгадуємо, а що на завтра залишиться?

– Ага, всі, – смачно поплямкав я, повернувся на бік і заснув, твердо знаючи, що в прабабусі Наді їх іще не один міх припасено.

Я іще чув, як голосно цокає годинник на стіні, і уявляв, як рівномірно блимає він до мене котячими очима. Отак і незчужся, як нічна темрява проковтнула в свій солодкий сон і мене, й бабу, й годинник із його котячими очима.

Він цокав, та я вже не чув.

Бо я вже летів на білій хмаринці... Кудись далеко-далеко... Услід за вершниками... І за галасливими собаками, що ось-ось доженуть того капосного вовка... І заберуть у нього ягнятко.... Таке маленьке-біленьке, як і хмаринка, на якій я лечу...

Ну, то й добре.

Ну, то й гаразд.

А зірок над Калюжинцями ще багато-багато.

Дивишся на них і з неабиякою приємністю відзначаєш, що і з оклецьків бувають люди, і буря стає не така вже й вознесенна, бо притишується.

СТЕПЕННИЙ І ЗАДУМЛИВИЙ

Дядько Андрій

Життя не раз мене дивувало в дитинстві. Та й зараз, слава Богу, продовжує дивувати не менш успішно. І я не супротивлюся – пожинаю все, що підсовується.

Був би дядько Андрій чужим-чужісіньким, а оженився на тітці Насті і став ріднішим-ріднішого.

І не просто він чоловік тітки Насті, маминої двоюрідної сестри, а ще й моєї хрещеної!.. Бо хрещена, як відомо, – друга мати... І перед Богом, і перед людьми.

Бідова тітка... Така метка, така бойова, така щебетуха, що за нею й не вгонишся ні в чому. А співає як! А вигадниця яка!..

Дядько ж Андрій – навпаки. Степенний, як кажуть у Калюжинцях. Неспішний. Трохи навіть задумливий...

Ходить так дивно, накульгуючи. Баба Буся казала, що то з війни. Чи то поранило його там якось неоковирно, чи ноги повідморожував десь під Ленінградом... Хіба допитаєшся тепер?.. А тоді все саме собою виглядало – і питати не треба було. Кульгас – то й нехай. Не відстає ж. Не сподівається, що інші більше на плечі вхоплять і понесуть... Ні, дядько Андрій свою ношу ніколи для інших не залишав, накладав – аж ноги підгиналися, так важко було.

Дядько Андрій – фронтовик, та ніколи ні перед ким не козирав цим високим званням. Не тицяв межи очі, що я ось, мовляв, на фронті був, а ти за мною ставай, бо пороху й не нюхав.

Він ходив у геть вицвілій на сонці і праній-перепраній гімнастерці... З маленькими дірочками для орденів на грудях... А над дірочками – жовто-червона нашивка, як свідчення про поранення...

Ходив неймовірно довго в тій гімнастерці, наче аж зрісся з нею... Аж поки тітка Настя не вмовила його зняти ту священну реліквію і поміняти її на сорочку. Сказала, що не буде з ним до клубу ходити. А якщо точніше:

– Доки ти будеш мене позорити? – спитала, наче осиковий кілок у груди встромила.

А мені важко зрозуміти: чому?.. Яка ганьба в тому, що дядько Андрій так фронтовими споминами дорожить?.. Та

вона, ота солдатська гімнастерка, надійніша, напевне, від найміцнішої броні для нього. Хоч і вигоріла. Хоч і з дірками. Хоч і протерта вже – як решето на сонці, світиться. Не всі ж ті, що в костюмах та при краватках модних, до дядькової порядності дорівнюються. Ой, далеко не всі. А тітка Настя й не ставить їх у приклад. Вона в потертості на гімнастерці тицяє та намагається присоромити чоловіка:

– Що ж ми, гірше від інших у Калюжинцях живемо?

– Ні, не гірше.

– Тоді надівай сорочку. Покажи людям, що вона в тебе є.

І дядько Андрій показував. Тільки тоді аж ніби у зрості меншав. Сутулився якось, пригинався.

– Хоч ти дірки на грудях проколюй, – сміялася жінка. А Андрій дивувався несміливо:

– Нащо?

– А щоб люди не забували, що в тебе і ордени є, й медалі.

– Скажеш таке, – ніяковів чоловік і стенав винувато плечима.

Доброю людиною був дядько Андрій, дуже доброю. А вигадливий!.. Що не знайде дорогою, те й до діла приткне.

– Щоб не пропадало даремно, – каже.

Дарма, що комірником працював, а руки золоті мав. Справжній майстер! Коли б що не трапилося, всі до нього бігли. Бо колгоспні комори завжди у всіх на дорозі стоять. Бо в центрі!

А ще дядько Андрій на трубі грає. Ще й духовим оркестром керує, як справжній маестро. Він і в нотах розбирається. Вивчив, каже, у Ленінграді... Від нічого робити...

Правда ж, дивак? Люди на фронті... Стрілянина кругом, а йому труба в голові... З нотами... Щоб мізки порядок знали й не порозбігалися, хто куди, з переляку.

Я дядька Андрія люблю... Він завжди мене цукерками й солодким печивом пригощає. А ще... Залюбки бере мене на рибалку... Отак на світанні заходить і проголошує голосно:

– Арсеївно! – і, не дочекавшись відповіді, продовжує командувати: – Ану, буди свого хазяїна, по рибу підемо, бо коти подохнуть...

Так, щоб я чув, гукає.

Дивний який, чудакуватий. Наче не знає, що ніякого хазяїна в баби давно немає. Адже дід Павло загинув на фронті... Разом же на війну йшли! Та не всім вертатися пощастило. А кіт наш, Мурко, ніколи не здохне. Він стільки молока за день випиває, скільки й я. Здоровенний такий, а лінивий!.. Баба каже, що йому не мишей ловити треба, а собак по селу ганяти!

– Як тігра...

Так-от, піднімає мене дядько Андрій спозаранку. Наспіх п'ємо молоко і вирушаємо і дорогу – на край села. Там – ближній ставок... А є ще кілька дальніх, але то вже в зовсім інший бік – у протилежний.

Приходимо до води ще затемна, в час, коли небокрай лише рожевіти починає. Поволеньки всідаємось...

– Щоб рибу не розлякати і не попроганяти від берега, – така настанова завчена.

Дядько Андрій розмотує вудки, дістає черв'яка, потім виймає товсті окуляри з одним вушком, а замість другого – шнурок потертий. Вішає їх на носа і, затамувавши подих, починає терпляче насаджувати того черв'яка на гачок. А він крутиться, не піддається... Ну, й морока!.. Хвилини із п'ять минає, доки нарешті закрутиться той черв'ячище на самісінькому вістрі гачка.

Зрештою, передає мені вудку.

– Тримай, Шурку... І впіймай неодмінно сома. Щоб у наших заздрісників аж роти поперекошувало.

– А хіба соми в ставках водяться? – не стримував я цікавості.

Дядько Андрій лише махав рукою:

– Водяться – не водяться, яка різниця. Головне – велику мету перед собою поставити. Дивись, то й спіймається якась тюлина.

Ловили, звісно, карасиків. І замашненькі траплялися. Хоч і рідко, та все ж, додавали особливої зацікавленості у рибній ловлі.

Рожевів небокрай – і рожевіла вода в ставку.

Дядько Андрій дуже любив стрічати сонце. А сам промінився, коли воно, кругле й червоне, викочувалося поволі з-за сокиринського лісу... Він поштиво знімав картуза і гречно кланявся. Немовби вітався з небесним світилом. І причитав ледь чутно:

– Дав Бог день – дасть і роботу...

Без роботи дядько Андрій і дихнути не міг. Тож довго не засиджувався.

Наловивши карасиків на дві сковорідки, хутко збирався:

– Ходімо, Шурку, до хати... Я – пахати, а ти – досипати...

І ми поспішали додому. Звеселені і щасливі.

Хоч не рано почали,

Так багато утяли, –

співали бадьоро про косарів.

А ще дядько Андрій умів дивувати. Дев'ятого травня, на день Перемоги, він одягав свою дорогоцінну гімнастерку, чіпляв орден Червоної Зірки, медалі «За оборону Ленінграда», «За відвагу», «За перемогу над Німеччиною» і йшов до клубу, де, як за помахом чарівної палички, дружно збиралися фронтовики.

Грав духовий оркестр, школярі дарували квіти, вступав голова сільради, директор школи, вчителі... А потім сідали за виставлені в довгий ряд столи і поминали... Земляків, що не повернулися з фронту... Друзів, бойових побратимів...

Вдови ж накривали скатертинами землю, неподалік від пам'ятника загиблим.

І моя Буся там була... Як і всі, у чорній хустці і мовчазна...

Дивно якось і незбагненно... Свято, а вони не радіють.

Із наїдків приносили, хто що міг, і ставили на цей імпровізований стіл, де хто притулиться. Зате поминали кожного поіменно... Мені так і закарбувалося на все життя: кілька десятків жінок у своїй скорботі, перед кожною налита чарочка і накрита скибкою чорного хліба... Щоб міцнішою пам'ять була людська...

Минало небагато часу і з клубу виходили чоловіки, знімали картузи і долучалися до трапези зі вдовами.

У дядька Андрія завжди був букет квітів у руках. Він брав із нього по одній квітці і дарував жінкам, промовляючи:

– Вибачте нас...

У дитинстві я так і не зміг второпати, за що ж вибачається дядько Андрій?

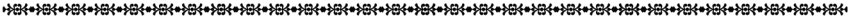
А ще я ніяк не міг зрозуміти, чому він так ставиться до хліба? Адже в кишені завжди носив чорний окраєць, загорнутий у чисту хустину... Перед тим, як їсти, він завжди нюхав хліб... А якщо різав коли паляницю, то перед першою скибкою спочатку креслив на ній хрест ножем... Дивак... Він завжди збирав навіть крихти і вчив цього мене...

Соромно признатися, та інколи мені було навіть ніяково за дядька Андрія. Це коли він на людях, після ситного обіду чи вечері, змітав у долоню хлібні крихти зі скатерки й закидав їх у рота. Адже ж стільки наїдків – аж столи вгинаються. Проте ніхто й сміятися не думав. Усі мовчали. Лише одного разу хрещена сказала, зітхнувши:

– То блокада, дітки... Голод...

Я тоді ще не розумів, що воно означає?... Блокада з голодом...

Так і подорослішав.

ЧЕРІНЬ ІЗ ПРИПАРКОЮ

Скарб

Уперше дідів скарб я віднайшов, коли мені було років сім, а мо', й вісім... Тобто, коли вже сам міг легко забратися на припічок, а звідти – сягнути й на піч.

О, піч у моєї бабусі була розкішна. Запросто розміщувалися батько, мати, ще й я між ними. Лягали – і просторо було... Щоправда, батько не любив, коли я між ними затискувався. Всіляко спроваджував мене до баби на піл або й ще далі – аж до прабаби в хатину. Чим тільки не піддурював... А то й цукерками підманював... І здебільшого – це йому вдавалося.

Але я не про це...

Влітку я на піч не лазив – нічого там робити в жару несусвітню, а от взимку!.. Під час зимових канікул, коли від душі накатаєшся санчатами з пагорба, що на вигоні, – аж до самісінького долу яру, який розкраював село майже навпіл...

Яр непомітно підсунувся до самісінької дороги, до клубу, і кращої забави дітлахам годі було й вигадувати. Спускалися – хто на чому міг: на лижах, санчатах, гринджолах, а Сашко Габів навіть у старих ночвах катався, аж вітер йому свистів у вухах – так стрімко гасав... Ну, а вибратися з яру теж сили треба було мати.

Сніг – важкий, глибокий. Чим далі, тим важче на гору... Зате вниз – як весела пісня з душі.

Ото так за день нагасаєшся та наперекидаєшся, так натовчешся боками й колінами, та ще змерзнеш, як цуцик, – тож хіба вибиратимеш, де краще?.. Тільки в хату – й мерщій на піч.

Хоч і муляє в кістки, зате черінь із припаркою – яка благодать!.. Ляжеш з утомою, схрестиш руки на грудях,

заплющиш очі – хоч ти вмирай цієї миті, ні за чим більше не пошкодуєш. Бо все, чого цілісінський день хотілося, ось тут воно – під спиною. Лежи тихенько і насолоджуйся.

Ні... Ну, правда: от де справді рай!..

Взагалі, піч – це окреме царство, увінчане вінками золотистої цибулі на жердці та округлими в'язками запашного часнику з кучерявими чубчиками на кінці добротних головок.

Як прийнято, зовсім непросте царство... Та головне – завжди привітне, духмяне та ще й запашне...

Вмить і обігріє тебе, замерзлого, й поверне сили, ослабленому, й заманить у солодкий сон, геть змореного...

Даремно бабуся кличе вечеряти.

До речі, селянська піч – це, мабуть, єдине місце у світі, куди хвороби всякі й носа свого бояться потикати. Споконвіку – це територія здоров'я... Курорт, на який і їздити не треба, бо він завжди під боком.

Отак, прокинувшись одного зимового ранку на печі, я запримітив на комині, біля самісінької стіни, невеличку мідну скриньку із химерненькою такою заціпочкою.

«Що там?» – хіба може подумати якось інакше будь-який хлопчак, у якого цікавість завжди за кілометр попереду бігає?

Тож даремно й супротивитися. Цікавість відразу взяла верх. Я потягнувся руками й досить легко дістався до такої бажаної скриньки... Притулив до грудей і вже хотів відчипляти заціпку, як знизу пролунало:

– Шурку!.. Шкодо моя непосидюча... Ану, не чіпай. То діда Хведора скарб...

Я оглянувся й обімлів. Із долівки прабабуся Надя сварила на мене кулачком:

– Постав, де взяв, і спускайся сюди... Будемо їсти.

Умовляти мене не потрібно було, адже з вечора не їв.

Я нехотя поставив скриньку на місце і зсунувся з печі.

Поївши, знову на вулицю. Цілісінький день бігав, а той скарб у шкатулці не давав мені проходу. Теж ганяв услід за мною, хоч ти криком кричи, щоб відстав.

Після вечері я не втримався:

– Бусю, а хто такий дід Федір і що роблять його речі у нашій хаті?

Бабуся наче тільки й чекала на таке запитання, бо відповіла зразу:

– Дід Федір – це батько твого діда Павла, мій свекор. І хата це не наша, а його... Він іще в дев'ятсот десятому році її побудував. В акурат, як Павлуша народився...

І кінчиком хустини бабуся витерла сльозину, що раптом накопилася, глянувши на пожовклу світлину свого чоловіка... В рамці на стіні, побіля ікон.

Деякий час мовчала. А тоді зітхнула:

– Немає вже діда Федора... Вже багато років, як немає. Помер під голодовку в сорок сьомому... Знатний був бондар, йому діжки з усього району замовляли...

– А хто такий бондар? – тут же уточнив я.

– Майстер такий, який із дерева ємності усіякі робить: діжки, барильця, цеберка, бочки...

Я помовчав, збираючись із думками, і знову запитав:

– То, якщо вже діда немає, навіщо нам ота його скринька в секреті?

– Для пам'яті, дітки, для пам'яті...

– Усе для пам'яті, якщо подивитися, – буркнув я. – А коли що запитаєш, то всі лише руками розводять... Не пам'ятають, бо коли то було... Драна людська пам'ять, бабуся...

– Не будь дуже розумним, – застерегла Буся. – От шкатулочка й зачепилася... Ні-ні, та й нагадає про діда. Та щоб ти

прекрасно знав, поки хоч одна річ буде нагадувати про людину, поти ми й будемо згадувати її, шанувати у своїх думках і в своєму серці. А з дідом у цій хаті багато що пов'язано... І цей сволок, і лава... Не тільки скринька...

– А що в ній?

– Його папери... Та ще медалька...

– Давайте поглянемо!

– Хай завтра, – махнула баба рукою.

– Чому?

– Бо сьогодні не до розглядин уже. Час спати. Лягай, дітки...

Ранок приніс нові клопоти, нові враження, нові піклування... І яюсь непомітно заступили собою думки про скриньку. І щодня... Така метушня!.. Така карусель!.. У людей і колеса нема такого, як у білки, а ганяють вони в ньому, що й білці не снилося.

Потягнувся я до шкатулки десь років через два-три...

На Покрову в Калюжинцях – храм... Того року він припав на суботу. За традицією, ми всією родиною прибули на гостини до бабусі в переддень – у п'ятницю.

Для мене знову заслали піч – свіжою рядниною, бо ж знали заздалегідь, де я найбільше вовтузитимуся.

Цього разу я вже не став приборкувати свою цікавість і сміливо відкрив скриньку... В середині вона була розділена надвоє. У більшому відділі містилися якісь пожовклі папери... Ще з царськими печатками... А в меншому – кілька царських срібних карбованців, невеличкий мішечок на шворці (бабуся назвала його ладанкою) і медалька у вигляді хреста.

Папери мене мало цікавили, а от хрест я відразу приладнав до сорочки і з таким погордливим виглядом з'явився на ясні очі родичів.

– Ви тільки подивіться, який герой у нас виріс! – захоплено вигукнув батько.

– У дідову скриньку заліз, – сплеснула в долоні мама. І, глянувши на зблідлу Бусю, спитала: – А ти дозволу спитав?

– Нічого, дочко, нічого, – зразу заспокоїла бабуся. – Він уже не розбишака якийсь... Побавиться трохи й поверне все назад. Правда, дітки? – і з надією глипнула на мене.

Я переступив із ноги на ногу.

– А в школу отак мені сходити не можна? – поцікавився про всякий випадок.

– Не можна, – коротко сказав батько, перебираючи в свої руки папери із скриньки. – Дивно, скільки років пройшло, а вони ще збереглися, – брав і коментував: – Це його відрядження... Звільнення за часи служби у царській армії... А оце, – підняв у пальцях найдорогоцінніший папірець, – посвідчення на нагороду... Георгіївський хрест 4-го ступеня...

Я ще мало про що зрозумів із того. А батько подивився на мене й сказав:

– Сховай, синку, назад, у скриньку. І постав її на місце, хай почекає на свій час, – і поклав на моє плече свою затишну долоню.

– А скільки чекати? – не вгавав я.

– Дочекаєшся...

Минуло немало-небагато, а цілих півстоліття!

Я поважно розкладаю на столі пожовклі від часу папери... Не сам, звичайно, а з непосидливим, як і я колись, онуком.

Богданкові лише дев'ять років, зате бажань – більше ніж у мене, сивочолого. Непокірливий чубчик спадає на чоло... Допитливі очі за все вхопитися поспішають...

– Дідусю, що то? – аж підстрибує з нетерплячки.

– Скарб... Що б іще?..

– Скарб? – не вірить внучок. – А хіба такий скарб буває?

– А те, що найдорожче, те й скарб, – твердо кажу я і додаю: – Що тут мудрувати!

Читаємо разом... Слова чужі, та перекладання не потребують. Для мене вони не тільки текст, а й глибокий підтекст подають. Богданко не розуміє ще, та є надія, що й він колись вникне в імперську суть нашого родинного життя.

Удостоверение № 170

Предъявитель сего военно-полевой роты штаба 11 пехотной дивизии рядовой Федоръ Хонда за подвигъ мужества и храбрости, проявленный въ бою съ 18 по 22 Ноября 1916 г. награжденъ приказомъ по дивизіи отъ 13 Декабря 1916 г., за № 125 Георгіевской медалью 4 степени, что подписью и приложеніемъ казенной печати удостоверяется.

13 декабря 1916 года. Действующая армия.

Вр. Командующій 11 пех. дивизіей

Генераль-Маіоръ Никитин.

Начальник Штаба,

печать Генерального Штаба

Генераль-Маіоръ Шеманский.

І на тремтячу хлоп'ячу долоньку ліг Георгіївський хрест 4 ступеня... Безцінний скарб нашого роду.

– Видно, добряче той Хонда воював! – захоплено вигукнув Богданко.

– І не той, а твій рідний прапрадід! – поправив я.

– А поносити можна? – загорілися внукові очі.

– Можна, – погладив його кучеряву голівку я і уточнив: – Тільки в хаті. І недовго...

– Чому?

– Бо нас уже давно зачекалася черинь із припаркою... Разом із скарбом.

ГОРЕ ПІШКИ НЕ ХОДИТЬ

Прабабу Наталку я не застав на цьому світі, тож і не пізнав, яка вона... Чого в ній більше – доброго чи вредного?..

Вона померла за п'ять років до мого народження...

Як кажуть старі люди, не застав... Так і врзалося в пам'ять, як щось таке дуже особливе, куди спішив-спішив – і не встиг.

А от чути про неї доводилося майже щодня. То матуся згадає: «А баба Наталка казали...», то хрещена забіжить і висповідає, що запустили город: «Не має на вас баби Наталки...», а то й моя ненаглядна Буся-бабуся з тихим сумом мовить: «А моя свекруня, баба Наталка, вчинила б так». І наспіх переповість, як саме.

Із цих щоденних розповідей у моїй уяві мало-помалу і склався портрет моєї небаченої прабаби: вище середнього зросту, з дбайливо зачесаною головою під білою хусткою, виразні карі очі, повненька, як-то кажуть у селі: «при тілі», і надзвичайно говірлива... Як хвалилася інша моя прабаба – Надя: «Сваха у мене любила поговорити і головне – вміла це робити».

Підрісши, я запитав прабабу:

– А скажіть-но, що значить уміти поговорити? Це що, така складна наука?

– А й не проста, дітки, – вмить підохочувалася бабуся і розводила руками, пояснюючи: – Треба вміти говорити так, щоб людям цікаво було... І щоб не набриднути, а ще – щоб толк із цієї розмови був... Щоб вона на користь пішла.

– Вигадаєте таке, – кривився я і супротивився: – Який із балачок толк?.. Це ж не діло якесь конкретне, що його побачити можна!

– От підростеш, то й зрозумієш, – не здавалася баба.

Виявляється, не таке вже це просте й заняття.

Про толк у розмові я зрозумів, коли в мою чорну чуприну вже почали вплітатися ниточки сивини. Їй-Богу, розумний співрозмовник – як подарунок долі!

А тоді, відмахнувшись від непотрібних думок, запитав у прабаби:

– А чому це тітка Марія Габова до нас прийшла? І чому вони з Бусею заховалися у хатині?

– Не заважай їм, дітки, хай погомонять.

– Та хіба ж вони гомонять! – не погоджувався я. – Хіба не чуєте? Одна наша баба бубнить...

– І не бубнить вона, внучку, а шепче, зло вишіптує...

– Вона що, ворожка?

– Ворожка-не ворожка, а людям допомагає.

– Це ж як?

– А ось так! Пам'ятаєш, як ти з яблуні впав? Голова тоді сильно боліла...

– Ледь не розколювалася навпіл. Гадав, що помру.

– Ну, – мовила прабаба і запитала: – А потім що сталося?

Я згадав:

– Баба Буся поклала мене на ліжко, обхопила долонями голову і почала щось нашіптувати. Я й заснув – так мені гарно стало. А прокинувся, то голова вже й не боліла.

– Ну, от бачиш, і допомогло... То її баба Наталка навчила, передала своє вміння.

– Це як, бабусю? – загорівся я цікавістю.

– А хіба ж я знаю?.. Запитаєш у Марусі сам.

Невзабарі з хатини вийшли обидві жінки. Тітка Габова була весела, а моя бабуся... І здаля видно, що втомлена.

– Дякую, Маріє! – поклонилася Габиha і поклала на край стола паляницю чорного хліба, замотану в білу хустку.

– Іди собі з Богом, сусідонько, – стихшено мовила бабуся, проводжаючи гостю до дверей. Потім вона обернулася до ікон, що висіли на покуті, тихо помолилася, ледве ворушачи губами, і пучками тричі поклала на себе хрест.

– Мамо, приберіть хліб, – звернулася до прабаби.

Я не відставав:

– Бабо, а людям допомагати важко?

– Та всяку роботу робити важко, дітки. Хіба ти не спостерігав?

– Спостерігав, – кивнув я головою.

Баба продовжувала повчальним тоном:

– А якщо робиш щиро, від серця, то й поготів. Он дядько Іван Рябченко будинок зводить... Бачив? Яка краса!.. А як же натомлюється!..

– Ну, ви й зрівняли! То ж будинок, а то...

І я замовк, не знаходячи потрібного слова.

– А то що? – перепитала бабуся.

– Лише розмова... З людиною навпроти... Сидиш та й плещеш язиком... І дядько Йван від такої роботи не впотів би до самого вечора.

– Не з людиною, а з Богом, – виправила мене бабуся.

– З Богом? – здивувався я. – А хіба ж він є?

– Є, дітки, є... І Бог є, і Матір Божа, і ангели небесні... Тільки не до кожного вони являються. А якщо і являються, то тільки у великій радості, або ж у великій печалі. Коли Божа підтримка конче потрібна.

– А вас він бачить?

– Він усіх людей бачать. І добрих, і лихих...

– А ви його?

– Я його тільки чую. Мене баба Наталка навчила чути і Матір Божу.

– А розкажіть... Як? – не відставав я.

– То, дітки, довга розмова... Дуже довга... Та й не до часу вона... Хай іншим разом, бо мені вже на ферму пора, поратися, – підхопилася бабуся і, звично погладивши мою кучеряву голову, побігла до своїх підопічних.

Отого обіцяного іншого разу довелося чекати майже півроку. У квітні, через тиждень після Великодня, приїхали ми з мамою у Калюжинці, на «гробки». Так у нас традиційні післяпасхальні поминки називаються... Мамі навіть із роботи довелося відпрошуватися, а мені – зі школи. Куди насправді їдемо, не зізнавалися, та ніхто й не розпитував – самі в такій самій ситуації були. Поминання рідни – діло святе, з партбилетом ти в кишені чи без...

Так-от, по обіді, жінки запнулися чорними хустинами, зібрали в кошики всякі наїдки, виделки, чарки, вино, горілку...

– Мамо, а мені чим голову пов'язати? – запитала моя матуся. – Чи є ще чорна хустка?

– Візьми он у скрині бабину Наталчину, – відповіла Буся.

– Боронь, Боже, не здумай! – пригримнула прабаба Надя. – Запни якусь іншу, – і до Марусі: – А ти додумалась... Чи забула, яка в баби Наталки доля? Мало її горя на наш рід випало?.. Іще хочеш накликати?

– Вибачте, мамо, я не подумала, – покірно похилила голову Буся. – Олю, дитино, знайди у шафі оту картату хустинку, що ти мені на Жіноче свято подарувала...

– Як скажете, мамо...

На кладовищі зібралось все село. Навіть парторг, дядько Андрій Хоменко, прийшов. А що поробиш? Тут проти всього села не накозиряєшся! Поминки – це вам не партзбори, де можна по будь-кому протоптатися – і не помітять. Його ж рідня теж тут лежить – поряд із могилами односельців. Не обминеш.

А люду зібралось!.. З Києва, Чернігова, Сум, Ромен, Прилук, Ніжина...

Микола Габів із Харкова приїхав, а Шура Хонда аж із Криму!.. Морський льотчик. Красивий – очей не відведеш... Що то значить форма! Виросту – обов'язково стану військовим!

Погомоніли, пом'янули, та й стали розходитись по домівках потихеньку... Не пісень же співати на кладовищі! Хоча проривалися й такі, та їх швидко втихомирювали.

Ми навідали могилки всіх своїх рідних, ще й на сусідських побували... Зустрілися з Кириченками, Рябченками, Хондами... З усіма нашими, по-вуличному – Горохами... Вигадають же таке люди! Прізвища в усіх різні, а рід – один!

Ось я, Забарний... А люди в селі кажуть: «Так то ж Шурко Горохів, Арсеївни внук, Олин син». І наша сусідка, Оля Хонда, як сніг на голову – теж Горохова?! То, виходить, не просто рідня, а цілий клопіт!.. Адже ж вона так щемить мені в серці!.. Таке гарнющє дівча!..

Отак у зустрічах, у розпалі думок і вражень і згорів день.

Прабаба Надя, звично перехрестивши подушку, вклалася спати.

Мама з моєю хрещеною, примостившись ладненько на лавочці під шовковицею, ніяк не могли переповісти одна одній новини.

А Буся, втомлено присівши на лаві, ще, певне, й повірити не встигла, що відпочиває від домашніх клопотів... Цим я й скористався:

– Бабусю, а пам'ятаєте, як ви мені обіцяли про бабу Наталку розповісти?

– А коли це, дітки? – не розплющувала очей бабуся. – Та й про що розповідати?

– Про Божу матір, звісно... Та про тяжку Наталчину долю...

– О, то й справді тяжка була доля... Краще й не ворухити...

– Та ворухніть уже... Хоч трішечки... Хочеться дізнатися.... Рідня ж усе-таки...

– Бач, ти й запам'ятав... А я вже й забула...

І широко позіхнула. Наспих перехрестила рота і знову зівнула:

– Свят, свят, свят... Прямо з ніг валяє...

– Та розкажіть же! І воно відпустить.

– Так пізно вже... Мо', нехай завтра?

– Я на це ваше завтра вже півроку чекаю!

Баба зручніше сіла на лаві, випрямилася.

– Ну, якщо ти наполягаєш...

* * *

Баба Наталка, у дівочтві Карпенкова, серед перших калюжинських красунь ходила. Статна, кароока, пишноготуда... Голос – як дзвіночок... А як заспіває!.. Серце не в одного парубка з грудей вискакувало і до неї мерщій лащилося... Звідки тільки до неї не сваталися?! І з Сокиринців, і з Васьківців, і з Охіньок, і зі Срібного... Один панич навіть із Прилук приїздив. А про своїх, калюжинських, і говорити нічого... Сохли, як гичка на підкопаних буряках.

Та не було такого парубка, хто на Наталку не заглядався!

І вона не проти пожартувати, поговорити, коли що... Проте надії жодної нікому не давала. На всі умовляння-обіцяння відповідала коротко:

– Як батько скаже, так і буде.

А батько, Павло Карпенків, хазяїн справний, коней у горох поперед батька в пекло не гнав. Знай, собі мовчки

прицінявся та приглядався. Таку квітку віддаси в погані руки – зав'яне!.. Що тоді, лікті кусати, що дитя занастив?..

Та й посаг неабиякий за дочкою приготували з матір'ю. Що, за вітром пустити зопалу?.. Хочеться, щоб у надійні руки, роботящі... Щоб примножився той посаг і внукам надійною основою послужив.

Довго прицінявся. А того й не помічав, що вигривала Наталка надію потаємну... Жила в селі генеральша, вдова армійського генерала Яхонтова. Їхній будинок на початку села, під високими ялинами красувався, неподалік від ставу. Розкішний такий будинок, із великими вікнами, світлими кімнатами (після революції там школа розташувалася)... І був у генеральші син, Віктор, офіцер... Ні, спочатку – кадет... Навчався в Полтавському кадетському корпусі. Навідувався, як водиться, до матінки – на вакації... На канікули тобто...

От і звела їх доля біля ставу... Наталка саме прийшла білизну переполоскати, а Віктор купався... Щойно з води виходив...

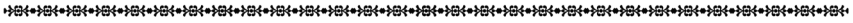
Глянули і обімліли...

Перед нею – статура міцна, загартована... А по тілу крапельки води діамантами виблискують на сонці...

Перед ним – фея з казки... Щойно від сірого вовка втекла...

Отак зустрілися вони поглядами і вже відірватися одне від одного не могли. Заквітувало кохання... Завирувало в іскрах і зірках... Ледь вечір настане, всі дівчата на колодки, а Наталку ноги до ставка несуть щодуху... Прилетить, а Віктор уже там, очі прогледів.

Та стільки ж тих вакацій? Не встигли глянути одне на одного, а Полтава вже кличе!.. Єдине, що міг тоді Віктор, це пообіцяти приїхати на різдвяні канікули. Отоді й сватів зашле.

Тим і жила. Різдва виглядала, як Божу дань.

Звідки той батько дізнався? – в голові не вкладалося. Розлютився не на жарт:

– Панською покриткою хочеш стати? – закричав. І посварився кулаком у повітрі: – Не допущу! Готуйся!.. На Покрову й весілля відбудемо!.. Хто першим на очі трапиться, за того й віддам!

Можна сказати, ще й пощастило. Бо трапився Федір Хонда, славний калюжинський бондар. Парубок не з останніх! Руки золоті, грошей кури не клюють... І зовні, як подивитися, – до чорта тікати не треба, щоб сховав... До того ж, всього на п'ять років старший, і по дівках не шастав... Єдиний недолік – зростом не вдався. Зате ж жилавий який!.. Беручий...

Федір давно заглядався на Наталку. І він її не лякав ніколи. Приязний і добродушний. А от полюбити такого... Випадав чогось Федір із її очей... І в серці не зачіпався... Проте батьку не суперечила. Його слово – закон. Як і її.

Хонди їм стару хату залишили після весілля. І на нову пообіцяли допомогти стягнутися. Разом із Наталчиними батьками. Але ж серцем-то не скомандуєш! Не присилуєш, кого любити.

Віктор приїхав, як і обіцяв, на різдвяні канікули...

Чатував на неї біля садиби Федора.

Хонда панича помітив першим. Підійшов і металевим голосом промовив:

– Пане кадете... Ми з Наталкою вінчані в церкві. Це Богом дана мені дружина! Побачу вас біля неї, ось вам хрест, зарубаю, – і перехрестився. – Мені втратити нічого!

Потім зайшов до хати і сказав Наталці:

– Там прийшов Віктор... Накинь кожух, вийди і попрощайся... Але затям: у нас дітей поки що немає... Втратити

нічого... Ще раз побачу біля тебе – вб'ю! Я його вже попередив... А ти – вирішуй, кому довше жити, – та й пішов у хатину мити руки... Поки що від роботи, не від крові.

У 1902 році у них народився первісток – Гриша... Пізніше – Григорій Федорович... Бідовенний такий, жвавий, а моторний – як весняний вітер...

У 1908 – знайшовся другий син, Федя... Згодом – Федір Федорович... Викапаний батько, серйозний, неговіркий, йому б усе майструвати...

А в 1910 році, коли в нову хату увійшли, порадував наймолодшенький своєю з'явою – Павлуша... Павло Федорович зовні схожий на матінку, а душею... Точно Віктор – хоч ти лобом об лід серед ставу гати. Охайненький такий, чепурненький, личко біле, волоссячко світле, ще й записинки над лобом... Не мала Наталка гріха, та, певне, думала багато – тож Бог і віддячив їй за світле, непорочне кохання... Ріс Павлуша – як соняшник.. Все до науки наvertався та до ремесла всякого... Він і цеберко змайструє, і Євангеліє діду Павлу прочитає... Ох, і любив же його дід Карпенко! Усе цукерками та пряничками балував...

У 1914 році забрали Федора Хонду на фронт... Почалася Перша світова війна. Дарма, що вже надбав три з половиною десятка років.

Мобілізували багатьох тоді з їхнього села...

Дід Карпенко сказав:

– Давай відкуплю! У тебе ж троє діток...

А Федір у відповідь:

– Не треба, повинен же хтось батьківщину захищати. А хлопцям, не переживайте, Наталка раду дасть. А при потребі й ви, сподіваюсь, допоможете.

Перехрестився на ікони та й пішов...

Службу розпочав на півдні, у III-му Закавказькому корпусі. Згодом їхній 11-й стрілецький полк підпорядкували іншій частині – та й кинули в діючу армію, на Західний фронт.

Рядовий Федір Хонда на власній шкурі спізнав, що таке війна... Був учасником Брусиловського прориву, наступав, а згодом – оборонявся... Чи, можливо, навпаки. Але і те, й інше робив добротню, як звик робити й у мирному житті. Не раз ходив у рукопашну і, не маючи великої сили, зате маючи велику віру в необхідності, завжди перемагав. Бо Дух – міцніший за тіло

Був не раз поранений і травлений німецькими газами, але вижив, адже було до кого повертатися – вдома чекали три богатирі, що підростали: Гриша, Федя й Павлусь, і його незабутня красуня Наталка...

Повернувся з фронту «плохим», як казали в селі: з простріленими легеньми та затруєним горлом, але повернувся незбореним, з Георгіївським хрестом на грудях, та ще з почуттям добре виконаної суто чоловічої роботи.

Обняв дружину, розцілував дітей – та й сів на покуті під іконами чекати на вечерю, а сини – гайда до батькових верстаків, бондарювати.

Як Наталка пережила цю страшну війну, знає лише Матір Божа... До неї у молитві спрямовувала свої думки та прохання. Щоб зберегла доля чоловіка, щоб обійшло горе її родину, щоб хвороби не зачепили її дітей... А в село хтось із фронтовиків привіз тиф... Мерли люди.

Нишком молилася, щоб уберегла Матір Божа і не її вже Віктора, якого привезли у шістнадцятому із шпиталю. З тяжким пораненням, простріленими грудьми, ще й із хворобою серця. Потай від дітей брала кухлик свіжого молока, сальця та й відносила йому... Хай видужує... Проте жодного разу не поцілувала, хоч він і просив...

Влітку 1917-го, ледь оклигавши, зібрався й виїхав на Дон. Подалі від муки сердечної.

Після повернення Федора з війни справи в подружжя повернули на краще. Політику вони оминали, тож громадянська війна не зачепила їхньої оселі. Працювали наполегливо та втішалися дітьми. А потім і внуків стали виглядати. У 1921-му – одружили Григорія. Гарну таку дівчину взяв, Софію, смирну, роботящу... Відділили, збудували хату, відрізали землі... Через рік дочекалися першого внука – Мишка, Михайла Григоровича. У 1924-му – народився Василько, а в 1928-му – щебетушка Настуня. Згодом одружився і Федір. Побудували і йому нову хату, поряд, на вигоні. Якщо прикинути прозірливим оком, ціла вулиця Хонд закладалася. Павлуша, як і годиться, одружився останнім, у 1930-му. Тільки-но двадцять рочків виповнилося. Молодший син, за неписаними селянськими законами, мав залишатися жити з батьками, доглядати їх, а згодом – успадкувати все їхнє майно.

Павло за дружину взяв доньку Арсея Вербняка, Марусю, красиву дівчину з хорошого роботящого роду. Та в 1931 році прийшло у село горе...

Комуни організовували в селі ще у 1925-му... Та не пішли справи в колективників. Забуксували, бо не всі однаково за гуж хапалися, знаходилися й такі, що крєктали, що не дуж... От додумалися: хто у комуни не пішов – розкуркулити!.. Хоча й запевняли перед цим, що комуна – справа добровільна.

Федір тоді зібрав синів і сказав:

– Ми – люди ремісничі... Наша сила – у наших руках, і в мізках, та в наших мозолях. Не ледарі якісь... Такі люди, як ми, при будь-якій владі знадобляться! А тому – записуємося до комуни!.. Худобу, щоправда, жаль, але якось виберемося...

Отак і пішли гуртом до комуни.

Не записалося дев'ять сімей: Карпенки, Вербняки, Василенки, Цимбали, Губарі, Личаки...

І здавили Бусю сльози – ледве прокашляла...
Продовжила:

– Хто вже те придумав, не знаю, але селом пішло гуляти оте страшне слово «дев'ятка».

У грудні, перед різдвяними святами, їх нещадно розкуркулили... Всіх!

З району приїхали міліціонери в синіх кашкетах...
Озброєні, люті... Оперуповноважений НКВС...

Зібрали місцевих активістів-комунарів. Виділили дев'ятеро саней, позакидали туди найнеобхідніші пожитки, людей – та й повезли в Прилуки, на залізницю... Хто пручався, били... І вже каліченого кидали на сани. Личакового хлопця так ударили по голові прикладом, що й кров бризнула... До Прилук не довели. У порожніх уже санях привезли назад, у Калюжинці... Мовляв, нещасний випадок, випав із саней і вдарився головою... Куди дівати? Церква вже не діяла, а в хаті нові господарі, із активістів... Переночував небіжчик у стайні, а зранку побита горем рідня поховала юнака... А Михайло Василенко, у Осичнику, зіскочив із саней, та й гайда до лісу... Оперуповноважений наказав міліціонерам стріляти... Здавалося, що хлопець уже добіг, врятувався, та куля наздогнала його поміж деревами... Отак, дві молоді смерті в один день... У підмурівок нового життя, який набирив обертів у фантастичному розхвалюванні на всі лади.

А скільки ще смертей чекало на розкуркулених попереду!.. Боже праведний... За що дав таку гірку кару роботящим людям?

Чому ж ота хвалена-перехвалена влада так знущалася над українським селом?..

У Павлушиної Марії забрали всіх... Батька, матір, брата, дядьків... Вона, ридаючи, бігла за сannyaми з ними аж за край села... Простоволоса, у легкій одежині... Спотикалася, падала, збивала лікті й коліна... Молила відпустити хоч хвору матір... Оперуповноважений скривив рота, приgrimнувши: «Девка, сейчас заберьом і тебе!».

Павло біг вслід за дружиною, догнав, пригорнув до себе... Вона безсило сповзла на сніг і довго голосила тужно, мов за померлими.

«За що?.. За що?» – водала душа аж під небеса, які, здавалося Павлові, ось-ось не втримаються і рухнуть із вершин на землю.

Зрештою, йому вдалося привести дружину до хати і вкласти у ліжко. Маруся оніміла на довгі три дні, а потім іще кілька місяців хворіла на запалення легенів...

Бог (а чи ж він таки?) забрав у неї не лише рідних... Бог забрав у неї дитя... Довгих шість років баба Наталка водила невістку по знахарках, поїла відварами та настоями, аж поки в 1937 році Бог змилостивився і дав їй дитину. Марія народила Олю...

У Калюжинцях не люблять згадувати ті страшні тридцяті... Колективізація обібрала село «до нитки», до останнього зернятка. А потім прийшов голод... Король усіх нещасть. Чи королева, бо в Калюжинцях і довколишніх селах завжди казали й зараз кажуть: голодовка. Ну, й розходилася! – третю частину села викосила! А хто вижив, ледве очунав. І прямо на боротьбу з «ворогами народу», тобто з ними ж таки, з тими, хто вижив у голодоморі... Не наситилися... Забрали Опарю, Максака, Хоменка, згодом – Маснуху, Квіту, Павлюка... Вже всіх і не згадати, бо забрали так, як чужу траву серед найтемнішої ночі викосити. Ні в кого й допитатися тепер.

Лиха година витягувала з людей останні жили, та вони жили, виживали, ледве зводячи кінці з кінцями.

У Федора дітки, як грибочки, підростали. Баба Наталка допомагала, як могла. І з малишнею, щоб у шкоду не лізла, і на городі, щоб було що в рот укинути, коли їсти припече.

І все б нічого, та де та клята війна взялася?

У сорок першому з села забрали майже всіх чоловіків... Більше трьохсот!. Потім ще дві сотні дібрали в сорок третьому... Більше половини з них не повернулися. Баба Наталка провела на фронт усіх синів: Гришу, Федю, Павла... І онуків не сховала – Михайла, Василя... Дід Федір і собі хотів до війська... Начепив, як казав наспіх, Георгія – та й припустив до сільради, мовляв, беріть, ось вам я, бувалий солдат! Навіщо ж зелених онуків гноїти по далеких краях?.. А йому у відповідь: «Діду, а скільки ж вам років?» Він бадьорився: «Шістдесят два... Та хіба ж це вік?». А вони: «Не положено, діду, не положено». Так і зостався... Один на весь рід Горохів. А баба Наталка стала жити лиш чеканням... На синів, на внуків... На Перемогу. Ох, і тяжке ж воно, оте безперервне материнське очікування!.. Ношу можна скинути з-пліч, ждання – ніколи!

Перша страшна звістка налетіла коршаком майже відразу після початку війни: безвісти пропав Федір... Хоча ще залишався краєчок надії: А мо'?. Трапляються ж усякі оказії!.. Можливо, й тут?.. І все ж спичак із серця ніхто не виймав.

Потім – нова звістка: у Ромнах, у таборі військово-полонених, бачили Павла... Зібрала Марію, Софію... У торбини їм поклала по кусню сала, картоплі... Дід Федір качку на ставку вполював... Ідіть, жіночки, чоловіків своїх із неволі викупляйте, якщо пощастить. Можливо ж, і Гриша там? – тільки ще звістка до села не прибилася. Сулійку самогонки дала...

Павла привели-таки. Сховали у лісі, за Поповою левадою... Хай перечекає – німці ж у селі! Гришу не знайшли... Павло казав, що не було його там, у Ромнах. Уже по визволенню, у сорок третьому, дійшла до них страшна звістка: «Хонда Григорій Федорович, 1902 року народження, українець, рядовий, помер 6.05.1942 року в полоні».

Заніміла від горя баба Наталка.

Дочекалися визволителів. Знову пішов Павло до війська, а з ним і Василько, племінник, Гришин синок... А їм навздогін – похоронка: «5 серпня 1942 року в боях за село Велика Дубовиця Староруського району Новгородської області загинув смертю хоробрих лейтенант Михайло Григорович Хонда, українець, уродженець села Калюжинці». Запізнилося страшне повідомлення майже на рік...

Затужила баба Наталка ще дужче:

– Ой, онучку ж ти мій, дорогенький...

А вусатий кат із Кремля, на чуйність якого ще теплилося в людей сподівання, уже віддав новий кривавий наказ: «До річниці Жовтневої революції, до 7 листопада 1943 року, звільнити столицю радянської України місто Київ!»

І кинулися той злочинний наказ виконувати маршал Георгій Жуков із генералами... Мільйони людських доль – як сміття...

– Для чого такі жертви? – дехто несміливо пробував супротивитися. – Адже ж разом із військовими багато мирного населення гине...

– А менше буде нам вивозити хохлів у Сибір після війни, – суворо прорік тоді головний маршал перемоги, як його старалися вписати в історію радянські посіпаки.

І закипів червоною водою Дніпро-Славути... Завирував безневинною кров'ю через усю Україну – не стільки від

фашистських снарядів і куль, як від злочинної діяльності своїх командирів-прислужників.

Високі дніпровські кручі... Ой, високі!.. Саме там, біля села Ставки, що побіля Фастова, 15 листопада 1943 року обірвалося життя рядового Павла Хонди. Цього разу похоронка не затрималася...

А що ж Василько?

Служив із Павлом у одному полку, в одній роті, в одному піхотному взводі... З односельцями.

Відписав додому листа про дядькову смерть – та й замовк. Як з'ясувалося, навіки... Отак і зостався рядовий 759-го стрілецького полку 163-ї стрілецької дивізії Василь Григорович Хонда лежати у братській могилі в селі Павлівка Білоцерківського району на сусідній Київщині. А поряд – калюженчани навіки переселилися... Григорій Кушин, Михайло Федоренко... Загинули у бою 16 лютого 1944 року.

Отримавши п'яту похоронку, не просто в тузі забилася баба Наталка... А чому баба? МАТИ... СВЯТА УКРАЇН-СЬКА МАТИ!.. І для синів, і для внуків... Заголосила внутрішнім голосом, занила, застогнала, аж сире підземелля почало перевертатися в її єстві... А потім – стихла... Нема вже на кого чекати... Закінчилися!

Ниточки здорового глузду полишили її мозок, обірвалися. Встала однієї ночі та й пішла... У світи – дітей виглядати.

Знайшли бабу Наталку вже після війни, десь через півтора року. Повертався з госпіталю Василь Вареха та й зустрів її у Лубнах, на базарі... Гукнув. Вона підійшла, уважно вглядаючись у обличчя:

– Ти не Федя?

– Ні, бабо. Я – Василь, односелець ваш.

– А ти Гришу не стрічав? Чи Павлуся?

Де ж їх стрінеш, коли дороги їхні давно розійшлися в непеєднувані більше сторони.

За бабою в Лубни вирушили Маруся з Настею. Пішки... Спочатку на Варву, звідти на Пирятин, а там уже й до Лубен рукою подати... Якихось п'ятдесят кілометрів – хіба то перепона, якщо треба?..

Кілька днів шукали... Виявляється, баба Наталка жила під містом... У Мгарському монастирі, на високій кручі...

Монастир – поруйнований... Монахів більшовиками ще до війни постріляли, а хто вижив, перебивалися в руїнах, не полишаючи святої обителі... Там і знайшли бабу Наталку... Привели додому.

І несподівано з'ясувалося, що баба Наталка стала віщункою!

Якось перед Покровою говорить вона Олені Басовій:

– Виглядай, Олено, скоро Іван твій повернеться.

Та – в сльози:

– Так він же безвісти пропавший?..

А баба на те:

– То він для влади безвісти, а для тебе – з вістю! Зраниений він, кажу, виглядай!

І точно: 14 жовтня повертається Іван у село.

Марія Шаповалова і собі захотіла гарну новину почути:

– Бабо Наталко... Ольку, доньку мою, німці в Німеччину забрали.. Чи повернеться?..

– Вернеться. Чекай після Різдва...

Повернулася Ольга. Жива-здорова.

Стара Бабайка припхалася з надією:

– А мій Михайло?..

– Ні, Насте, ти не чекай!

Тут у Кириченків – у Насті з Андрієм – Миколка знайшовся... Таке потішне дитятко. Справненьке, веселеньке... А

спати не хоче! Тільки ніч – він таке ревище вздіймає... Настя вже звелася вся... Стара Софія за онука та й до баби Наталки. Та авторитетно:

– Злякав хтось... Давай пошепчу... Тричі пошептала і попустило дитину, став спати Миколка, як і всі нормальні діти.

Коли вже помирала, зізналася Марусі:

– То мене Матір Божа надоумила... Лежу у монастирській келії, а мене пропасниця б'є, вогко, холодно... Відчуваю, що горю. А думки гнітять: отак і згину грішною. Стала молитися, гріхи спокутувати, очищатися... У маренні вже й очі заплющила. Коли це враз – світло! Наповнилася келія світлом осяйним... А при вході жінка стоїть... Уся – в золоті, і голова покрита золотою хусткою. Підійшла до мене, долоню на чоло поклала і мовчить... А від долоні тепло по всьому тілу розходить. А мені так солодко, так затишно... А ж чую її голос:

– Тримайся, жінко, я також мати... Треба жити...

І стала я з тих пір чути її голос... З чим не звернусь, відповідь неодмінно почую. Молитвами душа вся сповнилась... Не знаю, звідки і взялися... Дай, Марусю, я твою голову потримаю...

Та голову прихилила, а Наталка шепче, шепче...

І відійшла баба Наталка в позасвіті – якраз перед Великоднем, акурат у «золоті ворота» сподобилася... Тобто в тиждень, коли праведників у рай без чистилища пускають. Відійшла тихо і смирно, як усі обрані Богом люди.

* * *

– Вставай, Сашуню, вже на Прилуки пора, – будить мене мати. – За годину автобус.

– А де Буся? – спросоння питаю я.

- Звісно, де... На роботі!
– Мамо, а квіти у нас є? – несподівано поцікавлюся.
– Спустися до яру, там первоцвіту видимо-невидимо!.. А навіщо тобі?
– Треба.

Я зіскакую з ліжка. Хутко вдягаюся і біжу в яр. Не вперше ж.

Схили сині від первоцвіту... Назбиравши букет, неквапливо повертаю назад, до клубу. Там, на одвічних чатах у Пам'яті, застиг гранітний солдат. То – пошанівок моїх односельців.

487 калюженчан воювали на фронтах Другої Світової війни, 389 із них нагороджені бойовими нагородами, 211 – не повернулося...

Поглядом відшукую своїх. Рідні імена:

Хонда Григорій Федорович,

Хонда Федір Федорович,

Хонда Павло Федорович,

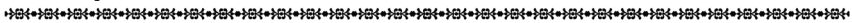
Хонда Михайло Григорович,

Хонда Василь Григорович.

Рідня... Букетик квітів лягає на чорну землю. Хіба ж це тільки баби Наталки горе? Це і моє горе.

Ні, в Калюжинцях таки особливе воно. Бо тут горе не пішки ходить, а на горі їде, ще й горем поганяє.

Іноді подумається: якщо не наші, то хоч японці солдатсько-хліборобсько-переможний рід уславили. Автомобілі «Хонда» по всьому світу честь мого роду прославляють своєю високою якістю і надійністю. От вам і зв'язки між народами! Несподівані – до неймовірності. Хай хоч японці й не здогадуються, які в мені паралелі просновуються, зате я твердо знаю. І мені цього досить.

ЖИВ ТАКИЙ ПРАДІД – АРСЕЙ

Про мого прадіда, Бусиного батька, я дізнався, коли мені було років сім. Повертаємося ми якось із бабою з магазину, проходимо майданом біля контори колгоспу, а баба киває на будівлю й гордовито каже:

– Ось тут колись наша садиба була... У цьому домі я народилася.

А я візьми та й бовкни:

– Ви що, бабусю, у конторі народилася?

А вона як засміється:

– Та ні, тут колись будинок мого батька був, Арсея Вербняка... А контора сюди значно пізніше переїхала. Як колективізація почалася... Та й перебудували тут уже багато чого...

Воно б, може, на цьому наша розмова й закінчилася. Та раптом як узяла мене досада:

– А чого будинок контори такий великий, а ми ж тіснимося у невеликій, ще діда Федора, хатині?

Бабу – як заціпило. Стала, наче її вкопали вмить чи якоюсь невидимою блискавкою пришили до землі.

Я зміряв Бусю прискіпливим поглядом, помовчав для годиться, а потім і кажу – зі знанням справи, як мені здавалося:

– Бабо, а давайте відсудимо нашу хату в колгоспу. Що він, бідніший, ніж наша сім'я? Нічого на дурняк по чужих кутках тинятися.

Бабуся як розреготеться:

– Та як же ми відсудимо, коли дід Арсен сам її віддав!

– А чому? З якого це дива він так розщедрився? – не міг збагнути я. – Будинок віддав ні за цапову душу, а свою сім'ю – напризволяще?

Буся, з усього її вигляду, хотіла зупинити мене, та не могла. Щось владно скувало її рухи і вона лиш залякла переді мною з широко розкритими очима – і не змигне. Зрештою, зітхнула:

– Часи були такі, дітки, – і похитала сумно головою. – То ще повезло, що дід додумався зробити на випередження.

– Як це? – розвів я руками.

– А так... Не віддав би сам, то все одно б відібрали. Тільки з набагато гіршими наслідками.

Я прочитав у бабиних очах смуток.

Мало-помалу ми дійшли додому.

– Іноді, а в нашій справедливій державі краще помовчати, ніж сказати, – ніби підсумувала баба.

А я й не заперечував. Та й розпитувати чомусь перехотілося, почувши, що якби активісти забирали в них хату силоміць, то вони б зараз оце обігрівали своїм диханням не рідні Калюжинці, а віковічні кедри в сибірській тайзі.

Білобока хата гніздилася в самому центрі села, тож іти від контори, точніше з дому до дому, було недовго. Я вже й хвіртку намірився прочиняти, щоб заходити в двір, та бабуса запропонувала:

– А давай посидимо на лавочці під шовковицею... Я тобі про діда Арсея розповім дещо...

Від такої пропозиції я б не відмовився ніколи, навіть тоді, коли б конче запізнювався. Бо дізнатися про своїх родичів мені завжди було неймовірно цікаво, надто про тих, яких ніколи не бачив.

Звично нахилився, дунув на лавочку, щоб здмухнути з неї вуличну пилюгу, яка навідує після проїзду підводи чи машини, і сів, чекаючи, коли й Буся вмоститься якомога зручніше.

Легенько шелестіла шовковиця, оповиваючи нас таким жаданим у спеку холодком. Звідси було досить чітко видно колгоспну контору, ми дивилися на неї й думали, мабуть, одне й те саме, тільки з різних вікових позицій і досвіду.

Буся говорила повагом і неголосно:

– Родина Вербняків оселилася в Калюжинцях віддавна... Кілька століть прожили... Були людьми вільними, не кріпаками. Голова роду – старий Семен Вербняк – був людиною письменною і брав участь у війні 1812 року... З французами... Так-от, саме він і сказав, що походить цей рід від осілого на цих пагорбах козака-запорожця Вербняка...

У Семена була велика родина: чотири сини і три дочки... Він усіх своїх хлопців грамоті навчив. І ремесло в руки дав надійне, щоб змогли прогодувати й себе, й свої родини. Синів повідділяв, як поженилися, землі вділив кожному... А дівчатам на гідний посаг не поскупився... Арсеїв батько був наймолодшим із хлопців, а тому залишився на старому дворіщі... У батьківській хаті.

Треба сказати, що ставши студентом, я поцікавився в архіві і виписав на всяк випадок...

За переписом 1910 року в Калюжинцях було триста вісімдесят два двори, в яких мешкало дві тисячі п'ятсот шістдесят дві особи. З них три сім'ї – так звані привілейовані: Милорадовичі, Яхонтови і Конахи... Числилося одинадцять козацьких родин, десять осіб інтелігентського сословія, як там написано... Жила також родина священника Покровської церкви, а решта – селяни.

У Калюжинцях діяло двадцять два млини! Неабиякою важністю повівало від земського початкового училища, в

якому навчалоя дев'яносто два хлопчики і два десятки дівчаток. Про все це я з гордістю розповідав в інституті, а тоді... Слухав уважно розповідь бабусі, намагаючись нічого не пропустити.

– Одружився Арсей Вербняк у 1912 році. Взяв Кухтикову Надію, дівчину зі свого села і з достойного господарського роду.

Родина в Арсея була нечисленна, як на ті часи. Крім нього з дружиною, доживали віку старі батьки... У 1914 році знайшлась у них донька Марія, а через два роки – ще й син Іван...

Жили заможнo: мали десять гектарів землі, шестеро коней, п'ять корів, невеличку отару овець... Звісно, за господарством треба було доглядати, а тому наймав Арсей батраків, харчував їх, не зобиджав оплатою і не кривдив, тому на роботу до нього люди йшли з охотою... Працюй та радуйся!

Проте початок двадцятого століття не приніс радості. Закрутив у вихорі революцій і війн, та такому потужному, що й вибратися з нього було несила. Монархію змінила Гетьманщина, згодом більшовики мертвою хваткою взяли за горло господарів...

Радянську владу встановили у 1918 – і більшовики відразу ж накинuli оком на добротний будинок у центрі майдану...

Комуну імені Петровського зорганізували у 1925 році. Ніхто з Вербняків туди не записався... Не віддали ані землі, ані худоби...

Влітку 1930 – Арсей видав доньку Марію заміж за Павла Хонду... Відчувало серце, що час, тим і зберіг.

А в грудні прийшли розкуркулювати...

Що відбулося з Арсеєм, дещо пізніше розповіла Марусі її мати, а моя – прабаба Надя, яка з'явилася в селі якраз перед

самісінькою війною. Отож, оту мученицьку «дев'ятку» ніхто не судив, ніяких злочинів перед владою і народом не пред'являв... Вирішили відібрати господарства й землю, щоб зміцнити комуну, та й усе.

У районному НКВС склали списки, винесли постанову – та й погубили найпрацьовитіших людей.

З околиць сіл не переставали звозити в Прилуки, на залізничний вокзал, таких же згорьованих селян.

Три дні звозили й запахали прикладами в так звані «теплушки», тобто в товарні вагони, в яких перевозили худобу.

Вагони стояли на запасній колії і їх цілодобово охороняли міліціонери та військові.

Виходити з вагонів не дозволяли, а хто порушував наказ, у того стріляли без попередження.

Харчів не давали, позакидали у вагони лише відра для справлення нужди.

На третій день, коли порожніх вагонів уже не стало, підчепили спереду паровоз та й повезли... Спочатку в Полтаву, потім – у Харків, усе дочіпляючи й дочіпляючи вагони... Так і в Росію в'їхали, в далекий Башкортостан.

Везли тиждень, другий, третій, аж доки і в очах не замерехтіло, не поплигло жовто-сірими колами поперед очима.

Десь за Самарою втік Іван...

Вночі вони довго про щось шептались з Арсеєм, а зранку, скориставшись тим, що не щільно були зачинені двері вагону, Іван розсунув їх і на повному ходу виплигнув із потяга... За ним – іще декілька відчайдушів...

Охорона зчинила стрілянину, гвалт. А поїзд усе мчав і мчав на Схід...

Зупинилися в Уфі. Там ешелон розформували. Теплушки повідчіпляли й приєднали до інших потягів, які порозвозили

знедолених українців у різні куточки цієї Богом забутої країни. Кого – в степ, кого – в тайгу, а кого – й зовсім до самого чорта в зуби. Надію з Арсеєм, його дядину та двоюрідних братів із родинами доправили аж у нечуваний зроду Сібай, на рудники.

Визначилися з поселенням дуже просто – загнали всіх у довгий барак із буржуйкою посередині, живіть, мовляв, скільки завгодно – вільних нарів вистачає...

На роботу водили спочатку окремо, згодом стали об'єднувати з кримінальниками... Почалася наруга, грабежі, побої. Одного разу хтось із блатних присікався до Арсея, той не стерпів і затопив кривдникові в пику... Охорона розтягла забіяк і кинула в карцер...

На ранок знайшли Арсея з перерізаним горлом.

Бабуся замовкла, не в силі справитися зі спазмом, що сковував горло. Лише рясні сльози скочувалися по щоках і нестерпно пекли. А одна докотилася до підборіддя, зірвалася з обличчя й упала на срібний хрестик, який носила бабуня на шиї. То був дарунок від батька – безневинно скараного мученика Арсея...

Написав і потягнувся до тлумачного словника.

Яке милозвучне і приємне ім'я – Арсей!.. Нині так дітей практично не називають. Звідки воно і що означає?

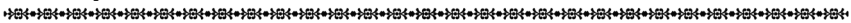
Повільно читаю, вслухаючись у кожен звук...

Арсей – ім'я, що має білоруське коріння. Так у Святому письмі називали ангела-охоронця, який усе життя дбайливо оберігає людину. Люди, які носять це ім'я – благородні і мужні захисники.

І мене втішила думка: «Як то добре, що і в моїй родині був такий порядний і чесний чоловік».

Хотілось би, щоб на світ Божий з'явився його ще благородніший нащадок.

Арсей...

ТАЄМНИЦЯ ІВАНА ВЕРБНЯКА

Те, про що я вам тут розповім, сталося у кінці вересня 1974 року... Бабуся Марія (скорочено – Буся, як я любив її називати) була якраз вдома: нещодавно прибігла з ферми, щоб попоратися й трохи перекусити. Аж тут до нашого обійстя під'їжджає незнайомий УАЗик, з якого вийшов молодий прапорщик... Зразу ж і гукнув із хвіртки:

– Маріє Арсеївно!

– Я – тут, – виглянула бабуня на ганок.

– Вийдіть на хвилинку. Маю дещо повідомити...

Бабуся не забарилася – підступила до військового за воротами.

А він:

– Маріє Арсеївно, ось вам повістка з райвійськкомату, розпишітья про отримання.

– Та стара я вже до війська, – відмахнулася жартома бабуся, беручи у військового самописку і слухняно ставлячи підпис у графі, де він терпляче тримав свій палець.

– До війська, Маріє Арсеївно, ніколи не пізно, – підхопив жарт військовий і делікатно взяв під козилок, прощаючись. – Отож, чекаємо вас.

Буся хутко повернулася до хати, знайшла окуляри й кілька разів уважно перечитала повідомлення:

Хонді Марії Арсеївні необхідно прибути до Срібнянського райвійськкомату 29 вересня 1974 року на 10-00 в кабінет № 4. При собі мати паспорт.

А далі значилося військове звання і красувався розго-
нистий підпис військового комісара.

– Маріє, ну, що там? – подала нетерплячий голос прабаба Надя.

– Нічого, мамо, не зрозумію ніяк... До військкомату викликають, а чого – не кажуть.

– Може, яка звістка про Павла?

– Та яка звістка, мамо!.. Минуло вже тридцять років після похоронки... Ой, мамо, щось мені тривожно й моторошно на душі. Піду до Насті та зателефоную Вадиму в Прилуки.

Вадим – це її зять, мій батько.

Отож, про те, що відбулося далі, він мені й розповів: Вадим Олександрович Забарний – учитель історії та географії Прилуцької середньої школи № 13:

– Почувши від Арсеївни таку несподівану новину, я вирішив теж з'їздити в сусіднє містечко і з'ясувати про все на місці. Наступного дня, як і домовлялися, ми зустрілися з тещею у Срібному десь о пів на десяту. У райвійськкоматі повідомили черговому про прибуття і показали повістку. Нас гречно запросили до кабінету військового комісара. Зустрів він привітно, поцікавившись водночас, чому це і я примчав аж із Прилук? А потім вибачився і попросив почекати, оскільки офіцер, який хотів зустрітися з Марією Арсеївною Хондою особисто, ще не прибув із Києва...

Ми в задумі вийшли з будівлі райвійськкомату і попрямували до сільмагу, щоб вгамувати спрагу... Новина про те, що має приїхати якийсь офіцер із столиці, і зовсім скуйовдила наші думки.

Спорожнивши пляшку мінеральної води, ми повернулися до приміщення райвійськкомату. Виявляється, на нас уже чекали.

У кабінеті военкома, окрім мовчазного господаря, нас витримано-приятно зустрів незнайомий чоловік... Років

сорока п'яти... У цивільному костюмі... Його циганська чорна шевелюра була рясно засіяна сріблястими промінцями передчасної сивини... Мимохідь окинувши поглядом записи в наших паспортах, він поцікавився причиною і мого прибуття в райвійськкомат. Адже ж мене ніхто не викликав. Я пояснив... Потім прибулець кудись настійливо телефонував і, отримавши, певне, необхідну відповідь, розпочав розмову:

– Маріє Арсеївно, а скажіть, чи відома вам людина на прізвище Вербняк... Іван Арсейович?

– Так, це мій молодший брат, – відповіла вона і зблідла.

– Коли ви востаннє бачилися з ним?

– У грудні 1930-го, коли нашу родину розкуркулювали.

– А пізніше?

– Не бачилися... Жодного разу!

– А ви що можете додати? – повернувся військовий у цивільному до мене.

– Нічого... Я не був знайомий із Іваном Арсейовичем... Ніколи його не бачив.

Військовий вийняв із портфеля поживклу від років папку з паперами і сказав прямо:

– Вадиме Олександровичу, вам як історику й офіцерові запасу, певно, відоме таке поняття, як режим державної таємниці. Ви знаєте, що на певну інформацію, залежно від категорії, накладається заборона терміном на тридцять, п'ятдесят та сімдесят років?..

– Так, мені це відомо.

– Так-от... Тиждень тому минуло рівно тридцять років із часу непоширення інформації про Івана Арсейовича Вербняка...

– Що з ним? – тремтячим від хвилювання голосом не втрималася, щоб не запитати, Марія Арсеївна.

Киянин у цивільному був неймовірно витриманим. Військовий комісар теж горів бажанням якнайшвидше дізнатися про новину, проте в розмову не встрявав.

– Сьогодні ви дещо дізнаєтесь про нього, – нарешті сказав чоловік у костюмі. – Якраз те, що необхідно знати рідним. Решта – ось у цій папці, – і киянин розважливо поклав руку на теку. – Але читати її вам я не дозволю. Самі розумієте – архів розвідки...

Він знову схилився над портфелем, витяг із нього червону коробочку, орденську книжку, кілька аркушів віддрукованого тексту. Передав усе військовому комісару. Той наспіх переглянув пожовклі папери і підвівся:

– Прошу всіх встати! Зачитується Указ Президії Верховної ради СРСР:

Вербняк Іван Арсейович

За хоробрість, стійкість і мужність, виявлену у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, нагороджується орденом ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ I ступеня (посмертно).

Секретар Президії

Верховної Ради СРСР Підпис

№ ордена 662152

У кабінеті запанувала урочиста тиша... Схлипнула Марія Арсеївна, сестра воїна...

Комісар, прокашлявшись, пом'якшав:

– Прийміть, шановна Маріє Арсеївно, нагороду брата, його орденську книжку... І нашу глибоку повагу і співчуття. Вічна слава герою!

Марія Арсеївна краєчком хустки витерла сльози, що непрохано покотилися з очей, бережно прийняла нагороду, а потім тремтячим від хвилювання голосом запитала:

– То він загинув?.. Як?.. Де його могила?..

Чоловік у цивільному відповів:

– Іван Арсейович Вербняк проходив службу у 60-й гвардійській окремії розвідувальній роті 1-ї гвардійської стрілецької дивізії. Загинув під час виконання спецоперації 11 вересня 1944 року в Прибалтиці. Похований у селі Ашкоболе, в Латвії. Як розумієте, деталі загибелі розголошенню не підлягають.

Зависла гнітюча пауза.

Її порушила Марія Арсеївна:

– Дорогі мої... Я дуже і щиро вдячна вам за поздоровлення... За пам'ять... За шану до мого брата... Але вдома на мене чекає моя восьмидесятирічна мати... Що я їй розповім про її сина?.. Про її дитину, яку вона леліяла для життя – не для смерті... Їй замало буде оцього ордена... Вона захоче почути хоч трішечки, хоч крапельночку про його життя... Якщо не можна розповідати про війну, розкажіть хоча б про те, як він жив раніше... Дуже прошу вас! Це для старої матері... Згляньтеся. У вас же теж є матері...

А душа кричала: «Що ж це за життя таке, що навіть про смерть розповісти не можна?.. Що ж це за Батьківщина така справедлива, за яку помираєш, а вона мовчить?»

Заламувала руки у відчаї.

І столичний цивільний на деякий час задумався, а потім видавив із себе:

– Як би мені не хотілося, та розповідати вам подробиці я все одно не маю права, – і раптом прояснів, повертаючись: – А от військового комісара з автобіографією героя познайомити можу. Почитайте, – і киянин, розгорнувши в необхідному місці папку з документами, простягнув її господареві кабінету. – А я тим часом схожу перекурю...

Коли двері за гостем зачинилися, військовий комісар жестом запросив долучитися до читання і мене.

Це була автобіографія Івана Вербняка, писана ним власноруч у серпні 1941 року.

Із паперу, наскрізь пройнятого невмолимою жовтизною часу, вийнуло сокровенним...

Буква за буквою в мою душу переливалася земна сповідь свояка, якого так і не судилося побачити... Його трудна, але чесна доля...

Слова врізалися пам'ять...

Я, Вербняк Іван Арсейович, 1916 року народження, українець, уродженець села Калюжинці Сокиринської волості Придубцького повіту Полтавської губернії, не одружений, позапартійний, із селян. Проживав із родиною у рідному селі. Закінчив початкову школу, продовжив навчання у Сокиринській семирічці... У грудні 1930 року родину було розкуркулено і відправлено до Башкортостану. У лютому 1931 року дорогою до місця поселення я втік. При падінні з поїзда травмувався, тривалий час пролежав у сніговому заметі і отримав запалення легенів. Врятував мене залізничний майстер Ріхард Шмідт, який перевіз мене до своєї родини у поселення поволзьких німців Зельман. Чотири місяці вони боролися з хворобою за моє життя. Влітку я допомагав їм по господарству і вчив німецьку мову. Шмідти видавали мене за свого далекого родича. За рік я опанував мову і пішов до школи. Шмідт допоміг мені отримати посвідку особи у сільській раді поселення. У цей час багато приїздило емігрантів із Німеччини, а тому це було нескладно. По завершенні семирічки я вступив до механіко-технологічного технікуму у місті Енгельс. Після закінчення технікуму, в 1938 році, я за направленням поїхав до Тули, працювати на оружейному заводі, де працюю й нині на посаді майстра цеху. У липні 1941 року родину Шмідта переселено до Казахстану. Я свідомий того,

що порушив закон. Але образа за несправедливість по відношенню до моєї української родини змушувала мене мовчати. Тепер же, коли ворог топче землю моєї Батьківщини, я готовий спокутувати свою провину. Не дивлячись на те, що я маю «броню» від служби, як військовий спеціаліст, прошу вас зняти її з мене і направити у діючу армію, де я кров'ю своєю зміг би довести відданість своїй Батьківщині – Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

25 серпня 1941 року. Підпис І. Вербняк.

Автобіографія закінчилась.

Обірвався й фрагмент про Іванову долю

Ми сиділи мовчки, вражені від прочитаного.

Повернувся офіцер у цивільному.

– Ознайомився, – скоріше для порядку, аніж із цікавості, перепитав киянин у воєнкома.

– Так, – зітхнув він і не стримався: – А що далі?.. Що сталося далі?

– Звісно, що... Каземат НКВС... Допити, перевірки... Але йшла війна і люди, які володіли німецькою мовою, були на вагу золота. Тож далі у Йвана була спецшкола і робота за лінією фронту... А втім, ваш випадок – не унікальний. Фільм про Миколу Кузнєцова бачили? Схожа доля, – прибулець неквапливо почав збирати папери до портфеля.

Попрощалися.

Сонце вже скочувалося за обрій, коли ми дісталися до Калюжинців.

Звісно, того дня я до Прилук не поїхав. Треба було про все розповісти рідні. Зателефонував колезі, попросив, щоб замінили уроки.

Коли закінчили поратись, Марія Арсеївна застелила білою скатертиною стіл і стала збирати вечерю.

Прийшли Настя з Андрієм, тітка Софія, Галя Рябченкова, зайшов парторг, дядько Андрій... Хоменко...

Посідали за стіл.

Я дослівно переповів усе, що прочитав із автобіографії нашого Івана... Такого далекого і такого близького...

Жінки плакали.

Чоловіки мовчали.

Лише коли Арсеївна розв'язала хустинку і поклала на стіл орден, дядько Андрій сказав:

– Не так треба..., – і, наповнивши до половини стакан горілкою, поклав туди орден, а зверху прикрив крайцем хліба.

Мовчки пом'янули...

– Треба Йванову фотокарточку у клубі на стенді вічно живих додати, – значимо сказав дядько Андрій... Хоменко. – І документи на Надію Григорівну, як на солдатську матір оформити...

Вони ще довго говорили поміж собою... Я ж вийшов на подвір'я, щоб випалити цигарку і зібрати до купи думки.

Ще одна солдатська доля глибоко увійшла в моє життя.

Втративши на війні батька, переживши лихоліття повоєнних років, я чудово розумів, наскільки важливо зберегти у людській пам'яті образ рідної людини, що відійшла у вічність... Це потрібно не лише нам, це потрібно прийдешнім поколінням.

Стояв...

Думав...

Отак і незчувся, як випалив півпачки сигарет.

Родичі порозходилися по домівках.

Напруга дня швидко склеювала очі.

Засипаючи, я чув, як, ставши на коліна перед іконами, баба Надя ревно просила Бога дати її дитині місце у раю.

Свята жінка... Для неї не існувало режиму таємності протяжністю аж у тридцять років. Для неї взагалі не існувало таємниць. Існував лише Бог, а десь побіля нього – її маленький Іванко... Дорослим вона його не змогла побачити... Тож як увити?..

А орден холодний-холодний... Як і земля, яку він захищав і в яку він пішов... На віки вічні...

ПРАБАБИНА КУФАЙКА І МОЄ ПАЛЬТО

Влітку 1977-го я одружився... Привіз молоду дружину в Калюжинці, як у найчарівніший оазис на земній кулі, який так хотілося мені їй показати. І з ріднею хотілося якнайшвидше познайомити водночас, бо це ж таки мало нарешті відбутися, як заведено в порядних родинах. Бабуся Марія, яка була на нашому весіллі в Ніжині, водила мою Вікторію селом: про все розповідала, все показувала, з усіма знайомила. А я за цей час мав упоратися із трьома складометрами дров, які бабусі завезли «на зиму». Поскидавши із себе все, окрім старих джинсів, я хвацько розмахував сокирою, ділячи поліна надвоє, а то й начетверо. Липа кололася добре... Береза пручалася, надто – сучкувата...

Мені виповнився двадцять один рік, здоров'я вистачало, бажання – з лишком, тому справа рухалася з неприхованим ентузіазмом.

Управшись із значною частиною роботи, я припав до трилітрової банки вранішнього молока, яке бабуся дбайливо залишила у погребі – спеціально для мене. Вгамувавши спрагу, вмостився у затінку розлогої шовковиці, щоб перепочити... А подвір'ям заклопотано снувала прабаба Надя – не

намилуєшся. Невеличка на зріст, сухорлява і скручена «у три погібелі», як сама про себе говорила. Жилаві, висушені роками і, здавалось, безперервною працею руки, були завжди чимось зайняті. Чи то готували мішанку курчатам, чи обчищали качани кукурудзи, чи м'яли сухі голівки маку, щоб на вечерю наварити найзапашніших у світі вареників. Одним словом, працювали! Не дивлячись на свій поважний вік, а бабуні тоді вже повернуло на дев'ятий десяток, вона все ще залишалася проворною і меткою. Щоправда, інколи підводила пам'ять:

– Дитино, а ти чия? – по обіді запитала Вікторію, хоча незадовго перед цим знала її ім'я.

– Я – Віта. Сашина дружина, – спокійно повідомила Вікторія.

– А-а... Не ображайся, дітки, я оце зранку все пам'ятаю, а вже коли сонце перевалює за обід, то можу щось і призабути, роки, сама розумієш...

З її пояснень складалося враження, що предковичне небесне світило, скочуючись увечері за обрій, разом із світлом забирало у прабаби й таку необхідну людині здатність, яка називається пам'яттю.

Призабувала бабуся те, що відбувалося сьогодні... Події ж тридцятилітньої або навіть п'ятдесятилітньої давності її пам'ять тримала досить цупко.

Одягалася прабаба завжди однаково: легенькі капці, простора спідниця, світленька кофтина і хустка, зав'язана кінчиками назад. Коли ж щось робила, додавався ще й темний фартух. І, звичайно ж, поверх кофти прабаба завжди одягала куфайку... Це був незмінний атрибут. І, що найбільше дивно, він ніколи не залежав від пори року. Лютий мороз – іще можна зрозуміти (щоб не змерзнути), а от тридцятиградусна спека – це ж як?.. Для чого?.. Проте куфайка завжди була на бабі Наді! Як соска в роті немовляти, так куфайка на бабі.

От і зараз вона бадьоро човгає до мене під шовковицю, а жодний гудзик її вбрання не розстібнуйтий:

– Що втомився, дітки? – заглядає довірливо в мої очі.

– Та ні, бабусю, просто спекотно, перепочину трохи та й далі колотиму.

– Перепочинь, перепочинь... Поспішати нема куди.

Я не втримуюся:

– Бабусю, а вам не спекотно?

Прабаба окидає себе поглядом – зверху до низу.

– Та ні, дітки, не турбуйся... Мені вже не буває ані спекотно, ані холодно.

– Це ж як? – пробую допитатися я, щоб краще зрозуміти психологію доволі літньої людини.

Прабаба задумалася.

– То давня історія, – нарешті видихнула з глибини грудей, як із бездонного колодязя.

– Розкажіть.

– Та немає ж коли. Он іще кропиви поросяті треба нарвати...

– Та почекає ваше порося! Куди воно від вас дінеться! Розкажіть!

– Хоч і не дінеться, а їсти, як захоче – такий лемент ізчинить, що хоч із двору тікай.

– Але ж поки ще мовчить... Розкажіть... І я перепочину...

Прабаба прищулилася розвеселено:

– Ох, і вмієш же ти умовляти... Та перед тобою жодна дівка не встоїть – забалакаєш...

– У мене Віта є, ви що, забули?

– Ну, добре, добре... Слухай тоді...

Було це в башкирів ото... На висилках... Як Арсея не стало, зовсім важко стало жити. Нікому допомогти, нікому захистити... Бригадир наче з цепу зірвався – давай йому подвійну норму... А рудники є рудники... Здоров'я смокчуть. Ех, –

думаю, пропаду ні за цапову душу! Треба тікати... Чому я тут? Кому потрібна? Чоловіка немає, діти по світу... Треба тікати, доки не пізно, добиратися до Калюжинців, а там – як Бог дасть!.. На цьому й порішила... Принагідний випадок трапився не скоро... Це було, значить, у жовтні тридцять шостого... Повезли нас із Сібаю в тайгу, ліс для рудника заготовляти. А вже похолодало... У бараку жили, «буржуйку» топили, одежа плохенька на нас, а до хурделиць треба ж устигнути! От нам і надумали видати спецодяг – новенькі куфайки... Привезли, роздали... Віриш, людиною себе відчула! А тут ще й придибенція трапилася. Вийшов на нашу просіку ведмідь-шатун. Хтось із охоронців стрельнув із переляку, та не вбив, а лише підранив... Звір розлютився і давай троштити все поперед себе... Охорона – навтьоки!.. А шатун одну нашу жінку роздер, другу, третю... Крику довкола, вереску, крові... Ми – хто куди, як рвемо!.. Наче посеред нас бомба розірвалася страшеної сили... Рятувалися – як кому в голову прийшло зопалу. Я й зметикувала – і сама не знаю, як така думка і втовпилася в мою голову з переляку... Слушна нагода!.. Кращої – годі й сподіватися... Дивлюся: всі до дороги побігли, а я – в тайгу... Як припустила!..

Не буду переповідати, як врятувалася... Довго бігла-поневірялася... Все – у волі Божій. Зберіг він мене... Тижнів зо два тайгою блукала, шишками та ягодами харчувалася, аж поки вийшла до залізниці. Та найстрашніше було вночі... Почалися приморозки, вогню немає... Та й лячно... Звірів же кругом! Ось там-то я й намерзлася – досі дрижаки ловлю, як згадаю... Звідтоді, я думаю, й перестала моя шкіра на зовнішній світ реагувати... Ні морозу, ні жару не відчуваю...

На залізниці вдалося у «товарняк» крадькома протиснутися... Сховалася в закапелку – дісталася до Волги... Вже й не я

ніби, а льодина... Скоцюбилась, тремчу... Відчуваю: гину і все тут!..

Виповзла на якійсь станції... Добрі люди скрізь є... До лікарні доправили... Відлежалась місяців два – і далі... Пішки, пішки... Від села до села... Наймитувала дорогою, харчі заробляла... А мені більше нічого й не треба було...

Отак і до України добралася... Три роки поверталася... Якраз перед війною й до Калюжинців дійшла...

Що втекла, нікому не сказала... Відпустили... Та ніхто й не допитувався достеменно – не до мене було.

До сільради ніяких сигналів не надходило.. На щастя, ніхто не шукав мене... Певно, подумали, що роздер мене ведмідь на тій просіці. А куфайку я, дітки, не знімаю, бо холоду боюся, дуже боюся...

Я, схвильований розповіддю, міцно взяв бабусю за руку... Її шоретка, мозоляста долоня, лягла на мою голову, як у дитинстві... Від долоні по всьому тілу щедро потекли тепло і спокій. Ні, то не куфайка гріла, то – серце...

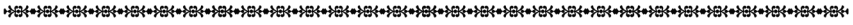
І раптом так гостро пропекло всього, наче блискавкою прошило навскрізь... І як у такому маленькому, старенькому, сухенькому тілі може вміщатися таке велике серце?..

Я дивився на прабабу з любов'ю і співчуттям.

Хотілося її обійняти і поцілувати в пасмо сивого волосся, що вибілося з-під хустки.

Самі собою виникали запитання. І знав же відповіді, а все ж... Крутилися вони, як тьмяні кола перед очима, коли необачно стукнешся об щось лобом. Така ситуація, що все немовби в один вузол туго зв'язувалося.

Чи звести усе на жарт?.. Баба й сама не проти щось бовкнути, а тоді усміхнеться спідтишка та й ходить задоволена хоч і до самого вечора.

І й правда... Отак глянеш на бабу й засумніваєшся...

Що древніше? Баба чи куфайка?.. Ношена-переношена. Латана-перелатана... Засмальцьована і така благоденська, що вже там і гріти мовби нічим. А вона не скидає... Хоч ти розридайся отут, посеред двору, вмовляючи...

А то як утне!..

– Нову надіну – ще хто за дівку прийме і переплутає, – засміялася беззубим ротом.

Та-ак, бабина куфайка – особлива річ...

Не помилявся я, що було в тій старій подертій куфайці щось дуже важливе для баби. Значно більше, ніж те, що вона врятувала колись її від лютих морозів.

І я догадався, що запитати:

– А чи не прадід її подарував? – запитав і затерпнув від такої невихованості. Наче не знав, де дід Арсей подівся насправді.

І баба згадала:

– Він цілий оберемок таких куфайок приніс для розкуркулених... Під конвоєм, звичайно... А мені подав ту, що під рукою тримав... Певне, задалегідь вона йому приглянулася: – У цій ніколи не змерзнеш, – сказав і усміхнувся.

Що ж, усе зрозуміло... Як її знімати, якщо вона – така дорогоцінна реліквія? Тому й гріє по-особливому, зігріває... Хоч і зносилася вже – далі нікуди...

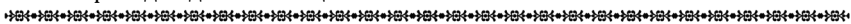
Увечері, коли ми залишилися вдвох, я обійняв дружину і, наслідуючи прабабин жартівливий тон, сказав розчулено:

– Я теж до самої смерті не зніматиму пальто...

– Яке пальто? – не зрозуміла дружина.

– А те, що ти мені на день народження купиш.

Вона подивилася на мене розвеселеними очима і ніжно цмокнула в щоку.

А ВІН І ЗА МЕНЕ ЗАГИНУВ...

Причетність

Павла Хонду хоронили двічі... Хоча, чому тільки двічі? Він сам говорив своїй дружині, Марії Арсеївні, що з початком отієї страшної війни хоронив себе з добрий десяток разів... Хоча про яке добро може йти мова уперемішку з похоронами?..

А він згадував, загинаючи кострубаті пальці:

– І під Шепетівкою ховали, куди направили мене на укріплення кордону в 1939 році... І під Лохвицею, це вже у вересні 41-го, коли, потрапивши у смертельне кільце, 5-а армія Західного фронту в пекельному бою намагалася прорвати оточення... Як забути?.. Поряд зі своїми солдатами у тих просяклих кров'ю окопах боронився і генерал-полковник Михайло Петрович Кирпонос, земляк із-під Ніжина, аж доки ворожа куля не обірвала його життя... Мене тоді контузило... Прийшов до тям уже в полоні... Далі – табір військовополонених у Ромнах... Голод, хвороби, смерть... Подумки вже й захоронив себе за тим колючим дротом. Спасибі Марусі, викупила, вимолила, забрала... А потім... Майже рік переховувався з такими ж, як і сам, у землянці, в лісі під селом. Бо в село не можна було... Там – німці, поліцаї... Харчі до лісу безстрашні жінки носили... Таємно... Стереглися, щоб не вистежили... Тих, хто ризикнув піти до села, все одно забрали й погнали в Німеччину... В рабство.

Пристали були до партизанів, але й ті відсиджувалися не досить упевнено, очікуючи на зброю... Коли ж у вересні 43-го Червона Армія звільнила село, прийшов додому... За Марією скучив, за донечкою Олею, за батьками...

Вдома пробув зо два тижні... Далі – польовий військкомат, мобілізація... І ось уже він, Павло Хонда, – рядовий 759-го стрілецького полку 163-ї стрілецької дивізії.

Поталанило... Дізнавшись, що вже воював, переодягли, дали зброю, поставили на забезпечення... А молодих хлопців, які ще й пороху не нюхали, навіть не переодягали... Пообіцяли направити на виучку, для проходження курсу молодого бійця... Та не встигли... Надійшов наказ Головнокомандувача: «До 7 листопада звільнити Київ!». І всіх гамузом кинули в наступ... Як сліпих кошенят... І переодягнених, і не переодягнених, і навчених, і не навчених... Сподіваючись, що довчатся в бою. Добре хоч племінника свого, Василька Хонду, до себе взяв... Вимолив у командира взводу: «Рідна ж кровинка!» – все-таки аргумент!

У тій січі за звільнення столиці України загинуло понад 300 тисяч чоловік, це – порахованих. А не порахованих, тих, кого назавжди сховали свинцеві хвилі Дніпра, значно більше... Стільки, що влада й підраховувати соромилася, не те щоб виставити жертви сміливо на суд людський.

Павла з Васильком Бог милував, переправилися... Багато своїх утратили, але до правого берега таки дісталися! Вийшли на сушу – так ось він який, Букринський плацдарм!..

І кров'ю, не шкодуючи, омили, і славою увінчали...

Ой, високі кручі!..

Ой, Дніпро могучий!..

Шостого листопада звільнили Київ, сьомого – Фастів...

Ворог оскаженіло захищався, чіплявся за кожен клаптик землі...

15 листопада 1943 року в бою під селом Ставки Фастівського району рядового Павла Хонду було вбито. Поховали його, не мудруючи в пошуках місця, прямо там, де поліг... Під

старою акацією, поставили й обеліск... Так відписав у своєму останньому листі додому Василько...

Згодом прийшла похоронка і на нього...

* * *

Вересень 1974 року я провів у Калюжинцях. Попрацювавши влітку в складі студентського загону на будівництві заводу «Прогрес» у Ніжині, я мав повне право на перепочинок, доки одnogрупники завзято штурмували сільськогосподарські роботи в селах Чернігівщини. Щоправда, відпочити фізично й не сподівався... У Калюжинцях азартно копали картоплю...

– Поїдемо, синку, й ми... Бабусі допоможемо, – захопилася поїхати й мама. – Там і відпочинеш...

– А чому б і ні? – загорівся і я. – Курорт – кращого для душі ще спробуй знайти, – а подумки прикинув: – Ну, скільки того городу? Тридцять соток?.. Та ще біля школи десяток... Почати й закінчити... Якраз повний комплект молодому організмові для змістовного відпочинку. Впораємось!.. Погода ж яка чудова! А там – ставок, ліс, гриби... Чим не відпочинок, причому в комплексі?. І очам є робота в задоволення – такі ж краєвиди довкіл, що хоч картини пиши й музикою освячуй. І душі є де порозкошувати вдосталь – скільки б не вбирив у себе красу й велич довколишню, ще й назавтра залишається. Ну, а що рукам є робота, так то ж найвищий ступінь задоволення: все-таки не даремно живемо на світі...

Та не так сталося, як гадалося... Мама побула з нами на вихідних, та й повернулася до міста, на роботу. Мій же поперек виявився абсолютно не готовим до сільгоспробіт. Напрацювавшись на городі, я ледве доклягав до постелі та й заснув богатирським сном. Від подушки мене відірвав лише сніданок...

Навертатися на копання картоплі зранку стало нестерпною мукою. Поперек болить, шпигає аж у очах блискає, а працювати треба. Доки погода. Доки золотіє теплий вересень.

Так тривало днів із п'ять – мого невідкладного випробування на витривалість і відповідальність. Потім став звикати... Пристосовувався, хитрував... Дякуючи бабусі та хрещеній, робота поживавлювалась. Я дивився на них, значно старших, але метких і невтомних незалежно ні від чого, і сам набирався гарту. Увечері навіть до клубу встигав, на кіно, як кажуть у Калюжинцях. І все ж почало набридати... Не витерпів – сказав бабусі:

– Ось картоплю докопаємо, в Прилуки повернуся.

– Чому? – сполошилася бабуся. – Надоїли ми тобі чи що?..

– Та не в вас справа.

– То чому ж тоді?.. Порибалив би ще.. Чи по гриби сходив би... Он Настя, хрещена твоя, позавчора із Попової левади аж два кошики білих принесла. То й ти б змотався...

Спробував пояснити:

– Розумієте, тіло моє – тут, а голова – в Прилуках...

– І хто ж тебе четвертує так?

– Ой, і сам не знаю, бабуся. Мабуть, думки...

– Скучно тобі?..

– Ще й як скучно, – зізнався я й опустил винувато голову.

Бабуся мала свої життєві виміри – тож скрушно похитала головою:

– Скучно ледачому, а роботящий завжди собі роботу знайде.

– Ой, бабуся, не починайте...

Я й справді б почав готуватися до від'їзду, якби не один випадок... Десь посеред тижня бабу Марусю викликали до сільради. Повернулася вона збентеженою:

– Ось, мамо, – звернулася до прабаби Наді і простягнула їй якийсь конверт. – Запрошення прийшло...

– Куди? – насторожилася прабаба.

– Аж у Фастівський район, у Скригалівську сільську раду... Надумали там до тридцятиліття звільнення України від фашистських загарбників меморіал створити. Попереносити останки усіх загиблих воїнів, які загинули при звільненні села, до єдиної братської могили... Та й поставити їм пам'ятник. Запрошують на двадцять п'ять вересня...

– То з'їздь...

– Ні, мамо, не витримаю... Я з Чубенковою Наталкою говорила, вона теж не поїде... Відболіло все, чого ото знову серце рвати... Хай спочивають там наші чоловіки вічним сном.

Мені чомусь стало образливо за діда. До всіх поїдуть, а до нього ні... Мимоволі вихопилося:

– Я поїду!

– А сам туди дістанешся, не заблукаєш? – обставили мене запитаннями з обох боків.

– Що я вам, дитина? Не маленький уже, знайду!

– Ну, коли так, то їдь, дітки, – пожвавилася прабаба Надя з припічка. – Я тобі й грошей на дорогу дам.

– Що б я оце й робив без вас, – усміхнувся я й поцілував прабабу у зів'ялу щоку.

Тиждень, що залишався до від'їзду, пролетів швидко. До своєї дорожньої сумки я поклав запрошення із адресою, гроші, які прабабуся з бабусею надавали мені на проїзд і на прожиття... Та ще й у білу хустинку чорнозему з Бусею вкопали на нашому городі...

– Висиплеш на могилку рідної землі, – тільки й сказала.

Автобусом хутко дістався до Прилук, звідти залізницею до Ніжина... Збігав у інститутський гуртожиток, де мешкав...

Зібрався переночувати, щоб зранку виїхати до Києва, а там – як Бог дасть! Та в коридорі зустрівся з одноклассницею – русявою щибетушкою Валентиною, яка родом із Київщини.

– О, а ти яким вітром у Ніжині?.. – здивувалася, адже ж заняття ще не починалися.

Я розповів. Вона хвилину поміркувала і сказала:

– До Ставоків не встигнеш... Дістанешся хіба що після обіду. Але до того часу всі урочистості закінчаться... Слухай, ось що ми зробимо. Поїхали зараз до мене, в Гливаху, переночуємо, а вранці першою ж електричкою вирушимо до Фастова, звідти автобусом – у потрібне тобі село... Встигнемо!

Ми не стали гаяти час. Тож вечеряли вже у гостинній Валиній родині.

Ранок застав нас у приміській електричці, що примчала з нами до Фастова.

Моя подруга напросилася зі мною, сказавши, що ніколи не була на подібних заходах. Та я й не заперечував, разом – веселіше.

На привокзальній площі Фастова дізналися, звідки рушає автобус на Ставки. На наше щастя, він іще не від'їхав...

Через годину ми дісталися до заповітного місця.

Незнайоме село зустріло нас привітно. Сонячні промені золотили верхівки статечних тополь, виблискували на бані старої Миколаївської церкви і губилися в зелені садків, що обступали звідусіль ошатні будиночки.

На майдані збиралися люди...

Я зайшов до сільради і показав запрошення. Мене завели до просторої кімнати, де збиралися запрошені гості. Сірі, посічені роками і долею, обличчя фронтників були суворі й напружені. Чорні хустки вдів прикривали потьмяніле срібло волосся, а вицвілі від років і горя очі сіяли тихий сум.

Моє молоде обличчя, новенькі джинси і картата ковбойка різко не вписувалися в оточення. Контраст – аж мені незручно стало, і я не знав, куди мені приткнутися, такому сучасному в такому древньому.

Я привітався... Дехто відповів, хтось кивнув головою, більшість промовчала...

Нами опікувався директор місцевої школи. Він повідомив, що після траурного мітингу на нас чекають у школі, де на другому поверсі стараннями учнів відкрито музей бойової слави. А вже потім, – усміхнувся, – у шкільній їдальні нас почастують поминальним обідом. Програму зустріли без емоцій.

Об одинадцятій розпочали... Під тужливі звуки військового оркестру, що прибув із Фастова, вояки винесли дев'ять, оббитих червоним оксамитом, домовин і поставили їх на нари перед свіжовикопаною могилою. За чорною ямою біліла постать... Не важко було здогадатися, що то – пам'ятник, закутаний у тканину, на урочисте відкриття якого нас запросили.

І ось рідним запропонували підійти до домовин і стати поряд...

Я повільно, прислухаючись, як наростає в грудях стукіт мого серця, проходив повз застиглу шеренгу Пам'яті і старався якомога більше вихопити інформації з невеличких табличок, прибитих до кожного віка на домовинах...

Та запам'ятовувалися лише прізвища...

Бас, Глушко, Дяченко...

Непрохані сльози затуманили очі.

Де ж дід?..

Цимбал, Шаповал...

За кожним прізвищем – невідома доля, як чорний силует... Бо не збулася та доля, не продовжилася... А могла ж... А могла...

Аж ось... Нарешті...

Хонда Павло Федорович...

Серце моє перетворилося в грудку. Наче й битися перестало.

Я став поряд із домовиною і підвів погляд на людей...

Мене переповнювали не тільки жалоба і туга за дідом, якого ніколи не бачив і не побачу вже.

Мене переповнювала невимовна гордість. Що і я – хоч краєчком – причетний до радісних днів у цьому селі... Не прямо... Опосередковано... Через смерть мого діда... Солдата Другої світової війни...

Як добре, що я приїхав сюди!..

Адже я отримав таку неповторну можливість засвідчити всьому селу, всій матінці Україні, та всьому великому нашому світу мою, так, саме мою причетність до солдата, що лежав у домовині... У одній із дев'яти...

Серце моє кричало:

– Агов, люди!.. Знайте... Я – внук Павла Федоровича Хонди, який віддав своє життя за наше щасливе сьогодніня!

Хтось обережно торкнувся до плеча... Зиркнув – поруч стояла Валентина...

– Ти?.. Ти чого тут?..

– А він і за мене загинув, – тихо мовила і вдячно взяла мене за руку.

Неймовірне відчуття тепла й спорідненості миттю розійшлося моїм тілом і, певне, перечепившись десь дорогою, збіглося в давучкий клубок і підступно підступило до горла. Під віями гостро замуляли сльози. Та я швидко опанував себе – не личить онуку воїна підливати сльози до жіночих. Треба так, як посічені війною ветерани, затамувати біль у собі, міцно стиснути уста і шанобливо схилити голову... Так годиться.

Біля мікрофону щось говорили – я не дослухався. Спочатку від райкому партії, потім від ради ветеранів, хтось від комсомолу... А ось уже й піонерія защебетала голосисто. Клянуться, рапортують...

І раптом я помітив, що на кожній із домовин щось покладено... Заржавілі від часу солдатські каски, металеві кружки, ложки... На дідовій домовині лежала невелика капсула... Ну, та, що зашивається у під комірць гімнастерки. Тремтячими руками я відкрив її... На пожовклому від часу папері хімічним олівцем було написано: Хонда Павло Федорович, 1910, село Калюжинці Чернігівської області, рядовий. Так от за чим віднайшли діда? Я міцно затиснув цю капсулку в кулаку. Дід оживав у мені...

Підійшли військові.

Час опускати домовини в яму...

Серце знову заторохтіло, застукало невпопад.

Я поклав свою обважнілу долоню на віко домовини і прошепотів:

– Вибачте мене, діду... Пробачте, що так рідко згадував про вас... А вдома все гаразд, бабуся все ще продовжує чекати, хоч і знає, де ви прилягли на вічний спочинок...

Гримнули постріли прощального салюту.

Ми, мов по команді, глянули вгору і побачили небо, яке мовби й не бачили зроду. Чисте-чисте і ясне-ясне...

Коли домовина вже стояла в могилі, я дістав хустинку із калюжинською землею і неквапно висипав... А зверху на ту купку рідної землі скрапула сльоза.

Підходили люди, кидали до могили пригорщі землі, прощалися...

Сивий ветеран підійшов до пам'ятника і зірвав покривало... На чорній гранітній стелі були викарбувані прізвища

всіх, хто загинув у тому пекельному бою під таким затишним і красивим селом Ставки... Усіх, кого знайшли і кого ще шукають...

Із скорботного мартирологу вирвав прізвище діда: рядовий Хонда П.Ф. 1910-1943.

– Ось і в мене з'явилася рідня на Київщині, – сказав і крізь сльози подивився довкола.

Уже в затишній залі місцевої школи до мене підійшов директор:

– У нашій школі створено кімнату-музей, там є стенд і про вашого діда. Ходімо я покажу...

Ми зайшли до великої кімнати поруч... Зі стін на нас дивилися з фотографій незнайомі обличчя людей... Аж ось погляд віднайшов рідне – дідове... Він дивився на мене допитливо, немов би вивчаючи...

Директор уточнив:

– Вашого діда знайшли у невеличкій могилі за селом, обабіч дороги, під акацією. Старі люди згадали, що там колись була могила... Та заросла... Стояв над нею дерев'яний обеліск, проте з часом упав... Дощечка з прізвищами загубилася раніше... Їх там у могилі лежало трое... Павла Федоровича розпізнали по отій капсулці... Ви б не могли подарувати її нам, для музею? Такі дорогоцінні експонати рідко коли трапляються...

Я дістав із нагрудної кишені сорочки капсулку і з неприхованим жалем простягнув її директору:

– Візьміть. Збережіть... Сподіваюся, що наступного разу привезу сюди синів, – і, скупно усміхнувшись, уточнив: – Майбутніх.

– Привезеш, обов'язково привезеш, – запевнила моя руська подруга.

На поминальний обід я не пішов... Розпитав у директора, як дістатися до старої акації, під якою колись була перша дідова могила.

Дорогою зайшов до крамниці, купив цукерок і чомусь цигарок із сірниками...

– Навіщо? – запитала Валя.

Нічого не відповів...

До потрібного місця дісталися пішки, як і годиться...

Стара акація стояла на пагорбі – за півтора кілометра від села.

Звідси, як підійшли, відкривався чудовий краєвид. Глянув і завмер: аж ген під виднокраєм, як жилка на напруженому тілі, синіла якась річка... Може, й Дніпро – не уточнював... Обіч пробігав курний шлях, який утікав од села кудись далі, у степ, у неспокійне вировиння невідомого життя...

Від розкопаної могили ще виднілися свіжі сліди, проте земля була добре втрамбована і з неї вже сміливо-настійливо витикалися свіжі стебельця трави...

Поклав посередині жменьку цукерок... Так годиться, то – як подяка... І лише розлога акація, як свідок тих далеких подій, привільно розкинула свої крилаті віти, задивилася в світ – спокійно і статечно.

Дістав бабусину хустинку, стряхнув із неї рештки землі і якнайзручніше прилаштувався під акацією:

– Сідай, Валу, пом'янемо мого діда, бо коли ще нагода така випаде? – запросив свою подругу. І, розважливо пом'явши цигарку в пальцях, запалив... Уперше.

Поволі затягнувся, закашлявся...

Сизі клубки диму понесли мене кудись далеко-далеко, в минуле, коли тут іще точилися бої, а мій дід, який чомусь увижався мені кулеметником, люто відбивав атаку ворогів, які поривалися до мене, під оцю акацію, де ще буяло життя... Неповторно-привабливе і таке коротке-коротке...

На моє плече журно схилилася дівоча голівка...

Волосся пахло ромашкою, юністю і коханням...

Життя продовжувалося.

Мовчки сидів, думав, курив...

І знову думав...

І не міг підібрати слів, щоб подякувати Валі... Як вона сильно сказала тоді, біля могили: «А він і за мене загинув»!

«Сподіваюся, що ви почули таку високу й щиру оцінку вашої передчасної смерті, дідуню» – це не вуста мої прошепотіли, щоб не сполохати Валин спокій, це серце вистукало, як морзянку, щоб передати таку важливу інформацію в інший світ. У той, де дід, – і з цього, де я.

ТРИ ПАРТИЗАНСЬКІ ПОЦЛУНКИ

Як моя бабуся партизанкою була

Село лягає спати рано... Бо вставати до світла ще. Отак дочекаються з пасовиська корову, попорають її... Дивись, а сонце вже за обрій скотилося. Повечеряють, як годиться, то й лягати вже можна... Якраз по радіо у цей час «Театр перед мікрофоном» починається. Можна ще якусь годину п'єсу в задоволення послухати... «Фараони» там чи «Сватання на Гончарівці»... Цікаво ж як... Отак лежиш на припічку, заклавши руки за голову, у темну стелю дивишся, а наче сам у тих придибенціях участь береш... А потім уже й спати, як нагуляєшся...

Цей традиційно налагоджений життєвий уклад не змінювався роками, десятиріччями... Аж поки в село не припалося телебачення. Місто воно завоювало раніше, десь під кінець шістдесятих. А до села добралося вже у сімдесяті.

На нашому кутку перший телевізор з'явився у моєї хрещеної, передової ланкової колгоспу «XXII партз'їзд», орденоноски Настя Григорівни Кириченко. Чи то за сумлінну роботу нагородили? Чи, мо', премію дали, а тітка Настя своїх кривних іще доклала та й купила? Вже й не згадати достеменно... Але з появою телевізора життя в селі таки змінилося!

Тепер усі роботи по господарству треба було, хоч умри, завершувати до пів на дев'яту, щоб устигнути сьак-так по večеряти і рівно о дев'ятій дружно зібратися у тітки Насті для колективного перегляду інформаційної програми «Час». Це був як священний ритуал, обов'язковий – як цілування ікони для старих людей у церкві... Це ж немислимо!.. Ні в які рамки не вкладалося... Як можна пропустити чи навіть спізнитися?.. Адже ж повідомлялися (та головне – показувалися!) новини з усіх куточків величезної країни!.. І з усього світу, що ще більше цікаво... Які наші перемоги, які здобутки і що там супроти нас готує світовий капітал?.. Усе-все розповідали... А ще жінки любили розглядати та оцінювати телеведучих... Як вони одягнені, як хто передає інформацію... А й справді! Ну, як ото можна бути такими красивими? Айяйяй!.. Які сукні!.. Які зачіски!.. А пальчики з манікюром!.. Окинувши непомітним поглядом свої зашкарублі від праці руки, жінки тамували подих і смиренно-принижено поверталися до реалій свого і веселого (завдяки природній вдачі) і водночас такого важкого буденного життя... О 21.30 завжди демонстрували художній фільм. Сповнені вражень і переживань, розходилися десь опівночі. Адже ж і після кінофільму поговорити хотілося, хоч трішечки перекинутися враженнями... Неймовірно ж цікаво все-таки: так поцілував він її чи ні?.. І чи разом вони будуть, чи знову поневірятимуться?.. Хотілося щастя... Хоч у кіно...

На ферму ж піднімалися, як завжди, о четвертій...

Закінчувалося літо, збирали урожай... Того вечора, натягавшись мішків, я вже й не думав про телевізор. Скоріше б помитися та й бухнутися без задніх ніг, як мовиться по-сільському, відпочити... Проте мама наполягла:

– Ходімо до Насті. Вона запрошувала, ще й пиріжків із маком напекла, хвалилася... А в неї знаєш, які запашні пиріжки?..

– Та знаю, знаю, – не здатний був супротивляться матері я.

Бабусі куди простіше відмовитися від нічної подорожі. Сказала – і все:

– Ходи он із Шурою... Він мак любить, а я перепочину... Мені вже той мак на зуби не чіпляється... Що мак, що так – однаковісінько!

Я таки просторікнув нехотя:

– А чому маю йти я? Я краще полежу, почитаю...

Мама наполягала, усміхнувшись:

– Ох, які ж ви лежебоки з бабою!.. Сьогодні по телевізору фільм новий покажуть. «Остання зима» називається. Я кумі обіцяла, що усією родиною прийдемо. Не підводьте мене!..

Довелося погодитись.

У Кириченків набилося люду – повна кімната. Окрім нас, завітали Хоменки, Софія Горохова, ще хтось із сусідів... Уже й не пам'ятаю з даліни років.

Начастувавшись пирогами, я присів біля бабусі на дивані та й приготувався до перегляду фільму.

Перед фільмом відбулася бесіда з режисером, акторами і автором книги, за якою фільм був створений, відомим партизанським генералом, двічі Героєм Радянського Союзу Олексієм Федоровичем Федоровим.

Втративши зацікавленість до бесіди, що відбувалася на екрані, люди перед телевізором почали гомоніти про своє... І

лише моя бабуся уважно дослухалася до кожного слова з екрана. Заінтригований, я спостерігав краєчком ока то за одним, то за іншим. Признатися, мене це здивувало. А втім...

Як на той час, фільм був не підроблено цікавим. Адже в ньому розповідалося про партизанський рух на рідній Чернігівщині – не десь там...

На екрані розгорталися запеклі бої з ворогом, пригодницькі сюжети, актори були переконливі у своїх ролях. Особливо привабливо виглядав Федоров. Справжній герой!

Мені фільм сподобався – не скривлю душею...

По його закінченню, подякувавши господарям, завбачливо прибрали з кімнати стільці, та й розійшлися по домівках.

Вдома ж відразу повкладалися спати... Мама прилягла на дивані, бабуся традиційно подалася на піч, я ж по-королівськи вмовстився на ліжку.

Вимкнули світло.

Проте розбурхана кінофільмом уява ніяк не могла вгамуватися. Подумки я знову і знову повертався до побаченого.

– Ну, як вам кіно? – не втримався і кинув у темряву я, сподіваючись, що на моє запитання хтось відгукнеться-таки.

– Не знаю, як кому, а мені фільм сподобався, – без затримки відповіла мама і тут же зауважила: – Тільки головний герой вийшов якийсь уже дуже ідеальний. Все він знає, все він уміє, все передбачає...

– На те він і головний, – сказав я і спробував пояснити ізо суто літературних позицій. – Збірний образ... У ньому втілюються кращі риси керівників українських партизанів. Сміливість, хоробрість, винахідливість. Так роблять, щоб збільшити емоційний вплив на глядача...

– Та ні, він і по життю такий, – раптом подала із печі голос бабуся. І зовсім добила нас своїм несподіваним зізнанням. – Я знала цього чоловіка...

– Кого, кіногероя? – здивувався я.
– Та ні, Федорова, – зі знанням справи конкретизувала бабуся. – Того, хто перед кіном слово тримав. Тільки постарів він дуже з-тих пір... А так – пізнати можна. Та ж зачіска, ті ж вуса, той же погляд, той голос, та ж усмішка...

Заінтригований, я підхопився й присів на ліжку:

– Ну, ви, бабусю й шпionка!..

– Чому ж це?..

– Такою інформацією володієте і ні пари з вуст.

– А що говорити, коли ніколи діло робити?

– Е ні, не скажіть...

– Та не тягніть ви kota за хвіст, мамо, розкажіть вже, якщо так, – занетерпеливилось й мамі моїй дізнатися про партизанські пригоди нашої всюдисущої старійшини роду.

Заклянчив догідливо і я:

– Ну, бабусю, розкажіть... Як ви зустрілися з Федоровим?

– Спить уже... То надто довга історія... А завтра вставати рано.

– Яка довга?.. Як від Калюжинців до Срібного, чи як до Прилук? – не втримався я, щоб не кольнути.

– Якщо до таких не витриманих, то така довга, як до неба, – на повному серйозі відповіла бабуся.

Я – мовби й не почув, умовляв, як міг:

– Бабусю, ріднесенька, я встану засвіта, тільки розкажіть, – мовби в молитві, склав я благально долоні, хоча в темряві хто міг це побачити?..

І бабуся здалася, почала повільно згадувати, напевне, й самій їй захотілося повернутися в минуле, яке, хоч і давно було, а все ж таки гріло душу.

– Федорова знала не лише я, – кахикнула притишено. – Його багато хто з калюженчан знав... Та й не лише з

калюженчан... У 1934-1936 роках він працював інструктором у Срібнянському райкомі партії. Їздив районом, зустрічався з людьми, проводив політбесіди... А особисто зі мною він зустрічався двічі... Перший раз у 1935 році, в Срібному. Зібрали нас, кращих виробників сільськогосподарської продукції, на збори... Мені тоді Почесну грамоту вручали. Сам секретар райкому руку потиснув. А Федоров букет із квітами підніс... А мені тоді двадцять один рік виповнився... От секретар і каже: «Працюй і далі, Маріє, так по-ударному, як і працюєш. Розцілував би я тебе за твою працю, та старий уже. Он хай тебе Федоров поцілує, він – молодий». Я зашарілася враз, ледь не провалюся від сорому, а Федоров пожвавився: «А що? Я залюбки», – та й цмокнув мене у щоку. А в залі пересміх покотився: «Ну, хто так дівчину цілує?» Я засоромилася ще дужче. Крутнулася – й мерщій зі сцени. Сіла на місце і світу білого перед собою не бачу...

Бабуся замовкла. Чи то у пам'яті своїй віддаленій зводила до купи кінці з кінцями в тих подіях, а чи просто давала звичайнісінький перепочинок натрудженому мозку.

Мовчав і я, осмислюючи таку несподівану новину в нашій сім'ї.

Мовчанку порушила моя мати:

– Мамо, з вами все гаразд? Якщо не хочете, то й не розповідайте. Не будоражте даремно серце.

– Чого ж даремно? – не погодилася баба. – І зовсім це недаремно... Згадувати... Тож не переживай, доню... Зі мною все гаразд. Просто Павлушу згадала... Коли повернулися в Калюжинці, оця історія, про райкомівський поцілунок, із легкої чиєїсь руки пішла гуляти селом. Звісно, черкнула чорним крилом і мою сім'ю, боляче вдарила по обличчю й мого чоловіка... Прихожу з роботи, а свекор ні з того, ні з

сього ставить питання на ребро: «Чи правда, Маріє, що тебе там у Срібному вицілювали?» Я тільки очі опустила, наче до них враз по важкій горі прив'язали. А свекор і не думає відступати, не на жарт наказує Павлові: «Побий її, щоб знала, як чоловікову честь тримати!» Я мовчу, як риба, викинута на берег, зіщулилась... А Павлуша підійшов, обійняв мене за плечі, пригорнув до себе та й каже: «Нікому, тату, я не дозволю свою дружину чіпати. То вони від заздрощів язиками плещуть... Подумаєш, у щічку цмокнув... Та я ладен її все життя цілувати». Свекор на те: «Ну, гляди, сину, тобі жити», – та й вийшов із хати. А я до Павла пригорнулася і ледве не плачу від вдячності.

– Бабусю, а коли ви вдруге з Федоровим зустрілися? – не втримав своєї цікавості я.

– О, то вже відбулося років через п'ять, а мо', й шість... Зараз пригадаю. У 1936 році його до Варви перевели, згодом – до Лосинівки... Там він був першим секретарем райкому. А потім уже й у Чернігів... Стривай, згадала... Наша зустріч відбулася у перші місяці війни. Так, саме так... Павлушу до війська забрали, пішов на фронт... Була осінь, глибока осінь... Так, це був листопад 1941-го...

Бабуся знову замовкла. Нелегка то справа перекидати важкі скиби пережитих років, проходити крізь час, крізь журбу й тугу, яка плугом серце глибоко розорює... Я вирішив більше не тривожити бабусиної пам'яті, та вона озвалася сама:

– Отож, дощило тоді в першу осінь війни... Я в кирзових чоботях подалася на Степ, до родичів... Тітці Мотрі треба було щось передати, вже й не пам'ятаю що... По обіді вертаю назад: дай, думаю, гілляччя назбираю, щоб протопити на вечір було чим. Ремінець із куфайки зняла, аби в'язку перев'язати, та й подалася в лісосмугу... Мо', метрів із двадцять пройшла,

сухого гілляччя назбирала... Глядь, а під старою акацією чоловік якийсь сидить... У дощовику довгому – аж за коліна, а кобку на самі очі натягнув, щоб обличчя сховати... Я злякалася, давай задкувати, а він мені спокійно так:

– Та не бійтеся, жіночко!.. Я – свій, радянський... Повідай краще: німці в селі є?

– Є... У школі розмістилися... А вулиці поліцаї патрулюють...

– Багато?

– Та, може, з десятка...

Незнайомий чоловік підступив ближче, відкинув назад кобку... Ось тоді я його і впізнала відразу: Федоров!.. А він і каже:

– Мені ваше обличчя видається знайомим. Ми раніше не зустрічалися?

– Зустрічались, відповідаю. У Срібному ви мені квіти вручали...

– А як вас величати?

– Марія Арсеївна.

Федоров не церемонився, приступив одразу до діла:

– Слухай, Маріє, мені потрібно до Осичника дістатися. Чекають мене там... Через село переведеш?..

Мені відразу уявився ліс у глибокому і довгому яру... Дорога до нього... Звівши до купи всі можливості й перепони, які можуть виникнути на шляху, сміливо заявляю:

– Переведу. Тільки зачекати трохи треба... Хай стемніє...

– Ну, то давай я тобі гілляччя допоможу збирати. Не сидіти ж склавши руки.

Доки ми збирали хмиз, наспіли сутінки. Федоров знову накинув на голову широку кобку, закинув на плечі в'язанку з хмизом – і подалися ми до дороги з лісосмуги...

Доки дісталися до села, стемніло. Проте поліцаї вигоном шастати не перестають, ніяк не вгмоняться... От один і примітив нас звіддаля, гукає:

– Агов, Маріє!.. А кого то ти ведеш так сміливо?

А я йому – навідріз:

– Чи тобі повилазило? Так це ж хрещений мій, дядько Іван Мартишка із Сокиринців, куму, матір мою прийшов провідати... Та й допоміг дещо...

А він, гад, гигоче:

– Ой, Маріє, не бреши... Не матір, він тебе провідує... Сажу трусити прийшов чи що?..

– Дурний ти, кажу, як пробка... Та й плюнула в його бік.

Наче кислотою випекло того поліцає... Не помітила, де й подівся.

Не знаю, як Федоров, а я радію. Минулося...

Мало-помалу – дісталися майже до центру. Коли це бачу: назустріч іще двоє поліцаїв іде... Ми хутко у вишняк, що коло нашого хліва... Хмиз під тин кинули – та й затихли... А поліцаї підходять. Я тоді з переляку як обхоплю Федорова за шию... І сичу крізь зуби: «Та цілуйте ж мене швидше». Той і допався...

Поліцаї підходять, чую – розмовляють:

– Нічого в світі не міняється... Кому війна, а кому – коханнячко...

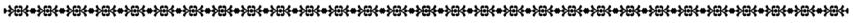
– А хто то?

– Хіба не впізнав?.. Маруся Хондина... Треться у себе під хатою...

– А з нею ж хто?

– Певне, Павло з армії втік... А може, ще кого прихопила... На заміну...

– То пішли поглянемо! – сіпнувся один.

– Не заважай... Бач, як чоловіку приспічило...

А Федоров хутко збагнув, що робити. Однією рукою мене обнімає, а іншою із-за паска пістолет уже дістав... Іще й вусами коле... Ну, думаю, гаплик...

Аж ні. Поліцаї похихикали трохи та й пішли далі. А мене наче хто мокрим рядном накрив: «Оце, – думаю, – дізнався б мій Павло, точно б віддухопелив». Сутінки сховали всіх.

Провела я Федорова городами на іншу вулицю, а звідти, через Сулимів город – до яру... А той яр майже до самого Осичника тягнеться. Показала куди йти, а Федоров і каже:

– Дякую вам, Маріє Арсеївно, за допомогу, за добре діло... Ви не просто допомогли, ви життя мені врятували. Повернуться наші – обов'язково вас до нагороди представлю.

Та й пішов...

– І що, ви більше ніколи й не зустрічалися? – запитала мама.

– Ні, доню, не зводила доля...

– А нагорода? – поцікавився я.

– А нагородою стала наша перемога над фашистами, – не роздумуючи, підсумувала бабуся і додала: – Та й забув, напевне, він про цей випадок... Бачиш, у фільмі ж не згадав...

Лежали, думали... Мені довго у нічній темряві ввижався силует кремезного чоловіка в довгому плащі-дошовику.

Почулося тихе, рівномірне посопування з печі – то заснула натрудженим сном моя дорога бабуся. Невдовзі і мама подала ознаки заснулої людини.

Я деякий час ворочався, незчувся, коли й сам провалився у сон. І привиділося мені, як молодий іще, але сивий від війни і пережитого, генерал-майор НКВС Олексій Федоров приїздить після війни в Калюжинці і в урочистій обстановці вручає молодій вдові Марії Хонді медаль «Партизан Великої

Вітчизняної війни» першого ступеня. І гаряче цілує, а бабуся віджартовується, червоніючи: «Це вже третій раз, Олексію Федоровичу... Хоч би у звичку не ввійшло».

Наснитися ж таке!

Три партизанські поцілунки, а як ні одного.

СВОЛОК

Скільки пам'ятаю себе, стільки ж незмінно у нашій калюжинській хаті царював сволок. Для не просвіщених – відразу ж застереження: у кого виникають хоч якісь асоціації, ні в якому разі не треба плутати зі сколотою, оскільки сволок в українській хаті споконвіків виконує найпозитивнішу функцію. Адже це головна, основоположна балка під стелею, на якій тримається дах. Та й стеля, бо сволок дозволяв уберегти менші бруси від прогинання. Зазвичай сволок розміщували по повздовжній осі, переділяючи хату навпіл, і служив він для досить суттєвого зміцнення каркасу хати. Виготовляли його з товстого стовбура дуба чи липи, який обтесували, надаючи йому прямокутної або майже квадратної форми, причому клали на протилежні (коротші) стіни і обов'язково на ребро, щоб витримував він на собі якомога більше навантаження. Якщо ж хата була довга, то сволок підпирали надійними опорами – в одному, а то й у кількох місцях. Чи навіть робили сволок із кількох стовбурів дерев, скріплюючи їх між собою. Згадую докладніше про це лише тому, що в наш час, як у будівельну справу повновладно ввійшли бетонні плити, із яких роблять стелю, про традиційний український сволок майже забули. А молодь і зовсім не звідусь, яка то розкіш – сволок!.. Бо це ж не просто міцна дерев'яна балка через усю

хату. Це – центр усіх таємниць і розваг... І ще багато-багато такого, до чого тільки й здатна додуматися кмітливо-ненаситна дитяча голова.

У нас він був прямокутний. А вабливий – страх! Чого там тільки не було, на тому сволоку!.. Знизу глянеш – очі розбігаються... І руки сверблять: пошвидше б до всього доторкнутися, все перемацати, оглянути... А там же... Мотовила, гребінці, нитки, пучки маківок... А ще бабуся вішала на ньому сушити різнотрав'я – м'яту, чебрець, звіробій, материнку... І від усього того з хати ніколи не вивітрювався стійкий здоровий запах лугу й левади... Дихаєш таким цілющим повітрям і насолоджуєшся. Хвороби самі тікають, зачувши, іще й поріг не переступивши.

Достеменно не знаю, як у інших селах, а в Калюжинцях здавна побутує добрий звичай: міцні, гарно збережені сволоки переносити із старої хати в нову, бо вони символізували міцність оселі і роду, багатство й достаток родини, родючість, а головне – обжитість, тобто сприяли переселенню тієї доброї аури, яка берегла добробут в оселі. І щоб усе це утверджувалося й наростало, процес перенесення сволоку був урочистим і відповідальним. Борони, Боже, від лиха... Всіляко дбали, щоб сволок не впав, бо, за повір'ям, тоді в господаря буде часто боліти голова.

Прадід Федір у нашій хаті поклав сволок знатний, ще й зазначив на ньому – 1910. Тобто поставив рік, у якому родина зайшла в хату.

Не приховую: я дуже любив розглядати сволок... І змалечку тягнувся до нього, як альпініст до підкорення знакових вершин на планеті. Усе дивувався: ну, як ото така здоровенна колода тримається майже на двометровій висоті і не гепне вниз?.. Не придавить, хто під ним загається, не розтрощить те, на що впаде.

Бабуся завжди втішала:

– Не бійся, він доботно прикріплений... На ньому колиска ще з твоєю мамою гойдалася... Під стелею наче на барвистому метелику літала...

І мені ввижалися різні картинки з українського життя. Колись реальні і не менш уявні...

Коли мені було років із десять, досить цікаву оповідку повідала про сволок прабаба Надя. Я її не мав права забути...

Виявляється, у травні 1943 року у нашій хаті стояв «Абвер»... Прабаба до пуття не могла зрозуміти значення цього слова, але так їй говорив сільський староста в період окупації – Степан Шаповал:

– Ти, тітко, німців не бійся, – утішав. – Вони тебе не зачеплять... Виконуй, що попросять, і буде тобі спокій. Та, на всяк випадок, Марусю з малою Ольгою до сусідів відправ, щоб не заважали, – і, як щось особливо значиме, додав: – На постої у вашій хаті будуть знаходитись офіцери абверу!.. Це тобі не хрін із редькою...

Як порадив Степан, так і зробила. Марусю з Олею до баби Наталки й діда Федора відвела... Не далеко ж – по сусідству: вони тоді у Гришиній хаті жили, з Софією та Настею...

Хату прибрали та й стали чекати... А де дінешся?.. Треба й самим вижити якимось, а головне – дітей зберегти... Для тих, хто з фронту повернеться.

Німці приїхали надвечір...

Двома машинами.

Вантажівку з будкою та дивним кільцем на дашку, що постійно обертався, поставили за хатою, у садку. З неї вийшли п'ятеро солдатів, які за наказом розмістилися у сараї на сіннику. Один лишився на варті, а четверо миттю подалися до ставу, купатися...

З легковушки чинно вийшли чотири офіцери і відразу ж попрямували до хати. Трьом із них було років від тридцяти до сорока, а мо', й трохи менше... Четвертий же був старшим, напевне перевалило за п'ятдесят...

Вони йому: гер чи хер... Та все майора до того смішного слова приклеюють безперестанку...

А він набундючений такий, важний... Голова наче й зовсім не повертається в нього. Іде, пишається...

До хазяйки всі російською мовою звертаються. Ламаною такою, укороченою...

Та ще й із акцентом... А поміж собою, звісно, по-німецьки... Не так шпребхали, як по-гусячому гелготали ніби...

І ось старший наказує:

– Сагрей, тьотка, вади... Памицца хачу. Да ужин приготов. Ребята прадукти тебе дадут, – і щось гелготнув по-німецьки русявomu молодикові. Той відразу приніс валізу з харчами.

Отак і лишилися вони у нашій хаті... Вночі кудись від'їжджали, вранці поверталися і мовчки вмощувалися спати. По обіді прокидалися, їли... Молоді сідали грати в карти, а старший щось чаклував над паперами або ж читав... Надвечір збиралися і знову кудись від'їздили.

Щоразу просили попрали їм шарпетки та онучі. Спідню білизну прали самі... За виконану роботу завжди розраховувалися – хлібом або консервами.

До баби часто навідувалася п'ятирічна Оля. І німці пригощали її шоколадом.

Прабаба Надя хвалиться:

– Я завжди, нишком від них, цей шоколад у Олі відбирала... Боялася, щоб не отруїли. А онука плакала...

У кінці червня поїздки непроханих постояльців стали довгими... Могли зникнути на два-три дні. Тож поверталися

голодними і злими. Зморені, відразу ж валилися спати... З хазяйкою спілкувалися рідко, та й то через якісь потреби... Сорочки чи галіфе випрасувати, гудзики пришити... У віддяку стали давати дойчмарки... Але навіщо вони в Калюжинцях?... Краще харчами...

Якось зважилася заглянути до зайнятої німцями кімнати. Молодші офіцери подалися до ставка...

«Дай, думаю, приберу. Заходжу, а їхній «гер майор» лежить на ліжку і сволок розглядає, а потім і каже: «Як уже набридла ця війна!.. Взяти б вашого Сталіна і нашого Гітлера, та й повісити обох на цьому сволоку!..» Я й оторопіла... Чи не провокація? Бачу, ні... Він фотокарточку з нагрудної кишені кітеля виймає і показує мені, а на ній – жінка з двома дівчатками... «Моя фрау», – мовить стишено і сльозу витирає... Я нишком, нишком – та й з хати... Але слова оті, на все життя запам'ятала.

У кінці серпня, перед Спасом, стали німці збиратися... Майор підійшов до мене та й каже:

– Спасіба, тьотка, за пастой. Ти хорошая хазяйка. Встречай уже сваєго Івана, он через недельку будет здесь...

Сіли в машину та й подалися. А через п'ять днів уже й наші зайшли в село. Отака була історія зі сволоком.

І я знову й знову розглядаю його... Наш сволок... Лягаю на те ліжко, де колись лежав німець, і намагаюся уявити: що ж він там побачив, таке особливе?.. Що так привернуло його увагу?.. Сволок як сволок... Рівно обтесаний з усіх боків... Чи, може, ні на що більше дивитися було, то й прикипав поглядом до колоди над головою?.. А може, значно простіше: той сволок навівав йому спогади про дім... Про дружину в Німеччині і дітей, яких покинув, аби задовольнити забаганку біснуватого свого фюрера?.. У душі німець не був звіром... Якби був, то проявилось би зразу... Шила в мішку не сховаєш... Різні німці воювали...

А мене проймає такий жаль...

От якби міг сволок розмовляти, скільки б цікавих історій повідав би! А не розповідає, то доводиться самотужки домислювати. Все-таки не мовчки.

Ні, що не кажіть, а сволок у хаті – річ вельми необхідна.

СТАРОСТА

Згадка про старосту в період фашистського нашестя на нашу землю ні-ні та й повертає в окупацію.

Це зараз уже мало в кого розпитаєш, а пройде трохи часу і взагалі все зітреться й засиплеться порохом непроходимої далини.

Німці увійшли в Калюжинці у кінці вересня 1941 року... Достеменно вже й не пам'ятає ніхто, чи то 23, чи то 25? Місяць іще був теплий, сонячний... Звідусіль зачаровував погляди і вишуканим золотом, і неймовірними багрянцями. Спочатку вони заїхали курним степовим шляхом із боку села Ряшки – шість чи сім мотоциклеток із кулеметами та дві вантажні машини... Зупинилися в центрі села, біля колодязя, з машин повискакували солдати та й давай тягати відро з водою... Туди-сюди, туди-сюди... Ніяк не нап'ються... Потім помітили біля Бабайчиного тину півня і, не змовляючись, почали по ньому гамселити з автоматі – тільки пір'я розлетілося...

З калюженчан ніхто на зустріч ворогу не вийшов... Поховалися люди. Зачаїлися в закутках, гадаючи, як то воно буде далі?..

Німці напилися, сіли на свій закіптюжений транспорт та й подалися дорогою у бік Срібного. Тільки закуріло...

Повернулися десь за тиждень. Чи ті самі, чи інші, ніхто їх порівнювати не збирався. Хіба не однаково?.. Ворог – завжди ворог, як би його персонально не кликали.

Заїхали в Калюжинці вже головною дорогою, від ставка і до центру...

Селян нібито й немає, а очі стежать!.. Запам'ятовують...

Попереду – легковик, за ним – вантажівка з солдатами.

Зупинилися в центрі, тільки сіра сільська курява накрила їх – ото й уся зустріч.

З легковика вийшло двоє офіцерів та чоловік у цивільному костюмі...

«Начальство», – подумали спостережливі очі.

Роззирнувшись для годиться довкола, німці попрямували до приміщення контори.

Посмикали двері – замкнені...

Один із офіцерів миттю гукнув водія і той прикладом рушниці зчесав замок...

Зайшли всередину...

Не було нікого хвилин із десять. Нарешті всі троє знову з'явилися на ганку контори. Офіцер щось гукнув солдатам, які слухняно продовжували сидіти в кузові вантажівки, і ті хутко гайнули селом – зганяти людей на майдан.

Здійнявся гавкіт собак, закудкудакали кури, загелготали гуси...

Десь за годину біля контори зібрався чималий натовп селян.

На ганку знову з'явилися офіцери і чоловік у цивільному.

Непроханий гість поведився як господар. Хоч і звернувся до селян німецькою, та свою зверхність і не намагався приховувати. Говорив хвилин із три – не довше, потім кивнув цивільному. Той вийшов наперед, скинув капелюх, витер спітніле чоло і сказав:

– Пан офіцер вітає вас із визволенням від більшовицької влади. Віднині у вашому селі більшовицькі закони не діють. Доблесна німецька армія дарує вам волю і нове життя, у якому ви будете жити вільно і свobodно...

Знову зацвенькав німець. Цього разу він говорив удвічі довше, та ще й розмахував руками навсібіч. Коли закінчив, виразно глянув на тлумача. Той відразу довів до свідомості калюженчан:

– Ви – вільні, але пам'ятайте, що знаходитесь на окупованій німецькими військами території, на якій діють закони військового часу. Найвищим територіальним органом влади є «вермахт», тобто військова комендатура. Виконання її наказів є обов'язковим для кожного... Уже створюються органи цивільної влади. Так, зокрема, у Срібному створено районну управу. Голова управи скоро навідається до вас... Вам же необхідно обрати старосту села. Людину, якій би ви довіряли, яку б поважали і слухали... Це необхідно для організації життя у вашому селі. Німецька влада планує поновити роботу школи, церкви і почати розпаювання землі для обробітку...

Наперед знову вийшов офіцер і кілька разів щось погрозово вигукнув. Перекладач пояснив:

– Пан комендант наказує, щоб ви зібралися на цьому майдані через два дні і назвали прізвище старости, тобто свого нового повсякденного управителя... Радянських активістів не пропонувати... Євреїв – також. Отож, спокійно розходьтесь і не змушуйте на себе чекати через два дні! Рівно опівдні, на цьому ж майдані... Зрозуміло?.. Хто не з'явиться, буде покараний! Якщо село не обере старосту, його буде призначено з іншого села!

Офіцери зійшли з ганку і, не дивлячись ні на кого, важно попрямували до автомобіля, за ними подріботів перекладач.

До вантажівки швидко бігли солдати... Хтось тримав у руках упольованих у дворах курей, хтось – глечик із молоком чи вузлик із харчами... У кожного – своя здобич, нагробована...

Весело сміючись, позаскакували в кузов вантажівки та й подалися...

Люди на майдані загомніли. Кому червоніло в очах від радянської влади, могло почорніти.

– Людоньки, що ж це діється? – дехто ніяк не міг уторопати. Догадливіші – пояснювали:

– А що тут голову даремно ламати!.. Не оберемо свого старосту, призначать якогось чужого... Нелюда!.. А той... У баранячий ріг скрутить село...

– Свого треба обирати! Конче...

– Свій пожаліє!

– Та кого ж?..

– А мо', хто добровільно хоче?

– Дідька лисого, в кого таке бажання виникне.

– А може в тебе?

– Ти що, здуріла?.. Повернеться совіти – одразу вб'ють!

– А чи ж повернеться?..

– Не мели дурниць... Обов'язково повернеться! Скільки наших чоловіків пішло воювати... Що, всі погинуть?..

– Щоб тобі щелепи звело від таких слів! Повернеться наші!

– Та годі вам лаятися! Село рятувати треба!

– Хто буде старостою?..

Запитання важкою грозовою хмарою нависало над майданом.

Люд вирував, кипів, але відповіді не знаходив... Добровольців не знаходилося, а ті, на кого вказували, навідріз відхрещувалися. На тому й розійшлися.

Тієї ночі у багатьох селянських хатах ще довго зоріли каганці... Не могли дотумкати, так хто ж буде старостою?

І ясний світанок не приніс відповіді...

Десь по обіді до Федора Хонди навідався Сидір Габ. Чемненько так привітався і розпочав здалеку:

– Оце, Федоре, тютюну вже цьогорічного насушив, то, може, попробуємо?

– А чому б і ні, сусіде...

Діди повитягували з кишень засмоктані від тривалого вжитку люльки і попрямували до колоди, що лежала під старою антонівкою. Сіли, покахикали, покректали всмак...

Сидір неквапно дістав кисет, під зав'язку напханий свіжим тютюном, уміло набили ним люльки... Понюхали, заплющивши очі, покрякали...

Федір чиркнув сірником... Повернув до вогненного язичка отвір із тютюном, глибоко потягнув у себе крізь мундштук... Тоненькою цівочкою звився угору сизий димок.

Запахкотіли задоволено... Затягнулися...

Розмова повилася сама собою:

– То що будемо робити, Федоре?

– Ти про що?

– Та про старосту... Про що ж іще?..

– Свого треба обирати. Чужий погубить, – повторив давно відоме Федір.

– Та, звісно, що свого. Але кого?

– Ну, не мене ж! У мене аж три сини в Червоній Армії!

– Та знаю. Не про тебе мова...

– А про кого? Може, ти хочеш?

– Та ні. Мені, що в Будьонного був, не пробачать...

– А я цю німчуру так дубасив, що Георгія заробив!

– Коли то було...

- То до чого ти хилиш? Ніяк не второпаяю...
- Степана Шаповала просити треба... Хай би погодився.
- А чому саме його?
- Він – людина степенна, порядна... І вік уже достойний
- шістдесят три... Знову ж таки, рідню розкуркулили, небожа більшовики вбили, пам'ятаєш?
- Таке забудеш...
- Але для німців це досить серйозні аргументи.
- Так. Та чи погодиться?
- Пішли попросимо. А мо', й погодиться.

Достеменно не відомо, хто вплинув на Степана... Може, сиві діди, а мо', плаксиві жінки, а може, й сам Бог нишком напоумив і тільки йому притаманною мовою доручив Степанові оцих людей врятувати. Отже, згодився Шаповал стати старостою! Вийшов отак перед майданом, поклонився доземно людям і промовив:

– Ви мене попросили – я погодився, бо шаную вас. Хочу, щоб і ви мене шанували і виконували все, що буду наказувати...

Люди зашуміли, захвилювалися, дякували...

І став Шаповал очільником села при фашистах. Зовні – зрадник, а з середини – хіба заглянеш?.. Робив же все ніби на догоду новій владі – німецькій! Де там і що вимудрував по крихітці для своїх – хто потім піде у свідки, щоб захистити перед своїми, коли повернуться?

Нічого протизаконного не робив. Склав подвірний реєстр села, організацією десятидворок по селу зайнявся – у березні 1942 року, як вимагалось німцями, для організації посівних робіт знадобилося... На підставі розпорядження Польової Комендатури та районної управи організував збір металобрухту... Ознайомив селян із наказом коменданта про заборону

виготовлення самогону... Коли почали забирати на примусові роботи до Німеччини, попереджав, якщо встигав... Поліція паскудила: або самі хапали, або ж доносили... Понабирали їх із дезертирів – от і вислужувались.

Коли ж дізнався про спецоперацію в Срібному, людей попередив... У Срібнянській трагедії лише одна родина з Калюжинців у пекельному вогні загинула. Не повірив старий учитель Степановим застереженням...

Списки складали і передавали до районної управи. А звіди їх повернули старостам – лише увечері двадцятого, у переддень трагедії. 21 та 22 лютого 1943 року стали звозити до Срібного приречених, а 23 лютого запалала Срібнянська середня школа... Із людьми всередині.

Пізніше підраховали... 22 лютого сотню людей розстріляли в парку, а 23-го – 682 людини спалено живцем, серед них дві сотні дітей! Воістину вселюдська трагедія!

Степан передчував страшну біду, хоч і важко було повірити наперед у таке дике свавілля... Завчасно попередив калюженчан... Особисто по хатах ходив...

Усі ті, хто був у тому смертельному списку, встигли зникнути з села... Лише старий учитель та його онука, не повіривши, згоріли живими. Не врятував...

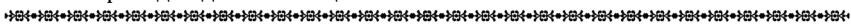
Коли прийшли наші, Шаповала заарештували. Відвезли до Прилук, згодом – до Чернігова. Судили в Калюжинцях, показово, у сільському клубі... Таким було тоді розпорядження Верховного Суду: судити на місці злочину, так би мовити...

Привезли Степана змарнілого, чорного від побоїв, але не зламаного...

Все той же відкритий погляд, ті ж зоринки в очах...

На суді тримався гідно... Не канючив і не виправдовувався...

Говорив Правду.
Односельці також говорили правду...
Жодного лихого слова!
Він дякував.
Судді мовчали.
Варта опустила автомати...
Коли зачитували вирок, село завмерло... Двадцять п'ять років у виправно-трудовах таборах!..
Де ж та Правда?
Був кінець листопада...
Надворі – зимно, на серці – ще зимніше...
Коли конвой виводив Шаповала з клубу, сталося те, чого забути не можна...
Як тільки він ступив на ганок сільського клубу, все село опустилося на коліна! І сиві від років діди, і згорьовані від нужди та праці жінки, і скалічені війною чоловіки-інваліди, і бліді від голоду діти – всі-всі...
Калюжинці стали на коліна перед Степаном Шаповалом, перед його Правдою!
Йому було найскладніше у війну. І все ж він зумів, ставши нібито своїм для чужих, залишитися в дошку своїм для своїх! Це – найважче!..
Завмер на мить конвой, а потім рушив повільно, підштовхуючи засудженого прикладами автоматів.
А Степан ішов, статний, сивочолий, і говорив, ковтаючи невидимі сльози:
– Дякую вам, люди добрі, сердечно дякую...
До села Шаповал так і не повернувся з таборів... Десь там і пропав...
А родина його жила – в шані та повазі селян.
З Богом у душі жила. Як і Степан.

ДОЛІВКА

У переважній більшості калюжинських хат аж до повонних років не було дощаної підлоги... Завжди принадно холодила п'яти топтана-перетоптана долівка – така дорога серцю підлога, яку перед кожним святом, так й так іноді, щоб підтримати свіже повітря у хаті, старанно підмазували господині червоною глиною. Шар за шаром, вона товщала й піднімалася поволеньки вгору, з року в рік...

Привозили ту глину з яру... Із якогось глибочезного провалля, яких навиривало в довколишніх ярах дощовими потоками силу-силенну... Треба ж кудись бігти воді, щоб не застоюватися на полях, от і шукали виходу в яр, проривали бурхливими потоками рівчачки, які згодом перетворювалися в ширші й глибші, аж поки й не жахали хижими пащеками лункі провалля, зазіхаючи вночі на зірки, мовби лякаючи їх і нахваляючись поковтати...

Любили долівку як щось особливе й дуже потрібне. А щоб кріпшою була, замочували кінські кізьяки завчасно, а тоді додавали цей розчин у глину та й підмазували старанно. А довкола – попід порогом і стінами, та біля печі, підводили все сажею – рівним пасочком обрамлювали, в три-чотири сантиметри віднизу. Коли ж долівка висихала, її застеляли пахучим різнотрав'ям: лепехою, чебрецем, м'ятою... А чи ж і просто – лісовими чи польовими квітами, які, висихаючи, наповнювали хату живильними тривкими пахощами.

Прабаба Надя завжди говорила, що долівка зв'язує нас із Матір'ю-Землею, а коли я ледь навчився ходити, то проводила мене від порога до печі аж три рази – привчала до хати, як вона божественно казала.

Десь на початку шістдесятих років двадцятого століття долівку змінили на дерев'яну підлогу. Дядько Іван Рябченко наслав її з добротних дощок та пофарбував у коричнево-червоний колір. Тоді так стало модно... У хатині ж долівка залишалася ще на довгі роки.

Цікаву історію про долівку розповіла мені бабуся, моя незабутня Буся.

Сталося це на початку тридцятих років, якраз перед голодовою...

У Федора, середульшого Павлового брата, була коза.

Коза – тварина в селянському господарстві незамінна... І в догляді не вибаглива, і в харчах економна, а головне – молоко давала дітям, неймовірно поживне і корисне...

Жити б їй, тій козі-дерезі, та радувати господарів! Аж ні... Надійшла якась сувора «бумага» до сільради – продрозверстка, у якій було далекоглядно вказано, як зав'язано, скільки харчів треба зібрати із селян і передати на заготівельні пункти. Значно завищений план довели і по хлібу, і по овочах, і по м'ясу... Та де ж тому м'ясу взятися?..

Із міліції та сільських активістів спеціальною постановою влада створила продзагони, які, мовби пси з цепу зірвалися – почали нещадно грабувати селян. Бачить Федір – не врятувати йому кози! Взяв та й забив її вночі... А на ранок поговорі пустив селом, мовляв, украли козу... Хтось невідомий вивів її із стійла серед ночі – і ратицями не змигнула... А тут баби в яру якраз і голову козячу надибали... З рогами... Точно зловмисники Федорову козу порішили!

А що Федір?..

Розібрав дбайливо тушку, потрохи закопав у яру, голову там лишив напризволяще, проте – з далеким прицілом... А м'ясо, склавши по-хазяйськи в дерев'яну бадійку, посолив для

кращого зберігання та й закопав у хаті під столом. Зранку його Наталка долівку перемазала... Чисто – як на Великдень!

Підсохло – притрусили зіллячком, та й давай свіжиною ласувати.

А на другий день, по обіді, приходять до Федора активісти з міліціонером.

– Де коза? – ще з порога присікалися.

Федір руками розводить:

– Украли... Уже другий день, як украли...

Активісти до хліва... Немає!

– Чим, – кажуть, – продрозверстку будеш закривати?..

– Глядіть, – каже Федір, – що угледите, те й ваше.

Активісти погасали по господарству, позаглядали в закутки, помоталися, як навіжені, і дещо нагребли-таки... Може, цим і вдовольнилися б, щоб залишити в спокої.

Та на якусь мить лише примовкли.

Міліціонер махає рукою:

– Ходімо в хату, треба протокол про крадіжку кози скласти. Тут криміналом пахне...

Воно б і нічого, та вслід за ними в хату забіг і Бровко. Отак шмигнув поміж ногами – та й під стіл. Федір виганяти, а він і ні з місця...

Міліціонер за столом сидить, Федора розпитує, протокол складає...

Наталка з трирічним Іванком на полу вмостилася та все до розмови уважно дослухається.

А Михайло Мархелів, комсомолец місцевий, помітив, що в Іванка сорочечка задралася і пузце оголилося кругленьке, тож лагідно так його по животику погладив та й примовляє лагідно:

– Пупок, пупок, наївся крупок?

– А ніт, м'ясяця, – весело лепече малий.

– А де ж те м'ясе, що таке кругленьке пузце?

– У собаки під хвостом...

Тут усі й кинулися під стіл зраділо... Копнули долівку, а там – бадійка... Свіжиною пахне...

Забрали все. Хотіли й Федора загребти, як саботажника, та батько – старий Федір – викупив сина. Міліціонеру гроши-ма відрахував стільки, що він і присікуватися втратив охоту.

А долівку полагодили. Наталка свіжий заміс зробила – що, глини довкіл Калюжинців мало?..

Лише малого Іванка чужі дяді по голові погладили і похвалили:

– Отак і далі пильнуй, – наказали. Та ще Бровку шматочок м'яса на прощання кинули. Щоб справніше службу ніс в ім'я революції. Вони ж, дитя і пес, несвідомо зрадивши, водночас, певне, і злість представників нової влади дещо згладили.

Та, щоб там не було, як би там не складалося, а долівка, навіть утративши таку важливу для виживання таємницю, не переставала служити господарям добру справу.

Уже її нема давним-давно, а вона мені ще й досі пахне... Лепехою і чебрецем... І, звичайно ж, дитинством, яке ніколи не повториться.

ПРИХОДЬТЕ, ЯКЩО НЕ ЗАНУДЬГУЄТЕ

Чому Пріська Горохова заміж не вийшла

На вигоні, по ліву руку, обіч нашої хати, кучерявилася садиба двох сестер-близнючок – Софії та Пріськи Горохових. Бідовенні такі жіночки, що не зразу й розберешся, до чого вони вдатніші – до роботи чи до гулянки.

Своїх дітей у них не було, а тому тітки мене любили. То пряника дадуть, то цукеркою пригостять... Словом, гарні такі

сусідки – завзяті, щедрі й веселі, аж не вірилося іноді, що всі ці найкращі риси можуть вміститися в одних і тих же людях, причому з лишком.

Якось одного вечора заліз я на шовковицю ягодами поласувати. Та так захопився смакотою, що незчувся, як і темніти стало... Хотів, було, вже з гілки злазити, дивлюся: мама з хрещеною до лавочки прямують, перепочити збираються, погомоніти... Дай, думаю, підслухаю, про що вони там говорять, бо щось мене зачепило за живе, заінтригувало...

Звісно, підслуховувати – річ негарна, навіть противна. Але коли тобі вісім років, хіба дбаєш про якусь там, бозна й ким придуману, порядність?

Отож, цікавість бере верх... Прислухаюся так уважно, що, здається, відчуваю, як вуха ростуть.

Скоро збагнув, що нічого такого забороненого у розмові дорослих жінок немає. Мама розповідала, як у місті висаджували квіти, а тітка Настя ділилася досвідом, як правильно висаджувати цибулю, щоб рясно вродила. Я вже намітив злазити, та, усвідомивши ситуацію, побоявся, що жінки налякаються... Ніч же – як ягода шовковиці... Не проглянути...

Сиджу – ноги терпнуть... Трісне гілка з необережності – ще злякаються... Подумають, чого доброго, що звір якийсь теж намислив шовковицею поласувати...

Не тільки тіло – вже й думки мої мліти почали. Що робити?.. Куди стрибати?..

Аж бачу: підходить баба Пріська, якраз із сільмагу поверталася... Хрещена з мамою поштиво привіталися:

– Доброго здоров'я, тітко Прісько... Щось гарне купили?..

– І вам доброго вечора, дівчата... А купила я хліба, та ще цукерок і печива в додачу...

– То можна чаювати приходити?

- Та приходьте, якщо з бабами не занудьгуєте...
- Та які ж ви баби?! Ви ще жінки в розквіті сил! – підбадьорила Приську хрещена.
- Ой, Насте... Ти ж власними очима бачила, не забулася, сподіваюся, якою я була у розквіті сил... Земля під ногами горіла...
- Та пам'ятаю, пам'ятаю... Було, як вийдете з сестрою на рядки, ніхто за вами не вгониться!
- Отож-бо!.. А зараз... Де й сили поділися... Хвороби гірше злодіїв обібрали...
- Кріпіться, тітко Присько, не здавайтесь...
- Піду я вже, дівчата... А ви, якщо надумаєте, то на чай завітайте... Води в колодязі вистачить...
- Дякуємо, тітко Присько, якось іншим разом... Передайте вітання тітці Софії, сестрі...
- Передам... А чого ж не передати?..
- Та й подалася до своєї садиби.
- Доки вони балакали, я й про ноги забув, а коли баба Приська розтанула в темряві, нагадали про себе ще гострішою терпкістю. Це як пощастить на землю спуститися, то чи й устою від надмірного сидіння?
- Чую, мама каже:
- Такі славні жінки, а така нещасна доля в обох, а тоді враз запитує: – Насте, а тітка Приська замужем була?
- Ні, Олю, не була.
- А чому, не знаєш?
- Не судилося, – зітхнула. А помовчавши, несподівано зазналась: – А може, і я трохи завинила...
- Мама аж підскочила на лавочці:
- А ти тут до чого? Вона ж он на стільки за тебе старша!
- Та не я безпосередньо... Андрій мій...

– Зовсім ти мене заплутала. А він до чого?

– То – давня історія. Ти тоді ще дівчинкою була, не пам'ятаєш...

– То розкажи. Цікаво ж. Отак живеш іноді й не бачиш, що в тебе під самісіньким носом робиться... А що вже про світ говорити?..

– Тоді слухай, якщо просиш, – і почала з усім відомого: – Хорошими дівчатами Софія з Пріською були. Статними, красивими, роботящими... Коси у них були довгі... А співали як!.. Заслухаєшся... Хлопці їх любили, попід двором чи не щоночі шастали... Я тоді ще школяркою була, але пам'ятаю. Десь, акурат перед війною, Софію заміж віддали, за нашого, калюжинського, Миколу Пилипенка... Після Великодня весілля гриміло... А Пріську батько планував на Покрову віддати... Теж за нашого, Василя Глущенкового... А тут – війна! Які вже там весілля?.. І Миколу, і Василя на фронт забрали... Та й згинули вони на тій клятій війні... У перші ж місяці згинули. Софія на чоловіка ще й похоронку встигла отримати. Отак, на все життя й лишилася солдатською вдовою... А Пріська... І того гірше... Солдатською нареченою... Статус є, а печатку поставити ніде!

Хрещена замовкла.

Мовчала і мама.

Я, здавалось, уріс у кору шовковиці – ні живий, ні мертвий.

Врешті, хрещена продовжила – і я відчув, що ще не мертвий.

– А у липні 1943 року трапилася зі мною okazія... Мені саме чотирнадцять років виповнилося, п'ятнадцятий пішов... Ти мала була... П'ять рочків – не для пам'яті...

– Чому ж, Насте... Я пригадую, як баба Наталка тебе сажею мазала... Та в усяке брудне дрантя одягала, щоб німці кривилися... Не чіплялися...

– Ні на що було чіплятися... Мале, худе, замурзане... А таки ж одного разу попалася! – похвавилася хрещена.

У мене аж у п'ятках похолодало. Такі повороти, а я на шовковиці гав ловлю чортзна й для кого.

– А я й не знала, – подала голос мама. – Ану...

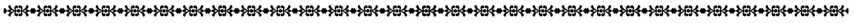
Та хрещену і хлібом не годуй на ніч, розохотилася:

– У липні 43-го наш літак залетів над село і скинув листівки... Повідомлення Інформбюро... Мов білі голуби, розлетілися ті довгождані вісточки по всіх кутках... Я на вигоні одну підбрала... Та й заховала на грудях, під кофтиною... А той німець, що на посту біля вашої хати стояв, помітив... Автомат наставив, кличе підійти... Нікуди діватися – підступаю... З ноги на ногу несміливо переступаю... А він – шусть під кофтину... Я вбік – він тримає... Я звиваюся – він ще міцніше тисне... Я – пручатись, а груди, як крильця в метелика, палають... Німець – своєї... Йому вже не до листівки, лапає мене брутально... Перелякана, я йому як лягну по пиці!.. Він дико гиче... Схопив мене поперек талії та й тягне до сараю. Я як заверещу – аж усі Калюжинці, здалося, насторожилися... Тільки не німець... Не зупиняється, зараза, лапає далі... Аж тут Пріська, як із-під землі виросла: «Кинь дівчину!» – гукає сміливо. Він на неї автомат наставив, а мене іншою рукою за волосся схопив і щось по своєму белькоче. І не перестає до сараю тягнути... Пріська вхід собою заступила, не пускає... Він мене випустив і пересмикнув на автоматі затвор... Ось-ось стріляти почне – таке відчуття... Пріська до мене: «Втікай, Насте!» Я – дьору. Ошалілий, він її в сарай заштовхав...

Запанувала важка тиша.

Я відчув, що перетворююся на камінь. А камінь у кору не встигне вроси. Доведеться падати.

На щастя, хрещена продовжила:

– Воно б, може, й забулося...

Проквітнула тугий клубок, і далі:

– Ніколи ми з Пріською не говорили про це... Перемога все згладила. Щастя прийшло!.. Наші повернулися!..

І мій Андрій прийшов... Оклигавши од ран, сватів заслав... Мені тоді вже вісімнадцять виповнилося. Дівчиною до нього прийшла – він не натішиться... А я, дурна, якось йому й не втерпіла, хто мене для нього вберіг... Не подумала... Років із п'ять промайнуло після Перемоги, стали люди до мирного життя наvertатися... Хати нові будували, весілля справляти... Армія чоловіків відпустила... Стали й до молодичь та вдів сватів засилати... Пам'ятаєш, як до матері твоєї дядько з Охіньок сватався?..

– Як таке забути, Насте!.. Я тоді маму не відпустила, плакати почала: «Не йдіть, не йдіть!» А їй же... Ледве тридцять п'ять рочків виповнилося... Можливо, ще й склалася б жіноча доля?..

– Не склалася... І не вини себе... Маруся Павла чекала, як тороплена... Хоча вже й похоронку отримала... Та все одно чекала!.. Не через тебе заміж не пішла – любов свою не захотіла розмінювати. Отак на все життя і залишилася однолюбною... І до Пріськи тоді якийсь чоловік сватався, наче й на лад ішло... А на день Перемоги зібралися фронтовики кашу варити, випили, як годиться, почали жінкам кісточки перемивати. Хтось на Пріську і ляпнув непутнє... Мій Андрій заступився, не подумавши: «Ти знаєш, завідвертничав, я Прісці вік дякувати буду. Це вона Настю мою врятувала»... Та й розклав карти, як є... З тих пір чоловікам до Пріськи наче відрізало... Ні, поганого нічого не говорили, але й не сваталися...

Я поворушив пальцями на носі, трохи повернувся боком...

Хрещена спохватилася:

– Ой, загуляла я, Олю, з тобою! Мені ж іще у хлопців уроки перевірити треба.

Жінки відразу піднялися і пішли вглиб двору, а потім далі, через город, до хрещениної хати.

Я неквапно зліз із шовковиці...

Чужа таємниця зажила в мені, не давала спокою.

Я заповажав бабу Пріську, як ніколи... Для мене ключовим словом тоді було «врятувала». Це ж треба!.. Не злякалася автомата...

ІДИ, КУТЯ, НА ПОКУТТЯ...

Не варто думати, що я приїздив у Калюжинці лише на літні канікули.

Любив я приїздити сюди і взимку. Отак відбудеш у місті Новий рік, сходиш на ялинку в центрі міста, отримаєш від батьків новорічні подарунки – та й гайда на село! А там – краса невимовна... Дерева стоять казково-засніжені, снігу довкола – кучугури!.. Аж під самісінькі стріхи понамітало... Вздовж вулиці – як у тунелі... І не просто сніг, а сліпуча білизна, рясно інкрустована найрізноманітнішими коштовностями. Вийдеш зранку – аж за сліпнеш від казкового переливу барв: сніговий покрив на сонці іскриться, виблискує... А по ньому – сліди різних пташок... Наче атлас із шкільного підручника списаний... Ще й легенька паморозь на гілочках. Краса!..

А зайці з яру під самісінькі вікна підбігають, навперербій у заморожені шиби заглядають... Підходь обережно і хапай за вуха – вони й тікати дуже не будуть, так до людей позивкали, до їхньої доброти...

Аптаства по садках! Синички, снігурі, сойки, сороки, ворони... Та найбільше – горобців... Вони прямо зграями літають... Глянеш – білосніжний килим стелеться, а на ньому жива темно-бура пляма борсається... То бабуся соняхового насіння кинули... Хай ласують сірі крихітки, хай цвірінчать від радості... Вони – як барометр для господарів. Вийде хазяйка з хати, гляне – метушаться горобчики заклопотано, вишукуючи якийсь харч на снігу – значить, і в господарстві все добре. Тихо й спокійно.

Отож, до старого Нового року я – в Калюжинцях!

Їж – не хочу...

Спи – скільки можна...

Гуляй – до упаду...

Чим не розкіш для горобеняти, тільки в людській подобі?

Справ тут у мене... Аж ніяких... Що в снігу, що в носі поколупатися...

Як відлига, можна снігову бабу зі снігових куль викачати.

А якщо морозець потріскує-порипує, – вдосталь на санчатах із гори в яр поспускатися... А як повезе, з дядьком Андрієм великими саньми по хмиз у ліс з'їздити... О, то справжня лафа... Задереш голову – дерева високі-високі... А зусібіч невгомні дятли навперебій морзянку вистукують... Збагни їх, що вони хочуть сказати людям... Чи про що поміж собою перемовляються... А перемовляються ж таки!.. Не просто довбуть дзьобами по дереву, з-під кори всякі личинки видобуваючи...

І з бабусею непогано залишатися... Неодмінно по гостинах походити, родичів навідати... До тітки Дуньки (Ратникової), до тітки Галі (Рябченкової)... І в кожній хаті, куди не зайдеш, такі пиріжки смачненні!.. Такі наїдки!.. Святки ж!.. Цілий рік до них люди готуються!..

А ще взимку я любив спати на печі. О, це неповторне блаженство!.. Щовечора ніби й однаково лягаєш, зате спати... З кожним разом усе краще й краще... До найменшої кісточки гаряча черінь припарку знаходить... І прикладає звідусіль, зігріває з особливою принадою... Дивина та й годі! У комині хуга розгулює-завиває, наче переляканий собака, а тобі так тепло, так затишно... І мріється гарно, щасливо навіть, як на мій розсуд, бо більшої уяви про щастя я на той час і не мав. Та й не міг мати, бо ніхто його переді мною й не вимальовував інакше.

Проте, на зимових канікулах я мав іще один обов'язок: віднести хрещеній вечерю... Власне, поїздка в Калюжинці на зимові шкільні канікули саме цій процедурі й присвячувалася. Приємні передчуття перед цим днем усе нарощувалися й нарощувалися. Я не міг дочекатися, коли ж цей вечір настане. І в Прилуках – щоб швидше поїхати до баби, і в селі вже – щоб якомога швидше настав той заповітний час.

Носити вечерю, або кутю, як її ще називають, – справа надзвичайно відповідальна. Цю давню традицію виконують шостого січня, на Святвечір... Хоча моя прабабуся Надя нерідко бурчала, що це не зовсім правильно, адже Святий вечір припадає на останній день Пилипівського посту. А в піст нормальні люди про Бога повинні думати, а не про їжу... Отож, і не переставала прабаба повчати:

– Не обов'язково в строгий піст нести... Он після Різдва, по самий Старий Новий рік, – цілий тиждень святки. Тож він якраз і призначений для колядок, вечерь і всяких там гостин...

Проте, хоч як бурчала прабаба, вечерю носили все-таки на Вілія, як іще називали Святвечір. Хоча чому тільки вечір? Адже наростанням якогось особливого торжества в душі сповнювався увесь передріздвяний день – і вечір був лише

завершальною фазою в ньому... Тріумф свята... Адже перед ним... Не снідали й не обідали, годували лише малих дітей, щоб не плакали...

Кутю в нас готувала прабаба... Вона спозарана вставала і змивала недроблену крупу, найчастіше вона була ячнева, рідше – пшоняна... Для такого священного дійства прабаба неодмінно брала новий горщик, заздалегідь купивши його в лавці. Мене саджали лушити горіхи – невеличкий полумисок треба було наповнити цілющими зернятами. Далі прабаба старанно терла макогоном мак у макітрі. І, затаївши подих, ставила горщик у піч. Бабуся ж у цей час готувала ситу: розминала в мисці медові стільники, які загодя купляла у Сулимового Василя, і заливала їх крутим окропом. Від гарячої води віск розплавлювався і спливав. Після охолодження його акуратно знімали з поверхні, а ситою заливали кутю. Коли каша допрівала, прабаба, знову затаївши дихання, урочисто витягувала її з печі... Обгортала свіжим полотняним рушником і ставила на стіл... Під ікони... Мене ж не забувала повчити примовляти: «Іди, кутя, на покуття, а узвар – на базар»... Я ніяк не міг второпати, чому це узвар треба нести на базар?..

А втім, прабаба завжди нарікала:

– Змінилося життя, ой, як змінилося... Не почитають зараз старих звичаїв, не почитають... Он раніше як було!.. Кутю з печі мав витягувати лише хазяїн, господар, значить... І не брати її голими руками, а лише вишиваним рушником!.. І мав нести її на покуття... У мене, було, Арсей завжди несе... А Марушка з Іванком за ним біжать і квокчуть: «Кво-кво-квок!»... А Арсей кутю поставить, перехреститься, та й скаже: «Дай, Боже!.. Скільки в цьому горщику кутенят, щоб стільки я мав у цьому році телят і ягнят, курчат і поросят, гусят і каченят».

– І що, Бог давав? – не стримувався я.

– Давав, дітки, давав... У Арсея було кріпке господарство...

Прабаба поверталася до покуття, клала на себе хрест і казала:

– Впрівай, кутя, впрівай...

Коли каша дозрівала, брала налушені мною горіхові зернята, додавала родзинок і маку і всією цією смакотою щедро заправляла кутю... Це вже була «багата кутя». «Бідна» – то лише коли крупа на воді... Таку давали безхаткам та пройдисвітам...

А який запашний узвар варили!.. І такий – на базар?.. Щоб слідом бігти й облизуватись?..

Прабаба діставала з комина різної величини торбинки з сушкою і зізнанням справи розкладала свій скарб на столі.

Леле!.. Чого тут тільки не було?.. Сушені яблука, груші, вишні, сливи, глід... І не охопиш усього поглядом. А щоб покуштувати – швидше по руках отримаєш, щоб не простягав, коли тебе не просять.

Прабаба неквапно міряла все пригоршнями... Дві пригоршні яблук, пригоршню груш, пригоршню вишень, слив, дрібку глоду, ще якусь травичку для запаху... І все це – в казан і в піч!

Вечерю несли як на небі перша зірка зійде... То – головний сигнал, що Христос рождається!.. Славили його...

Несли вечерю спершу хрещеному батьку, а вже потім – хрещеній матері.

Гостювати у хрещених годилося години зо дві... Щоби встигнути зустріти Різдво у своїй родині.

Я любив носити кутю, бо мав неабияку приманку в уяві... Хрещена мене ніколи не зобиджала. Неодмінно дасть червінця, а як підріс, то й двадцятку не пошкодує, цукерок повні

кишені напхає, ще й пиріжків у дорогу нав'яже вузлик... У ту саму хустку, в якій приносив вечерю до неї...

Ось і зараз...

Наче вперше...

За вікном темніло...

У грудях стискалося...

Пора!

Почали збиратися. Бабуся розіслала на столі білу хустину, поставила на неї кутю, поклала паляницю, пиріжків... Мама прилаштувала пакетик міського печива, додала пригорщу цукерок... Усе це добро міцно зав'язали, щоб не розтрусилося дорогою, і з надією вручили мені. Прабаба ще й перехрестила:

– Доброї дороги, дитино...

Я, не вагаючись, ступив у морозяну ніч...

Було по-казковому красиво.

Місяць яскраво зорів у небі, щедро роздаровуючи своє світло...

Сад бавився тінями дерев, розкидаючи їх по широкій білій ковдрі.

Сніг виблискував, мінився... Рипів під ногами...

Я знаходив на небі найяскравішу зірку і зачудовано розглядав її... То Христос родився! – вірив і не вірив...

До обійстя хрещеної було зовсім недалечко – лише перебігти через город.

Я з нетерпіння поривався на манливий і такий дорогий вогник у вікні. Аж ось і хрещеної хата!.. Там уже чекали мене...

Я вривався, як вітер, і ще з-перед порога випалював:

– Тато з мамою вечерю прислали!..

І лише тоді, проковтнувши дихання, вітався:

– Добрий вечір!..

– Добрий вечір, дітки, добрий вечір, – і хитрувато мружить очі: – А я вже пристала... Всі очі у шибку вигляділа... Все гадаю, чому це мій хрещеник вечері не несе?.. Ох, і зголодніла! – і, потерши долонями, приймає від мене такий довгожданий вузлик.

– Ну, роздягайся вже, – припрошує хрещена. – Заходь до світлиці... Там уже зачекалися... Скоро з голоду повмирають, якщо довго баритимешся.

І правда... На хрещеників мою хрещену Бог не обділив. Сидять на лаві – як ластів'ята в гнізді, аж роти пороззявляли... Мовби застигли в чеканні, що туди хрещена ось-ось має щось укинути... Звісно, смачненьке і дуже-дуже корисне для їхнього молодого здоров'я. Адже так хотілося якнайшвидше вирости.

Спрацьовувала народна традиція: чим більше люду за столом, тим більший достаток у хату!

А стіл був і справді розкішним! У його голові ставився дідух – невеликий снопик пшениці, а далі вже розставляли різні страви... Їх, як і годиться цього вечора, було дванадцять, за числом святих апостолів. Страви були пісні... Певно, вже й не згадаю усіх...

Спочатку пробували кутю – всі, хто сидів за столом... Якщо ж когось із родини не було у цей час вдома, то для нього ставили чисту тарілку, клали ложку, наливали чарку... Хоча у цей вечір не пили... Одну чарку міг випити господар – і все!

Дядько Андрій урочисто піднімався із-за столу і говорив: – Христос родився! Славимо його, – і, значимо помовчавши, додавав: – А нашому Миколі хай там добре служиться, – і перехилив чарку.

Микола – це мій брат у третіх. Він служив у війську в далекому Томську. Але вдома його не забували, особливо у такий вечір...

Потім подавали пісний борщ із рибою. Дядько Андрій в переддень ходив аж на дальній ставок, майже під Пручаї. Там завжди клювало... А потім їли другі страви, їх було багато: варений горох, боби, смажені гриби, картопля з грибами та цибулею, вареники з картоплею, горохом, капустою, тушкована капуста, голубці з яблуками, з грибами, з морквою, налисники з маком... Хух, втомився, лише перераховуючи! А все ж це багатство треба було неодмінно бодай покуштувати! А ще ж і щедро запити!.. Перед цим неодмінно заївши – пирогами з повидлом, яблуками, маком, калиною і аж тоді – смачно запивши узваром.

А як дихати? – спитаєте. І матимете рацію, оскільки після такої багатющої трапези дихати й справді було дуже важко.

Потім наставав, як сказали б філософи, момент істини. Тобто те, що не давало проходу дитячій уяві увесь оцей трапезний час, та й задовго перед ним, якщо по правді. Хрещена нас обдаровувала. Давала гроші, медівники, горішки ліщини, гарбузове насіння... А ще – обмінювалися кутею.

Посуд і страви зі столу ніхто не прибирав. Ложки складали в один полумисок... Вважалося, що вночі прийдуть частуватися додому душі пращурів, які в цю ніч спускалися з небес на землю. У тітки Насті було й для них чим поласувати...

Розходилися гамірною юрбою... Могли покидатися сніжками.

Мене до хати проводжали Рябченкові дівчата, а самі йшли далі... Починав відчував себе кавалером, проте – здебільшого крадькома.

Вдома за стіл сідав для годиться – у хрещеної ж наївся від пуза!

Стрічали Різдво...

Як жаль, що кутю не можна носити уже ставши дорослим!.. Пам'ятаю, що востаннє я відніс вечерю хрещеній чотирнадцятирічним. Подякував за її незмінну щедрість, завітчав її великою хусткою із китицями... Вона, як і належить, відкупилася... Подарувала мені модну нейлонову сорочку... Тоді це був неабиякий дефіцит!

Минули роки... Вже мій хрещеник відносив мені кутю. Повиростали діти, на Святвечір уже вони зустрічають своїх хрещеників... Такі подарунки готують – куди нам!

А моя хрещена ще жива... Стрічає своє дев'яностоліття! Дай, Боже, їй здоров'я ще на довгі роки! Це таке щастя, що вона є... Тоді й ти почуваш себе молодим, хоча роки вже щедро посріблили голову... Мовби запорошили отим Різдвяним снігом.

А мені ж так хочеться гукнути:

– Пусти, кутя, на покуття!..

Щоб почули аж у Калюжинцях.

І щоб хрещена сказала:

– Де ж ти ходив стільки, Шуро?.. Я вже всі вікна видивилась...

ХРЕЩЕНА

Мою хрещену, Настю Григорівну Кириченко, знає все село... Та чому тільки село? Увесь район! Ось вам хрест, людоньки, їй-Богу не брешу... Увесь Срібнянський район згадує її добре ім'я при першій-ліпшій нагоді!.. Коли треба похвалитися передовим досвідом із високої трибуни в переддень якогось державного свята чи високі трудові здобутки поставити за взірець... А чому б ні? Передова ланкова колгоспу «ХХІІ партз'їзд», орденоноска, переможець соціалістичного змагання...

Не робота, а пісня...

Орден Трудового Червоного Прапора отримала хрещена за коксогиз... За високі врожаї ось цього самого, що вже й не повторю... А що воно таке – і не втямлю до пуття... А втім...

У неї з усього були високі врожаї... І городина родила, дай, Боже, кожному... І буряки, і на баштані... Що не вткнеш – нівроку. Одне слово, передовик!

Зросту вона невеличкого, худорлява... Але ж і моторна!.. Поворотка... Як дзига. На одному місці ніколи не всидить... Усе кудись поспішає, все їй щось треба.

А говірлива... Ти їй слово – вона тобі десять, ти їй десять...

Здається, і не зупинити її, якщо почне балакати.

Одного разу голова колгоспу Науменко дав слабінку й ув'язався в суперечку з нею... Потім жалівся парторгу:

– Мене так і на засіданні бюро райкому партії жодного разу не відчихвостили, як Настя висповідала!..

Та головне, що хрещена давала джосу (хто напроситься) лише за справу! Все – по правді...

Тітка Настя – справді вогонь... За колгоспне добро – горою!

Я любив і люблю її не менше... Дарма, що роки обклали серце грубими мозолями.

Згадую її усміхнене обличчя, білу хустину, яку носила завжди, і шорстку від роботи долоню, яку вона часто клала мені на голову, втішаючи:

– Все минеться, дітки, все минеться...

Так було і дитинстві...

Нічого не змінилося і в юнацтві...

Так було, коли не стало мами... І коли віднесли на кладовище бабусю...

Бо й справді: все миналося... Залишилося лише пошрамоване серце та згорьована в тузі пам'ять.

Тітка Настя любила свій колгосп... А як не любити? Це ж не просто колективне господарство, а велетенський простір, у якому промайнуло їй довге, неспокійне життя. Подумати – не уявити... Трудового стажу – під сімдесят років! І не тільки в буряках та картоплі вони, не лише в запахущій м'яті та тютюні... Ті гомінкі роки в кожній грудочці калюжинської землі закроплені – і потом, і кров'ю.

Працювала і за трудовні, і за гроші, і задарма... Задарма – найчастіше. І не лише тоді, коли після війни господарство треба було з руїн підіймати, а й тоді, коли платили... Але ж так, що багатьом тікати довелось від такої мізерної оплати каторжної хліборобської праці.

Мінялися голови колгоспів, парторги, агрономи, бригадири, лиш вона залишалася незмінною: передова ланкова рільничої бригади № 1... У роботі й синів народила та виростила, у роботі дочекалася невісток... Вже й онуки повиростали, а вона все в роботі...

Про колгосп знала все... Було, посадить мене на лавку під шовковицею і розповідає:

– Ти, Шурко, подумай тільки. Нашому колгоспові підпорядковано 3681 гектар сільгоспугідь... Лише орної землі 2823 гектари!.. І все це треба впорядкувати, раду дати, засіяти, виростити, зібрати... Це ж стільки діла переробити!.. А ти питаєш, чому я так пізно з роботи приходжу? Та її, цієї роботи, вік не переробити!..

– То переїхали б у місто! Там – усе по годинах.

– І ми годинам толк знаємо.

– Е, ні... У місті б відпрацювали вісім годин – і вільні.

– Згину я там од такої волі... Помру від лінощів!

– А тут – від роботи кінці відкинете...

– Це ми ще побачимо, хто – кого?!

І не здалася, не відступилася...

Якби мене запитали, з ким я порівнюю свою хрещену, довго б не мудрував. Із художником!.. Бо тут і пояснень шукати не треба. Варто лише подивитися, з якою любов'ю вона все робить... Далеко й ходити не треба, варто подивитися на її город... О, це не просто ділянка землі, це – рукотворний живопис... Уявіть собі: липень, сонце виглядає із-за гаю і кидає свої перші промені на рівненькі рядочки бурячків, що своїм блаґеньким бадиллячком рівномірно розтрушують вранішню росу довкола себе... А на впорядкованій грядці поряд таку ж прозору росицю ловлять своїми зеленими пупирчиками огірочки... Леле!.. Зеленокоса морква ледь помітно хвилюється під першими подихами вранішнього вітерцю... А на розкішних голівках капусти райдуга розгулює ледве вловимими кроками... Поряд – підв'язані на тичках помідори обмінюються барвами... Червоними, жовтими, рожевими... Не хочуть, а все ж таки плачуть росяними слізьми – не то від ранкової радості, не то від утіхи, що розстилається по землі неймовірно тонким блаженством. А до сонця свої голівки здіймають соняшники!.. А поміж ними – мальви! Поспішає кудись рівненькими рядочками кукурудза, вагітніючи під рясними зорями. А далі – запашні перці, патисони, кабачки... І над усім оцим царством – згорблена тітка Настя у білій хустині.

Як влучно сказав Іван Драч про сільських жінок:

Босоногі мої Сар'яни й Ван-Гогі...

Тітка Настя й справді як Сар'ян... Бо там, де вона, звідти мерщій тікає бур'ян. Вона не просто художник, а неперевершений майстер світла – між рядками і кущами, між кожною рослиною.

Тітка Настя й справді як Ван-Гог... Бо її руками водить сам Бог. Найвидатніші герої її животворних картин – квіти і взагалі все-все, що привабливо зеленіє, барвисто цвіте й плодоносить. Вона – найвправніший Ван-Гог городу. Бо своїми руками розмальовує світ – творить неповторні картини на землі... А що править їй за пензля? Квіточки космеї... Так-так, космеї, цієї городньої квітки, що порозкидала свої буйнокосі голівоньки понад пишним бадиллям картоплі. Он там біліють вони, там – рожевіють, а далі фіолетами ваблять такими, що й очей не відірвати в захопленні. Тріпочуть вдячно, коли вітер їм чеше коси... Ідилія.

Від хрещеної я дізнався, що за трудові досягнення держава нагородила орденами й медалями аж сорок шестеро калюженчан!.. Сільська робота – яке то торжество!.. Яке піднесення і яке єднання душ!.. Та коли справляли Обжинки, або День останнього снопа, у прикраси вбиралося все село! Орденоносці вдягали, чи не єдиний раз на рік, всі свої трудові відзнаки. Груди засоромлених від незвички механізаторів прикрашали червоні стрічки «Ударник жнив» На головах жінок розквітали різнобарвні квітчасті хустини. Дівчата одягалися у вишиванки, хлопці – в білі сорочки, а найменшеньким плели віночки з квітів та колосків... А серця як раділи!..

Моя бабуся одягала святковий жакет, на якому рівненьким рядочком вмошувалися медалі: «За трудовую доблесть», «За трудовое отличие», «За доблестный труд в Великой Отечественной войне», «Участнику Всесоюзной сельскохозяйственной выставки», «Ветеран труда». А на лацкані

вмошувалася ще й маленька ювілейна – «До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна». І чекала Настю, щоб разом іти до клубу...

Хрещена приходила виряджена, як ялинка... Вона була солісткою колгоспного хору, а тому, щоб не переодягатися для різних заходів, де вона була задіяна, відразу позбавляла себе незручностей – одягала концертний костюм: яскравий червоний кептарик, вишиту сорочку, плахту, червоні чобітки, квітчасту хустку... А сама ж – маленька така... Лялечка, замилуєшся... На кептар тітка Настя прикріплювала нагороди: орден Трудового Червоного Прапора і з десяток медалей... Доробок був дуже серйозний – явно не по зросту... Аж хотілося піднести її – разом із нагородами... Щоб не втомилася, несучи на собі всі оті трудові надбання.

Отак і йшли до клубу.

Треба наголосити, що справою честі колгоспників було закінчити жнива до 15 серпня. У Калюжинцях так і казали:

– Якщо ти Волосову бороду зжав до цієї дати, то, значить, не лінувався, не байдикував, ти – справжній господар!

Святкувало все село... Чого тільки не витворяли комбайнери біля останнього снопа... І під ним плазували, щоб на достаток, і хороводи водили, щоб гроші не переводилися, і колосочки зрізали, щоб увечері вставити в лацкан святкового костюма, як до клубу йти.

А в клубі – справжнє свято! Гамірливе, веселе, з музикою.

Шанували не лише хліборобів, а й інших працівників – доярок і свинок, телятниць і вівчарів, курятниць і... Та їх усіх перелічиш так відразу!.. Успіх у жнивях – це результат колективний, як не крути. Особлива пошана – ветеранам праці.

Аксіома набирає особливого значення. Ні в кого навіть у думку не закрадеться, щоб спростувати чи бодай закласти сумнів: якщо хліб – усьому голова, то ветеран – голова всієї праці!

Приїздили гості з району, розкішно виставлявся виїзний буфет, у сільмаг завозили дефіцитний товар, крам, солодощі...

Як і належить, спочатку всіх поєднувала урочиста частина. Вітали передовиків: грамотами, преміями, цінними подарунками... Дядьку Івану (Гороху) транзистор вручили! Ото було радості!..

А потім – святковий концерт... Справді святковий... Окрім своїх співунів голосистих, вітали ще й кращі колективи району, а бувало – і з області.

Аж ось на сцену виходить хор Калюжинського сільського Будинку культури... Численний, барвисто роздягнений, урочистий... Наперед виходить солістка, Настя Кириченко... Моя хрещена...

Не знаю, мабуть, у мене дужче подих перехопило, не в неї, бо...

Мить – і полинуло:

Степом, степом, йшли у бій солдати.

Степом, степом – обрій затягло.

І де воно в неї ховалося, оте велике й розгонисте, яке враз сколихнулося й попливло над Калюжинцями?.. Лунко і плавно... Наче це й не хрещена співала, а відома всім артистка...

Мати, мати стала коло хати,

А навкруг в диму село...

Хор миттю підхопив приспів... Примножив голоси, урізноманітнив і поєднав звучання...

І стишилася зала...

Вмить затихла...

Завмерла – тільки серце моє тріпоче, як жайворонок над полем... І над хрещеною, звичайно, яка раптом відірвалася від роботи і задивилася в далечінь.

Зимно стало серцю...

«То вона про свого батька співає, про Гришу», – прошепотіла бабуся мені над вухо, кінчиком хустки витираючи сльозу, що збігла з очей...

А Настя ж не дивилася на нас, продовжувала терпнути в пісні:

Степом, степом – людям жито жати.

Степом, степом – даль махне крилом...

Ні, таки Бог нагородив мою хрещену найбільше! Інакше б не завмирав увесь клуб, як єдине серце.

Мати, мати, жде свого солдата,

А солдат спить вічним сном!

І мені чомусь раптом так захотілося вибігти на сцену і гукнути голосно-голосно:

– Люди добрі!.. Ви думаєте, що це співає тільки відома всім вам тітка Настя?.. Дочка загиблого солдата?.. Це співає моя хрещена, от!

КОТЯ, МЕТЯ І ГАБЕНЬОК

Якщо нас, уже шістдесятилітніх, запитати, хто нам правив за приклад, одразу й не скажемо... Телебачення тоді не було, газет ми не читали, а якщо щось і читали, то це здебільшого було лише зі шкільного підручника... Війна відгриміла ще без нас, минуло цілих п'ятнадцять років... Фронтників тоді було багато, а про їхні подвиги говорили мало. Звична ж справа: замовчувати, применшувати, присікати, укорочувати... Отож, брати приклад не було з кого. Хіба що з космонавтів! Але їх

було вже з десяток, та й жили вони у далекій Москві. Марно й сподіватися, що Гагарін приїде в Калюжинці... На нього по всьому світу чекали. Правда, були ще герої кінострічок, точніше – артисти, які їх грали... Але то – скоріше для дівчат: Рибніков, Алейніков, Тихонов, Лановий... Красунчики-везунчики!.. Але то був зовсім інший світ. Отож, росли ми – як бадилля при дорозі... Хочеш – рви, хочеш – топчи, хочеш – любуйся-милуйся. Кожен – сама собі хазяїн і, в той же час, – кинутий напризволяще. Хоча й це не зовсім так... У кожній хлопчачій ватазі вивищувався свій заводіяка, як тепер говорять – неформальний лідер... Бігав він найпрудкіше, деревами лазив найсміливіше і забирався найвище, ставок перепливав найшвидше, пірнав – найглибше... Як бачимо, зріст тут ні до чого, головне – бути найметикованішим і найспритнішим у прийнятті відповідальних рішень. Саме таким лідером на нашому кутку не без підстав вважався мій троюрідний брат Микола Кириченко. У моєї хрещеної, тітки Насті, було двоє синів: Коля і Мишко. Перший – п'ятдесят першого року народження, інший – п'ятдесят третього... Звісно, як заведено у селі, старший наглядав за меншим, і якщо той упоре якусь шкоду, стружку батько буде знімати зі старшого! А вже старший потім сповна розраховувався з молодшим. Тож контроль був, я вам зізнаюся, саморегульований.

Микола – бідовенний хлопець, увесь у матір. Хоч і не посієш де, все-одно вродиться!.. А Мишко навпаки – спокійний, як батько. Був у них ще друзяка закадичний – Микола Габів, одноліток нашого Миколи. Чи то від нудьги несусвітньої, чи від цікавості, а може, й просто – щоб розбавити самотність, ув'язувався за братами, як реп'ях. Куди вони – туди й він!.. Не питаючись, і не набиваючись – просто так: дмухнув вітерець – полетіла курява...

Я – наймолодший, тож долучився до цього товариства років із чотирьох, коли вони вже всі закапелки в селі перевірили й на собі випробували, де може порватися те, що найтонше.

По всякому складалося. От хоча б...

Усіх наших забрали сіно гребти, навіть прабабу, то й залишили мене на хлопців... Постелили у затінку сараю ряднину, на неї посадили мене, семирічного Мишка, він щось лагодити зібрався, чи не коліща від велосипеда, а наглядати за нами, звісно, доручили дев'ятилітньому Миколі. А він же... Як заводний!.. На одному місці не всидить: то ворота осідлає, то на шовковицю залізе, а тут ще й Габ приплентався з підозрілими бісиками в очах... І – ні сіло, ні впало – гайда у війну гратися... Я мав на посту стояти, точніше – сидіти... Михайло – шпигунів шукати, а обидва Миколи добровільно в диверсантів записалися. Надто ж привабливе це слово, інтригуюче...

Довгенько ховалися. Може, з пів дня... Ось тоді я й видав свою коронну фразу: Котя, Метя і Габеньок, що в перекладі на звичайну людську мову означало: Коля, Миша і Габ (за прізвиськом, щоб не плутати двох хлопців з однаковим іменем). Признатися, я нічого спеціально не придумував, просто воно саме собою випалилося з моїх вуст, оскільки я ще настільки був малим проти них, що язик у моєму роті досить часто заплутувався – і в словах, і у звуках.

Попосміялися наші рідні, коли вернулися із сінокосу... Попообсмоктували ті нові слова-імена, та вже ніхто нічого так і не зміг зробити. Так за хлопцями й закріпилося: Котя, Метя і Габеньок...

Пригадую ще один кумедний випадок із нашого дитинства... Було це якраз на Великдень. Я вже школярем ходив... З мамою до бабусі на Паску приїхали, ще й маленьку мою

сестричку прихопили з собою – як забавку. Тані рочків, може, з два виповнилося. Лялька – очей не відірвеш. Хлопці – старші, й то пасували... Старалися бути статечними й дорослими.

Зібралися ми гуртом на вигоні... Крім Коті, Меті і Габенька, припхалися також Славик Бабайчин, Шурко й Мишко Хоменкові, Володька Жуковський... Та й ще хтось, не запам'яталося, хто...

Микола, як справжній отаман, час даремно не гаяв, відразу почав хизуватися:

– Глядіть, яку мені мама білу сорочку на Паску справила!

– А мені тато нові штани купив, – підпрягається Мишко.

– А нам батько – по сандалях! – подав голос Шура Хоменко.

І всі ж виставляються, показують, задаються, аж очі заплющують від щастя за такі обновки.

Микола ж Габів постояв-постояв, помовчав, а потім знімає кашкет та й каже, виставляючи голову, щоб краще видно:

– А мене дід Савка ось як підстриг! – та й провів долонею по їжачку на голові.

Усі розсміялися, а я так нічого і не второпав тоді... Адже ж мене у парикмахерській стригли, під «канадку».

Микола-брат іще довго слугував мені за приклад... Він надзвичайно сміливим був, міг на коні без сідла галопом проскакати через усе село, або риссю... Запросто міг двохпудову гирю хоч п'ятдесят разів підняти, на турніку «сонце» крутив, а раз, на спір із Габом, від своєї хати аж до клубу на руках пройшов... А як він співав!.. Бувало, закине свою русяву чуприну, розтягне гармошку, та як затягне:

Всюди буйно квітне черемшина,

Мов до шлюбу вбралася калина...

Не одне дівоче серце завмирало крихітним соловейком на тій черемшині з калиною.

Потім до війська пішов... Служив у внутрішніх військах аж у далекому Томську. Добре служив, спочатку приїхав у відпустку старшим сержантом, а згодом – старшиною... Усі груди – в армійських значках, які й без слів розповідали дівчатам про його армійський гарт.

На запитання батьків, чому в дострокову відпустку приїхав, відповів лукаво:

– Ведмедя вбив, на територію військової частини рвався...

І лише моєму батькові зізнався, що попередив втечу трьох небезпечних злочинців. Вийшов один супроти трьох і переміг... Ось який у мене брат!.. По-ніжному – Котя...

Потім залишився на понадстрокову службу, отримав звання прапорщика, одружився, розлучився, повернувся в Калюжинці... Агітували в органи внутрішніх справ – не захотів... Наслужився, – сказав. Пішов на автопідприємство в Прилуках... Водій першого класу!.. На міжміських маршрутах автобуси водив... Як одягне форму!.. Формений кашкет, мов королівську корону над ним... Ну, чим не пілот?.. Як не придивлятимешся, то й не відрізниш... Я любив із ним їздити до Києва... Він мене побіля себе, на водійське крісло, примости́ть, а напарника – вбік, щоб не заважав... Щастя – передати не можливо... Шлях під ноги стелеться! Дерева мерехтять по обидві руки, біжать наввипередки... От Котя, так Котя!.. Дожнивував вже свій вік у рідних Калюжинцях...

А що ж Метя?.. Брату ні в чому не поступався, хіба що на гармошці не грав. Зате техніку як знав! Будь-який двигун розбере і складе – ще краще працює... Як годинник... Після десятирічки – військова служба... Повернувся старшим сержантом... А спортсмен який чудовий!.. Зранку п'ять

кілометрів пробіжить, двопудовою гирею перехреститься, обіллється холодною водою – і до роботи. За направленням колгоспу вступив до Ніжинського технікуму механізації та електрифікації сільського господарства. Волейболом захопився... Став призером серед сільськогосподарських закладів України. А тут і я в Ніжин перебрався – вступив до педагогічного інституту. Також волейболом захопився, невдовзі потрапив до збірної команди вузу. Поєдинки в нас зі спортсменами технікуму були жаркими, непоступливими... Куди тому «Реалу» з «Барселонаю»!.. Було, змагаємося, очко в очко з супротивником ідемо, а я через майданчик гукаю задержувати:

– Метю, подавай на мене!..

Ніхто нічого не второпає, а м'яч уже до мене летить...

Після матчу, звісно, обнімемося, новинами перекинемося, або ще й у кінотеатр сходимо...

Після закінчення навчання повернувся Михайло в рідний колгосп, одружився, гарну дівчину взяв. З їхньої любові аж троє діточок народилося: дві донечки й синок, Коля, викапаний батько в юнацькі роки – такий же добрий і спортивний... А Михайло ще й сільськогосподарську академію закінчив заочно. Працював дома, доки згодом не забрали в Срібне... Керував «Сільгоспхімією». Нині вже пенсіонер, сидять із дружиною – онуками не натішається. Слава Богу, є чим...

Доля Габенька мені менш відома... Знаю лишень, що після восьмого класу виїхав до Харкова, вступив у професійно-технічне училище, потім – військо... Приїздив у Калюжинці старшим сержантом. Після демобілізації повернувся на Харківський тракторний, де й пропрацював увесь вік. Майстер – золоті руки. Таких на заводах уже майже немає...

Ось такі були в мене життєві орієнтири... Кручені, та не зіпсовані... Мовчазні, та метиковані... Саме на них я змалечку старався бути схожим... І, слава Богу, не помилився.

На жаль, ми дуже рідко нині зустрічаємося, мало спілкуємося... Бо добре розуміємо, що ми – це лише у згадках: ми...

Я колись завершив цю думку рядком вірша:

*І латку кладемо на латку
Напівзабутих почуттів...*

Та якщо мій десятирічний внучок Богданчик запитає: «Дідусю, а хто тобі слугував за приклад?», я, не задумуючись, відповім:

– Котя, Метя і Габеньок...

Усім би такі орієнтири, то й хода б народна була в нас далеко впевненіша. І надійніша.

ІШЛИ ХЛОПЦІ В АРМІЮ

Служба у війську вважалася священним обов'язком кожного громадянина. Так було записано в Конституції держави, яка відійшла у минуле, як і наша молодість. Так було і в реальному житті. До війська прагнули йти всі калюжинські хлопці. Та хіба лишень калюжинські? Всі хлопці мого покоління марили армією... Якщо когось із медичних причин «відбраковували», то це була справжня трагедія. Юнак замикався в собі, не виходив із дому, закомплексовувався, уникав зустрічей із друзями... Подекуди доходило й до накладання рук. На себе, звісно, бо кому такий потрібний?.. Ні на роботу влаштуватися козацьку, ні дівчину вибрати, бо хто ти перед

демобілізованим?.. Горобеня жовтороте, а він – при значках і личках, аж сяє весь, як новий гривеник.

До війська готувалися всі... Запитайте у своїх дідусів про службу. Вони поважно дістануть із шухляд чи полиць дембельські альбоми і, гортаючи сторінки з пожовклими фотографіями, годинами будуть розповідати, яка то золота пора була!.. А й справді, золота... Якщо тобі дев'ятнадцять чи двадцять років, ти – не лише фізично здоровий, а й належно перевірений в екстремальних ситуаціях, щоденно займаєшся спортом, дотримуєшся режиму, добре харчуєшся, сповнений сил і бажань, то чому ж тобі нарікати на життя, якщо воно перед тобою на всі чотири сторони барвистим рушником застелене? Та ще й друзі поряд... Такі ж самі, випробувані і надійні. У кожній калюжинській хаті фото солдата в рамці на стіні – нарівні з іконами! Це – гордість родини! Служили діди, батьки, доводилося служити і нам... Такий був час і такі були порядки!

Про ухиляння від армії й мови не було. В жодній нормальній голові не вкладалося: як це, добровільно себе ущербні записувати?..

А були ж і війни, катаклізми всякі, хоч і запудрені зверху політичними мотивами.

Тогочасна влада руки не опускала, всіляко заохочувала юнаків до служби у війську. Демобілізовані з армії юнаки мали пільги при вступі у вищі навчальні заклади, їх зараховували «поза конкурсом», за ними зберігалось постійне місце роботи, тобто звідки пішов до війська, туди мав право й повернутися. А хто хотів, міг продовжити службу в органах Міністерства внутрішніх справ, або в структурах державної безпеки... Їх обирали до керівних органів комсомолу. А що для особистого життя, то після армії вже точно можна було

одружуватися, обзаводитися сім'ями, як і всі нормальні мужики. Дівчата на таких хлопців дивилися із зацікавленістю і надією, не те що на якихось там салаг.

Влада також дуже уважно ставилася до процесу підготовки юнаків до армійської служби. І ця увага розпочиналася ще зі школи. У чотирнадцять років тебе викликали в райвійськкомат, де вручали «приписне», тобто ставили на облік. При цьому ніколи не забували поцікавитися, як ти навчаєшся, тобто уже прагнули зорієнтуватися, де ти найкраще зможеш проявити себе і що потім зможе якнайбільше прислужитися тобі в подальшому житті. Адже і там, і тут ти – слуга Вітчизни. Хорошистів та відмінників здебільшого чекали прикордонні війська, або ж закордонна служба, в авіаторах чи ракетниках. Хто володів гарним музикальним слухом, найпродуктивніше знадоблявся зв'язківцям. Спортивні хлопці поповнювали ряди десантників, механізатори пересідали на танки. А трієчникам – пряма дорога в автобат чи будівельні війська... Тож юнаки вже зі шкільних літ могли готувати себе в ті чи інші підрозділи. За три роки навчання у школі хлопець міг скласти комплекс ГПО, тобто стати готовим до праці та оборони і, як знак якості на заводську деталь, отримати на самого сенбе відповідний значок – золотий, срібний чи бронзовий.

Пам'ятаю, щоб отримати «золотий» значок комплексу ГПО, я в десятому класі мусив підтягнутися на перекладені дванадцять разів, кинути гранату за п'ятдесят метрів, пробігти кілометрову дистанцію не довше ніж за 3 хвилини 05 секунд, подолати взимку п'ятикілометрову дистанцію з лижних перегонів, а влітку проплисти будь-яким стилем стометрівку. Як бачимо, розвиток вимагався різнобічний. І давався він далеко не кожному. До своєї честі, я – впорався!

За юнаками, які навчалися на «добре» та «відмінно», наглядав шкільний військовик. Якщо вони мали гарний фізичний розвиток, при успішному навчанні їм рекомендували вступати у військові училища. Таких хлопців запрошували до третього відділу райвійськкомату і проводили з ними співбесіду. І якщо юнак давав згоду, проводили ще й «мандатну комісію», тобто прискіпливо заглядали в біографію батьків, а то й глибше. Досить важливо, щоб ні в кого в сім'ї не було проблем із законом. У травні хлопці проходили медкомісії, а в червні, щойно відбувши випускні экзамени, мали їхати в навчальні заклади. Экзамени у військових училищах проходили у червні, щоб у разі невдачі, юнак міг подати документи в цивільний вуз. Там документи починали приймати з першого липня... Треба сказати, що в 70-80-ті роки минулого століття конкурс у військові училища був високим, по тричотири чоловіки на місце, але бажаючих набиралося ще більше. До честі калюженчан, багато хто із сільських хлопців вступили до військових училищ... Шура Хонда, Володька Герашенко, Сашко Карпенків. Усіх уже й не згадати...

Решта ж хлопців після школи, півроку або й рік відпрацювавши у колгоспі, з гамірливими проводами вирушали до війська. За цей час вони безкоштовно закінчували школу ДТСААФ і ставали кваліфікованими водіями.

У ті часи серед призовників ходив анекдот...

Директор ЦРУ доповідає американському президентові про стан справ у Радянській Армії:

– Пане президенте, у радянських вояків силу навичок і озброєння можна визначити за кольором їхніх погонів і петлиць... Якщо червоні погони, то вояки підготовлені непогано, мають достатньо озброєння, добре володіють ним; якщо сині або ж зелені погони, то вояки підготовлені

відмінно, мають сучасну зброю і добре володіють нею... Якщо ж у солдата погони чорні, то це взагалі звірі, їм і зброї не дають, з лопатами на ворога йдуть...

Саме «чорнопогонниками» найчастіше ставали мої земляки...

Українці – хороші вояки! Так історично склалося... Ще від славних запорожців! Знав про це й цар московський, і султан заморський, і сучасні правителі... Не дарма ж у народі кажуть: «Хахол без лички, що дівчина без спіднички». І в цьому є частина правди... Мало хто повертався в село зі служби з «голими» погонами. Сержанти, старші сержанти, старшини... Стидалися тільки звання «єфрейтор». Знову ж таки народна мудрість говорила: «Хай уже краще дочка повія, ніж син – єфрейтор». Це, певно, тому, що у війську єфрейтори з давніх-давен найзлішими були.

Так-от, приходив час і забирали калюженчан до війська... Служити їм доводилося скрізь: і в обмеженому контингенті радянських військ у Німеччині, і в Південній групі військ в Угорщині та Румунії, і в Польщі, і в Чехословаччині... Михайло Кириченко служив у Празі, в час, коли там антирадянське повстання завирувало... Стріляти доводилося бойовими...

А про Союз – і говорити нічого... Служили і в Москві, і в Ленінграді, і на Закавказзі, і в Середній Азії, і на Далекому Сході, й на Півночі, і на Півдні... Словом, ніде без калюженчан не обходилося.

Брехати не буду, на флот потрапляли служити менше... Проте служили й там. Десь чоловік із десятка, а може, й трохи більше... Моряцькими кльошами пилюгу на калюжинських вулицях замітали, демобілізувавшись... Микола Савчин, пам'ятаю, мо', ще хто... Ні, вже імен достеменно не згадаю...

З моїх годків, здається, більше ніхто... Воно і зрозуміло: де ми, а де – море?.. Хоча, якщо подивитися на це символічно, то багато хто із моїх земляків, працюючи на комбайні, краєв безмежні моря золотого колосся... Та це вже – лірика.

Отож, ішли хлопці служити... До 1967 року служили у війську три роки, а на флоті – чотири... Потім п'ятимільйонну армію Радянського Союзу було вирішено трохи скоротити. Та й давалася взнаки демографічна криза Другої світової війни... Як результат, по року служби відкинули. От і пішли ми до війська аж на довгі два роки... Як виявилось, то були кращі роки нашого молодого буйноцвітного життя!

Після інституту служили рік, але таких у війську не любили... Вояк – не вояк, офіцер – не офіцер... Не встиг пройти «курс молодого бійця» – і два місяці служби вже минуло!.. А там – ще трохи... І час збиратися на дембель! Молодшого лейтенанта присвоювали вже після закінчення служби. А тому «інститутські», як правило, ставали комсоргами рот чи батальйонів... Або ж «протирали штани» у штабах... Там писарської роботи вистачало з лишком.

За явку призовника до військкомату відповідала сільська рада, а тому до Срібного хлопців возили на сільрадівському «ГАЗику», навіть на медкомісію. Ну, а коли вже вручали повістку із зазначенням дати призиву, до справи долучалися батьки... Різали поросся, щипали курей, гнали самогонку. У дворі натягували тент, майстрували лави, столи, підключали музику... Одним словом, готувалися!

Проводжали новобранця всім селом. Приходили, частувалися, бажали легкої служби, танцювали, співали, потім знову частувалися... А як частував батько призовника, то неодмінно ходив по рядах із символічною трилітровою банкою, в яку гості – в обмін на чарку – кидали гроші... Так би мовити,

на дорогу солдату... Кидали переважно червінці, тобто десятки, родичі розщедрювались на двадцятьп`ятки, а то й п`ятдесятки... Якусь частину грошей призовник і справді брав із собою, але, як правило, незначну, все одно, як повідомлялося з досвіду попередників, покупці заберуть... Тож решту батьки ховали у скриню – на нову одіж солдатів, як повернеться... Бо з попередньої вже виросте...

До війська нових речей не брали... Одягали ношене, таке, за яким і шкодувати нічого. У військовій частині його здавали в каптерку, там воно й пропадало... Адаже на дембель солдат франтувався в парадку, яку беріг протягом служби, як зіницю ока, і якою гордився не лише він, а і вся його рідня, коли він повертався додому – чистенький, акуратненький, підтягнутий... Глянеш – очей відірвати не можна. Якби дома, то хай би й далі служив отакий: у парадній формі – підігнаній, вшитій, випрасуваній і розцяцькованій всякими значками та емблемами. Над «дідовою парадкою» працювало ціле відділення салаг. Але про військову ієрархію – пізніше...

Чіпляли квітку або вішали стрічку... Це – звичай такий в українських проводах. Дівчина, яка зобов'язувалася перед селом чекати на новобранця, чіпляла йому квітку, зроблену із стрічок. Як тут не зрозуміти, що квітка – це символ жіночої чистоти й вірності?

Якщо дівчина віддано чекала, хлопець, після служби, мав її взяти за дружину... А тому стимул був серйозний. Пізніше квітку замінили стрічками... Чіпляли на призовника червоні, рожеві, голубі, білі... Це вже залежало від смаку подруги.

Гуляли до півночі, а то й до самого ранку... Давали новобранцю годинку перекімарити перед дорогою, та й везли до військкомату в Срібне... Кого з чемоданчиком, кого з дорожньою сумкою, а найчастіше – з рюкзаком. От уже гарну штуку

придумали!.. І компактна, і вмістима, і легка, і зручна... Тут тобі й білизна, і харчі, і на дорогу дешиця – мало кому припече?.. У військкоматі майбутніх воїнів збирали, формували у «площадки» (так називали групу для певного роду військ) і переправляли в область. Саме туди й приїздили покупці – представники різних військових частин...

Нерідко втручалися батьки, намагаючись покращити майбутню службу сина, домовлялися з працівниками військкомату. Давали їм гарний могорич або й грошовим еквівалентом підмашували... Мій давній приятель зізнавався якимось: «Батько домовився з кимось із обласних, відвіз півкабана, та й каже мені: будеш служити в Києві! І справді, забрали мене покупці наступного дня, посадили в потяг, повезли... Ну, скільки там від Чернігова до Києва? Години дві... Їдемо день, другий, третій... На сьомий – зупинилися. Монголія... Ракетні війська... Отак два роки без відпустки й пробарабанив на точці!.. По блату, за батькового хабара. Спасибі воєнкому».

Чекати на покупців доводилося по-різному. І день, і два, і тиждень... У кого яка планида випала. Покупці – це найчастіше лейтенант, або прапорщик, і два сержанти з тієї частини, де ти мав проходити службу. Нагодувати покупця – святий обов'язок салаги! А тому доводилося складатися грошима... Бо як тебе передадуть потім, так і служба піде.

Міністр оборони СРСР, маршал Перемоги Георгій Костянтинівич Жуков якимось сказав: «Армія тримається на мені, та на сержантах». Ця фраза стала крилатою. Справді, для солдата головною дійовою особою у війську ставав сержант! Він – безпосередній командир і наставник, він – вихователь. Слово сержанта – закон!

Окрім сержанта, для солдата законом мало бути ще й слово так званого діда... Дідівщина – одвічне зло в армії, воно

таке давнє, як і саме військо. Скільки з ним не боролися, а позбутися не змогли. У 1982 році навіть наказ Міністра оборони СРСР видали за № 0100 «Про боротьбу з нестатутними стосунками». Не допомогло... На «дідівщині» трималася й тримається армія. У ній стільки позитивного, як і негативного. Головне – тонку межу витримати, Щоб на приниження особистості не звалитися.

Ієрархічні сходи в Радянській Армії – як і в пекло.

Як стверджує народна мудрість, хто в армії служив, той у цирку не сміється. Отож, почнемо з наймолодших:

Дрищ – це той воїн, який проходить карантин і ще не приймав присяги.

Дух, салага, салабон, чек, бобер – воїни, які прослужили до півроку.

Слон, шнурок, мамонт – солдати після півроку служби.

Череп, черпак, фазан, годок – це ті, хто прослужив рік.

Діди – солдати після півтора року служби.

Дембель, або громадянин – це військовослужбовці термінової служби, які перебувають у військовій частині після виходу наказу Міністра оборони СРСР про звільнення в запас.

Золоті миттевості служби!

У Військово-морському флоті СРСР була дещо інша ієрархія, своя... Зрозуміло, адже служити доводилося на рік довше. А тому:

Дух – це той, хто служив до півроку, тобто істота безтілесна, яка нічого не знає, не вмє і придатна лише для брудної роботи.

Карась – той, хто прослужив півроку і вже обтесався на службі, але ще мав право бути хіба що битим.

Борзий карась – моряк, який прослужив рік, тобто вже третий калач, який знає службу міцно.

Півторашка – той, хто прослужив рік і шість місяців. Це перший ступінь недоторканості. Півторашка – найзліша і найнещадніша на службі особа. Саме він чмуриє і духів, і карасів.

Підгодовок – той, хто вже відслужив два роки на флоті, це – найліберальніший ступінь, не служба, а відпочинок.

Годок – той, хто прослужив на флоті два роки і шість місяців, верховна каста старослужників, привілейована. Офіцери керували службою, як правило, через годків.

І нарешті – цивільні, або профспілка – ті, хто прослужив три роки. Звання давалося після опублікування наказу Міністра оборони СРСР «Про звільнення в запас». Ці військовослужбовці жили на кораблі як цивільні особи, що носять форму.

Переведення із рангу в ранг здійснювалося у процесі ритуалу так званого перебиття. Відбувався він у першу ніч після опублікування наказу Міністра оборони. Традиційно він виходив двічі на рік – 27 березня та 27 вересня. Діди завдавали ударів ременем (бляхою) по сідницях духів; табуреткою (банкою) по сідницях слонів та шнурків; черпаком – по сідницях годків та фазанів. Кількість ударів відповідала кількості відслужених місяців.

Процес переведення дідів у дембелів носив символічний характер, без застосування фізичної дії. Дембеля клали на ліжко, накривали матрацами та подушками і били по сідницях ниткою, а за нього кричав і плакав від болю «дух».

На флоті ще змивали луску – шкребли бляхами, кидали у воду, обливали зі шлангів... Якщо ж командири втручалися і заважали ритуалу перебивання, його могли перенести на кілька ночей, але все одно проводили.

Вимоги армійського Статуту «накази не обговорюються, а виконуються» були обов'язковими для всіх військово-службовців, але у війську існував ще й неписаний «кодекс

бійця». Основні його положення полягали у виконанні правил:

1. Авторитет діда – беззаперечний («дід» завжди правий).
2. Розпорядження «діда» не обговорюється (див. пункт 1).
3. «Дід» не може торкатися до предметів, які використовуються для прибирання приміщення (швабра, віник, ганчірка, відро).
4. Бійцям першого року служби заборонено відвідувати солдатське кафе.
5. Бійцям першого року служби заборонено модифікувати й ушивати форму, оскільки ці елементи відрізняють «діда» від «молодого».
6. Бійцям першого року служби заборонено тримати руки в кишенях за будь-якої погоди.

7. Якщо солдат першого року служби отримав із дому передачу, він спочатку мав віднести її «дідам», щоб вони могли взяти собі те, що їм необхідно, але не більше половини.

Безперечно, дідівщина існувала не в усіх частинах і не однаковою мірою. Не було її у невеликих підрозділах (ракетні розрахунки, ЦУПи), у спецпідрозділах (розвідка, спецпризначенці, вибухотехніки), не поширювалась вона і на прикордонні застави. А що не однаковою мірою, так це залежало винятково від командирів.

Комусь (і не безпідставно) може видатись принизливим підпорядкування законам дідівщини, але зважте на те, що то був інший час (60-90 роки), інші люди, інша армія. Уже, слава Богові... Нарешті! Та й тоді, в час ганебної дідівщини, солдатами проглядався позитив у тому, що кожен відслужений день наближав їх до статусу «діда».

Проводжали на дембель у війську з гумором. Спочатку виконували колискову для дембеля. «Дух» забирався на

тумбочку, або ж на банку (табурет на табуреті) і якомога виразніше виразно читав наказ про звільнення в запас, «діді» вітали дембеля, «салаги співали колискової, один з них вимахував шваброю чи віником – розгонив поміхи. Потім – вершина екстазу: духи влаштовували ритуал «Дембельський потяг». Підіймали високо вгору ліжко з дембелем і обережно погойдували; імітуючи перестук коліс потягу, один із них гудів, свистів і оголошував станції, які необхідно буде дембелю проїхати, повертаючись додому. Готували дембельський альбом, підшивали парадну форму, купували чемодан... Словом, театр від великої нудьги. Омріяна домівка наближалася.

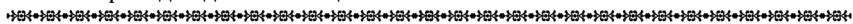
Єдине, за чим жалкую із минулих літ, – це за втратою листів. Час, стільниковий зв'язок, мобілки назавжди відкинули у небуття листи з армії.

Проте, коли запитати у мам чи бабусь про листи з війська, вони неодмінно покажуть, а може, й почитати дадуть пухкі конверти, перев'язані стрічкою. То – вони... Сімейна реліквія... Від тата чи навіть від дідуся вже...

А в листах стільки ніжності, ласки, любові, туги, а ще – відданості і бажання омріяної зустрічі. Чоловіки рідко коли вимовлять на словах те, що відчувають у розлуці... Зате написати наодинці з собою, зі своїми почуттями...

Кожен рядок до дрібниць продуманий короткими безсонними солдатськими ночами. Хочете прикладів? Будь ласка... Ось як писав до своєї коханої мій подільський товариш і кум Василь Гелетко:

*Не сумуй, що обходять тебе листоноші,
Не жалкуй, що так довго немає листів.
Через посвист вітрів, крізь пекучі морози й пороші
Ще почувеш ти радісний спів.*

*Ні, не все ще, не все залишилось позаду...
Ще на часі багато далеких і трудних доріг,
Будуть падать до ніг пелюстки вересневого саду
І пісні, що у серці для тебе беріг.*

А скільки ще таких, не озвучених, рядків містять у собі отакі затаємнічені конверти!.. Десятки років зберігаються у забутих куточках шафи, наче й не було їх ніколи.

Ішли хлопці до війська... Ішли юнаками, а поверталися змужнілими і загартованими, ідейно переконаними чоловіками. Ніколи не давали телеграм про приїзд... З'являлися неочікувано, як сніг на голову, обнімали матерів, цілували коханих і сідали з батьком до столу... Пообідати – як опісля добре зробленої чоловічої роботи.

* * *

Можна було б і завершувати, та раптом згадав, що у мого колеги і приятеля, доцента Ніжинського державного університету Анатолія Васильовича Роліка є цікавий вірш про те, як і він призивався в 1975 році до війська... Мовби віддалена перекличка з моїми почуттями... Як не притулити?..

ЯК Я ДО ВІЙСЬКА ЙШОВ

*Як я до війська йшов,
Гуляло все село.
Бо я до війська йшов,
І весело було.*

*Зробили з батьком ми
За вигоном столи,
Бо я до війська йшов,
Отож, три дні пили.*

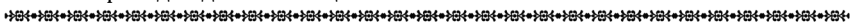
*А ще втрощили кабана,
Не залишилося й костей,
Бо я до війська йшов,
То ж мало бути, як в людей.*

*А потім воза запрягли,
Узяв куфайку і штани,
Бо я ж до війська йшов,
То одягнусь у старшини.*

*Приїхав я у військкомат,
Там вже зібрались пацани,
Бо ми до війська йшли,
На дві зими та дві весни.*

*Нам перекличку провели –
Тоді зробили шмон,
Бо ми до війська йшли,
Тому й забрали самогон.*

*Прощалися через паркан,
Не обійшлось без сліз,
Бо ми до війська йшли,
Туди автобус нас повіз.*

*Ми їхали на збірний пункт,
Де вже чекали покупці.
Бо ми до війська йшли,
Мо', попадем у пограниці.*

*Та вийшло трохи все не так,
Чомусь взяли нас у стройбат,
Та ми до війська йшли,
А там не вибира солдат.*

*Пройшли ми зразу карантин,
Навчились ліжко заправлять,
Бо ми до війська йшли,
Щоб взяти в руки автомат.*

*Напутні ще звучать слова:
«Ти землю рідну борони!»
І ми до війська йшли
І від станка, й від борони...*

Уже й війська того нема – лише найчорніші його імперські останки сунуть на нашу землю. Та навіть вони не здатні заутюжити гусеницями танків найсвітліші наші почуття. Бо ми їх у боротьбу за мир вкладали, а вони...

Бог їм суддя.

ТАМАРА І НАЙБІЛЬШЕ ВІДКРИТТЯ

Мій брат, Микола Кириченко, демобілізувався із війська одруженим. Як сніг на голову, привіз із собою дружину – метку, вузькооку якутянку Тамару.

Руки розвести батьку-матері – це ще нічого не сказати про їхнє ошелешення: не стільки незвично-вузькими очима новоспеченої невістки, як тим, як несподівано вона з'явилася в їхньому, до болю в кістках, калюжинському дворі.

Дивилися батьки і переглянутися між собою остерігалися, щоб не дай, Боже, не образити гостю, яка тепер їм мала правити за дочку – ріднішу від рідної. Бо ж Коля, їхній ненаглядний синок, закохався, видно, без тям.

Контраст – разючий. В очі калюжинських дівчат заглядаеш, як у колодязь – зірки миготять із дна. А тут – мружитися треба, щоб щось побачити.

Незвично.

А діватися нікуди. Не виганяти ж із дому лише через те, що в невістки – вузькі очі. А може, вони й зі своїх чорних щілинок бачить значно далі?..

Чим довше батьки придивлялися, тим виразнішими ставали її приваби.

Середнього зросту – не біда. Свекруха теж своїм зростом не славилася.

Пишногруда – чи не цим вона взяла їхнього Миколу?.. А чого, менше пір'я на подушки треба буде скубти. Своїми власними запасами обходитимуться – якщо з гумором.

Вузька в талії – хоч обнімати приємно, гладити долонями. Все-таки не без підтексту: шикарний глечик може уявлятися чи дорогоцінна ваза.

Але розкішна у сідницях – якраз те, що треба. Чоловіки люблять на таких задивлятися. Отже, користуватиметься повагою.

Двадцятирічна – ні більше, ні менше. Два чоботи – пара, що не кажіть.

Красунею її не назвеш, проте щось привабливе й екзотичне від неї віяло. І не просто віяло, а магнетично притягувало. Глянеш – відведеш погляд, та він знову й знову бажає повернутися назад, до її обличчя.

Колодязі, виявляється, можуть мати абсолютно різну форму. У Якутії вони – як лінія горизонту. Ідеш, ідеш, а дійти так і не зможеш до самісінького кінця свого життя.

Ні, головними в невістки були все-таки очі... Оці чорні жаринки, що допитливо-визначально зоріли із розкоших шпарин на її вилицюватому обличчі.

Волосся – цупке і чорне-пречорне, як вороняче крило. З усього видно, що розкішне, хоч і вистрижене під дуже модну й популярну тоді зачіску каре.

І, звичайно, ж вабила усмішка... Привітна і трохи сором'язлива.

Микола й так скупий на слово, та якщо такі прискіпливі розглядини, то й поготів: поковтав усі заготовлені наперед фрази. Тож нічого не пояснював, просто відрекомендував:

– Моя дружина – Тамара. Моя цариця...

А з царицею він гарно придумав, потайки відмітив батько, бо й справді, щось таки віяло від Тамари вельможне... Не тільки від її імені...

Ситуація поволі втрясалася, як картопля в мішку. І розворушувати не треба – сама собою.

Поки новоосвячена свекруха клопоталася над столом, а ще незвичніший свекор бігав до лавки за пляшкою, Микола показав Тамарі наймальовничіші калюжинські красвиди...

Серпень розповідав багато. І показати було що, і задуматись пропонував над чим: брат неспроста переслужив у війську майже три місяці. Видно, і якутські дороги не менш плутані, ніж калюжинські.

Увечері молодята сходили до клубу. Ішли попідручки... Він – красивий і статний, з русявою чуприною, у парадному військовому кітелі, на якому рівненьким рядочком тіснилися значки солдатської звитяги: «Відмінник військової та політичної підготовки», «Майстер військової підготовки», «Воїн-спортсмен» та й ще з десятків не менш значимих відзнак; вона – у блакитній шовковій суконці, що щільно облягала манливий стан, у біленьких босоніжках, чарівна у своєму жіночому щасті. Він – трохи насторожений, щоб хтось не ляпнув щось таке, від чого й вуха почервоніють – не те що щоки, але щасливий: все ж таки незвичну перлину вів попідручки – у декого з калюжинських парубків і щелепи повідвисали від захоплення. Вона – все-таки задоволена, бо, проходячи повз місцевих красунь, почувалася переможницею, і не збиралася, а втерла їм носа.

Людей у цей вечір назбиралося в клубі більше звичного. І не тому, що фільм крутили цікавий. Багато хто спеціально прийшов подивитися: яку ж таку кралечку привіз Микола Рекунів (це по-вуличному) аж із Сибіру?

Звісно, були в клубі й дівчата, які допомагали чіпляти Миколі квітку, коли той ішов до війська... Від людей не утаїш... Привітно усміхалася та, що не дочекалася, вискочила заміж, як тільки покликали. Потайки ж плакала інша, яка чекала вірно, справно писала листи в армію, терпляче чекаючи відповідей, що все на довше й довше затримувалися. Микола таки вибрав момент, підійшов до неї, взяв за руку і стишено перепросив: вибач... Тамара ж дивилася на все, що відбувається навколо, по-царському спокійно і навіть із неприхованою погордою. Розуміла, що такі хлопці, як її Микола, мимо дівочого серця просто не могли пройти. Але ж він вибрав її! І треба за це братися обома руками, а не за чиєсь там зітхання.

У довгий ящик не відкладали – весілля зіграли наступного ж дня. Не таке, звичайно, яке вимальовувалося в уяві, але на те вже не було часу – привіз невістку, значить, і ділу вінець.

Покликали лише найближчу рідню. І від того ні горілка не стала слабшою, ні смажене поросятко не поменшало, ані застільні голоси не прижухли, коли кричали молодим:

– Гірко!..

Не скупилися й при обдаровуванні.

Під кінець застілля провели молодих до спальні і побажали щиро, як іздавен повелося в Калюжинцях:

– Щоб ви лягли вдвох, а встали втрьох!

Тамара тільки загадково усміхалася... Їй усе подобалося. Головне: говорили, що думали.

Після Спаса, як і годиться, почали копати картоплю... О, це окремих ритуал у буденному селянському житті на Поліссі.

Виходили на город усією родиною, від старого до малого. Викопували кілька рядків, жінки дякували Богові, що вродила, а чоловіки, перекуривши, традиційно плювали на долоні і ще завзятіше бралися за заступи...

Копали, збирали, зносили в кагат, який закладали посередині городу, просушували, перебирали, сортували, а вже потім заносили в погріб і засипали в засіки, розділяючи як мінімум на три: сіменну, їстівну й свинячу. Визначення, звісно, суто калюжинське й деяких найближчих сіл. Легко здогадатися, проте не важко й пояснити докладніше. До першої групи відносили картоплю, яку відбирали як насіннєвий матеріал під урожай наступного року. Другої групи картоплі було найбільше. Це те, чим жил и господарі всією сім'єю. Чим кращий урожай, тим більше виникало можливостей продати надлишок картоплі на базарі чи заїжджим машинам – як правило, з Донбасу чи південних областей, які щороку роз'їжджали Чернігівщиною в пошуках так званого другого

золота. Третя група – вся решта картоплі: дрібна, різана, гризена, зіпсована...

На роздуми часу не вистачало. Гаряча пора на те ж і називається так, що тут дорога кожна погожа година. Задощить – отоді час значно швидше побіжить.

Копання картоплі – навантаження на поперек.

Жінкам переважну частину роботи доводилося виконувати зігнувшись або, як кажуть у селі, – раком. Тобто майже на чотирьох, тільки й того, що, нагнувшись, передніми кінцівками об землю не обпиралися – ними старанно перетрушували землю, вибираючи більші чи менші картоплини. При посушливому літі плоди аж уростали в чорнозем – відділяли з трудом.

Спина надвечір боліла нестерпно... Коли закінчували один город, переходили на інший, а там іще, як повезе, то й рідня з'їжджалася підсобити... Отож, за пару тижнів здебільшого вкладалися сповна.

Тамара, для якої цей процес став, напевне, найбільшим у світі відкриттям, уже на другий день збирання врожаю, не стрималася й запитала Миколу прямо:

– Коль, а Коль, а как ета картошка праізрастаєт в земле? Єйо што лі, сеют?..

– Нет, Томочка, нет дарагая, ейо не сеют... Па весне вскапивают агарод, делают небальшие лункі і в ніх кладут среднюю, с курінає яйцо, картошку. Закапивают, патом сапуют, акучівають і ждуть, пака даспеет.

Тамара, відставивши заступ, голосно, щоб почули всі присутні, заявила:

– Как харашо, што у нас, в Сібірі, нет картошкі! Вот пускай, кто ейо прятал, тот і іщєт, а я сюда больше не пріду!

Як сказала, так і зробила... Більше ми її на городі не бачили.

У вересні молодята повернулися в Томськ. Микола пішов служити надстрокову, а Тамара почала виглядати маля.

Розлучилися вони років через два. Ніхто не запитував про причину. У Калюжинці брат повернувся сам.

Та життя на цьому не закінчилося. Бо воно, на щастя, аж ніяк не залежить від того, поєдналися Якутія з Україною чи ні.

Хмари пливуть в різні сторони світу. Сьогодні – в одну, завтра – в іншу.

Лиш надвечір'я не міняється в Калюжинцях.

Неперевершено тихе вересневе надвечір'я...

Уже сини копають картоплю, а донька з дружиною збирають. Їм допомагає хрещена, а я занову мішками врожай у погріб і висипаю в засіки.

Потомилися...

Наперебій гигочемо, згадуючи Тамарине:

– Кто ёйо прятал, пускай тот і іщет...

Відразу стає легше...

Втому як рукою знімає.

От що, значить, братня підтримка!

Потім дружньою юрбою йдемо до ставка, купаємося, вечеряємо, вкладаємося спати...

Я виходжу на подвір'я...

Глибоко вдихаю повітря і вловлюю на губах стійкий присмак спаленого бадилля.

Багаття догорають на городах, посилаючи в небо жаринки-зоринки...

Неодмінно – там вони стають зірками.

Щоб побачили і в Якутії. Це ж не може такого бути, щоб Тамара ніколи ні перед ким не похвалилася, як вона царствено почувалася, проходячи попідручки з Миколою перед самісіньким носом калюжинських красунь. Та і взагалі, вона ще хоч раз так почувалася – гордо і незалежно?

ЧОМУ ЧОЛОВІКИ НЕ САПУЮТЬ

Ранок був сонячним і росяним... Я вийшов на подвір'я босоніж і з великою насолодою помандрував густими кущиками буйночубого споришу, збиваючи діамантові краплинки роси, що виблискувала на сонці.

Моя родина ще спала...

Вироблений роками режим міського життя дозволяв це робити. Була сьома година ранку. Село ж уже давним-давно прокинулося. Відспівали півні, вітаючи ранок, відскрипів старий колодязний журавель на вигоні, щедро обдарувавши людей повними відрами найсмачнішої у світі води, господині вже попорали худобу, а господарі накопили в яру свіжої, соковитої трави і вигнали корів до череди.

Наспих снідали... Та й збиралися до праці.

Я теж хутко збігав до колодязя, приніс два відра крицево-чистої студениці. Одне – заніс до хати, друге ж – хвалькувато вилив на своє розманіжене від сну тіло.

Голосно, мов кінь, фиркнув, перетрушуючи всіма кістками, потай відзначаючи, як тисячі маленьких колючок подріботіли тілом і знесилено впали під ноги. За мить воно, моє відвикле від різких контрастів тіло, стало пружним і загартованим... Обтерся полотняним рушником, довівши шкіру до кольору приємної рожевості. Настав час варити звичну лише в місті каву та й будити вже своїх.

Ми приїхали в село під вечір, після робочого тижня, щоб за суботу й, може, півнеділі висапувати город. Зібралися дружно – донька, дружина, обидва сина і я. Команда, як бачимо, не мала й грізна... В усякому разі, поки не ставали в рядки...

Поки пили каву і снідали, я підклепав і підточив сапи, міркуючи-фантазуючи по-старечому, мовляв, і де б його тут приладнати моторчик, щоб сапка сама сапувала?... Жарт, звичайно... Але душу грів... І ніби заводив непомітно в грудях отой омріяний моторчик, що виштовхував тіло до діла.

До Калюжинців заїжджі гуцули кілька років тому привезли звичку працювати сапами з півтораметровими держакими, щоб не згинатися в три погібелі, та вона не прижилася... Місцеві жінки вже, навчене, в генах позвикали до легких і замашних держаків, тому й просили позбавити їх від гуцульського блага.

– Вони хай як хочуть, а ми – так, – виставляли аргумент, який у Калюжинцях і трактором не переїдеш.

– А поперек?

– Та Бог із ним!

На город вийшли о восьмій. Щоб роса хоч трохи спала.

Обгортали картоплю – зі свіжим завзяттям. Дружно і весело, а тому робота ладилася...

Допомагав свіжий вранішній вітерець, приємно обдуваючи обличчя. Сонце усміхалося лагідно, проте вже дарувало таку жадану для містян засмагу.

– Вадимовичу! – долинуло із сусіднього городу, – Вадимовичу!.. А ходи-но сюди!..

Я, не розгинаючись, підняв голову в бік звуку – хоч й із заплющеними очима визначив би: гукав сусід, через город, Габів Сашко, онук сільського філософа – діда Корнія, теж Габа.

Сашко жив і працював у місті, та без села життя не уявляв. Щоп'ятниці приїздив додому. Допомогти матері ... Бо хто ж їй допоможе, якщо не він? Брат Микола – далеко, з Харкова не наїздишся. Хоча, якщо по правді, то Сашко відпочивав тут душею. Отак: тільки стане ногами на калюжинську землю і втоми – як не було. Признатися. І я це щоразу відчував, як приїздив сюди з міста. Дивовижне відчуття: від роботи, здається, впасти можна,

так натомишся за світловий день (бо в селі тільки так і роблять – від темна до темна), а сили звідкілясь знову беруться, поновлюються, розпливаються життєдайно всім тілом.

Я відклав сапу й навпрошки припустив підтюпцем до сусіда. Знав же, куди бігти – не вперше.

У затінку розлогої антонівки стояв стіл і дві лави. На них зручно вмостилися мій сусід справа – Сашко Алей (так кликали по-вуличному), звісно, Габ і молодший Хоменко. Хлопці всі достойні, після армії, а головне – господарі!.. На столі зручно вместилася домашня паляниця, з десяток свіжих огірків – шойно з грядки, червоношокі помідори, зелена цибулька, часничок, пучечок петрушки та щавлю, кілька яблук... Окраса столу – запашне сало із прорістю, покришене на дрібні шматочки, і... Як казав один мудрий чоловік, смерть капіталізму – трилітрова банка самогону. Тут же вгніздилася невеличка зграйка стограмових чарочок.

– Сідай, вип'ємо, – безцеремонно мовив господар і, поплямкавши, додав, – щоб робота ліпше йшла.

– Та ви що, хлопці? Тільки ж восьма година ранку!

– Ну, й що?.. Самий раз!..

– Я так рано не починаю, – закомизився я.

– А ми не починаємо, – багатозначно осміхнувся Алей. –

У нас і виправдання є...

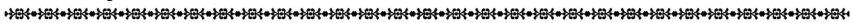
– Яке? – не зрозумів я.

– Ми продовжуємо, ось яке! – серйозно мовив Алей.

– Одна, – підняв чарочку Хоменко, – добрій справі не зашкодить, – і авторитетно додав: – До того ж, і нас пошануєш... Стільки ж не бачились...

Проти таких аргументів не попреш. Хто не спробував – треба негайно з'їздити в Калюжинці. Мотивація, я вам скажу, дуже сильна.

А сало!..

А часничок!..

А помідорчики з огірочками!..

А петрушка!..

Можна від самих лише запахів насититись.

А якщо ще й скуштувати!..

А якщо ще й на повний рот!..

Як зголодніла коняка траву в малахітовому лузі!..

Нічого смачнішого я не їв у своєму житті і, мабуть, більше ніколи й не їстиму. Запашний домашній хліб – іще дух жару з печі не розвіявся...

Друга чарка пішла веселіше.

– Вадимовичу, – розохочувався до розмова Алей. – А чому це ти наших законів не шануєш?

– Яких законів? – здивувався я.

– Наших, сільських, – спокійно уточнив Алей. – Ти хіба не знаєш, що у Калюжинцях чоловіки не сапують? Не чоловіча це справа! Гріх нам сапу до рук брати!

– Та ні, хлопці, це – дурниця! – почав виправдовуватися я, але прозвучало це якось не впевнено. От що значить застукати зненацька!

– Точно тобі кажемо, – вставив і свої п'ять копійок Габ і, як незаперечний аргумент, категорично уточнив: – Ні дід мій не сапував, ні батько, ані старший брат... Хіба що, як хлопчаком був, пробував, що воно таке і з чим його їдять, оте кляте сапування... А щоб дорослі чоловіки... Ні, не сапують!

Менший Хоменко ствердно кивнув головою і незрушно втупився в мене обома баньками. Наче тільки-но з екрана зійшов... З весілля в Малинівці...

Налили по третій.

Уже і я починав загорятися.

– А чому саме не сапують?.. Усе ж інше на городі роблять!
– виставив супераргумент я.

– Традиція така, – спокійно, але авторитетно сказав Хоменко і посварився пальцем: – А традиція – як закон...

Алея враз потягнуло на спомин:

– Я лише один раз до рук сапу брав, – зітхнув. – Це коли моя Наталка самогонку вигнала і десь цілий бутель на городі закопала... Так я вдаю, що сапую, а сам горілку шукаю.

– Ну, і як, знайшов? – єхидно примружив одне око Габ.

– Аякже.

– Молодчина! І де вона?

– Давно загула...

– А чого ж я не чув?

– То ти не тим вухом слухав.

– Та й не вухом треба було, а носом.

Нарешті й про мене згадали:

– Так що ти, Вадимовичу, не підводь нас, не сапуй...

Я таки збирався щось відповісти, проте не встиг... Через городи до нас кресала іскри голими п'ятами Алеєва Наталка... Гукнула ще здалеку:

– Ах, ти ж, харцизяка отакий!.. Знову за своє?

– А що?.. Я – нічого, – ледве не під стіл осунувся чоловік.

Ми ще й переглянутися не встигли, як Наталка сипонула запитаннями, мов горохом об стіну:

– Ти поросят попорав? Курям дав? Гусей вигнав? Трави накосив? По війку сходив? Індика, що б'ється, зарівав? Паркан полагодив? Колеса у візку змастив? Ось я тебе зараз як захвачу!

Алей, на диво, досить швидко опанував себе.

– Ш-ша, Наталочко, зроблю... Все зроблю, можеш бути спокійна, – хутко вибрався з-за столу й заспішив назустріч дружині...

А далі – ще дивовижніше. Кроків за два до неї він різко звернув праворуч і чимдуж дременував городами... Наталка припустила за ним.

– Все одно тумака отримає, – спокійно сказав Габ, прикриваючи харчі на столі чистим полотняним рушником. І зітхнув: – Жаль, таку компанію розбила! До обіду, хлопці!

Ми дружно розійшлися по городах... Повертаючись до дітей із дружиною, я розмірковував: «Ну, коли отим чоловікам сапувати? Як не з вогню, так у полум'я».

Признатися, мене ще й досі ні-ні та й приштрикне як ножем до стінки запитання: то чому ж чоловіки не сапують?

Якось обмовився про це відомому прилуцькому краєзнавцеві і Олексій Антонович Савон пояснив мені:

– Справді, в давні часи існувала така традиція. Сапували кріпаки, вільні ж козаки сапу в руки не брали – не дозволяла честь. Адже у справжнього козака в руках має бути тільки гостра шабля, а не якась там сапа. Калюжинці з давніх-давен – вільне козацьке село. З 1705 року входило до Переволочнянської сотні Прилуцького полку. Так було до того, як прилуцький полковник Лазар Горленко заволодів ним, без універсалу гетьмана. Згодом, Іван Мазепа, у 1708 році, це село в нього відібрав. Гетьман Іван Скоропадський, у 1715 році, своїм універсалом передав Калюжинці у володіння сербу Гаврилу Милорадовичу, за його військові звитяги. Після смерті батька, у 1730 році, селом став володіти його син Антон. За ним значилося: у 1738 році – 33 двори, у 1748 – 67 дворів, у 1763 – 97 дворів (145 хат), у 1780 році – 100 дворів (150 хат). А в 1859 році, перед відміною кріпосного права, вже налічувалося 246 дворів, 1575 мешканців. Були кріпаки – були й вільні козаки. Одні сапували, інші – ні.

Ось так зростало село. Статистика, яка підводить до глибоких роздумів. І взагалі, все, що стосується Калюжинців, мені надзвичайно цікаво. Це навіть більше, ніж поезія. Іноді й сухі цифри красномовніше від найбільш вишуканих метафор говорять.

Не знаю, як Алей справився того дня із Наталчиним горохом, але город ми таки висапували до вечора!

ПАНЬКО І ЛЕСЯ, АБО ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ЛЮБОВІ...

Цю оповідку не знали у Калюжинцях, а якщо й знали, то одиниці... Куди ж нам, гречкосіям! А от уся Україна знала і обговорювала до найменших дрібниць: від Києва до Харкова, від Полтави до самого Санкт-Петербурга... Жвавенько так обговорювали.

Жив собі на Україні у середині ХІХ століття такий собі пан, Пантелеймон Куліш, людина відома на широких теренах Російської імперії. Письменник, історик, перекладач, журналіст, видавець..., одним словом – вчена людина. В українській культурі він визнавав лише двох апостолів – Тараса Шевченка й себе. Свою особу Пантелеймон Куліш іноді ставив навіть вище. Страшенно любив мандрувати: то його до України тягне, то до Санкт-Петербурга, а то взагалі по закордонах сягне... Вічно шукав грошей на видання, пробував себе у комерції, служив чиновником на державній службі, викладав у Петербурзькому університеті..., одним словом шукав себе у тому бурхливому житті. Титанічна праця і трагічна самотність... Хоча про самотність це я, здається, перегнув... Був він людиною компанійською і прагнув товариства. Мав гарну, розумну, вродливу дружину, до того ж добру господиню,

Олександрю Білозерську, відому в українській літературі письменницю за псевдонімом Ганна Барвінок. Вона від Панька була на дев'ять років молодшою. Побралися вони у січні 1847 року..., старшим боярином на весіллі був сам Тарас Шевченко! Сімнадцятирічна Олександра тішилась: «У перші весільні дні ми зачитувалися любовною лірикою Пушкіна та слухали Шевченкових пісень». Ось така любовна ідилія.

А далі було судове розслідування у справі Кирило-Мифодіївського братства, заслання до Тули... і сімейна трагедія. Олександра народила мертву дитину... Горе! «Людина, яка зіскочила з рейок», – так писав Куліш про себе у ті дні. І це була правда. Шукав себе у текстах, у листах, а ще у любовних інтригах... Часті любовні романи не означали для нього розлучення із законною дружиною. Заводив по два одразу. Дослідники єхидно зауважують: два романи – це лиш удвічі більше листування, бо на побачення він ходив не так охоче, як писав листи.

Отож, улітку 1856 року Куліш, полишивши дружину, мандрував Україною. Йому було вже 37 років і почував він себе самотнім, позбавленим любові. Подорожував від одного поміщика-приятеля до іншого: спочатку до Білозерських у Мотронівку, звідти в Линовицю до де Бальменів, далі до Галаганів у Сокиринці, а потім до Тарновських у Качанівку. Ось там, у Качанівці, і розпочалася наша історія.

А у цей час у сусідніх Калюжинцях, у родині поміщика Григорія Милорадовича, зростали дві красуні-доньки – Марія і Олександра, або Леся, як її називали рідні. Леся була на два роки старша за сестру. Така вродлива, чепурненька, з розумними карими очима, з довгим, заплетеним у косу, волоссям. Дівчата володіли кількома іноземними мовами. Леся вільно розмовляла російською, французькою, німецькою, але перевагу надавала рідній – українській. Як заговорить, немов защебече, а як заспіває – серце квітне від такої краси...

Родина Милорадовичів володіла землями у Калюжинцях ще з 1715 року. Під час московсько-турецької війни 1711 року сербські вельможі, брати Михайло, Гаврило та Олександр Милорадовичі вступили на службу до російської армії, за що отримали великі маєтки на Гетьманщині. Калюжинцями був обдарований Гаврило. Згодом село відійшло його сину, Антону, а далі вже передавалося у спадок. Саме коштом Милорадовичів була збудована в Калюжинцях, у 1743 році, велична Покровська церква, яка нещадно була зруйнована більшовиками...

Глибоко закоренилася родина Милорадовичів у історію Російської імперії. Із трьох гілок цього славного роду вийшло багато освічених державних і військових людей, героїв війни 1812 року. Чого лише вартє ім'я генерала, графа Михайла Милорадовича – героя Бородинського бою, згодом генерал-губернатора Санкт-Петербургу, якого вбили декабристи на Сенатській площі, у 1825 році. А ще ж були: генерал Григорій Милорадович – Таврійський губернатор; генерал Олександр Милорадович – Чернігівський губернатор, попечитель міської гімназії; генерал Григорій Петрович Милорадович – Полтавський губернатор, відомий історик і генеалог; Леонід Милорадович – Подільський губернатор, дипломат і публіцист. Та хіба ж усіх перелічиш? За двісті років служби Російській імперії (до якої входила і Україна з Польщею та Фінляндією) рід Милорадовичів уже налічував 250 сімей.

У часи, коли відбувалася наша історія, Калюжинці дісталися у спадок Григорію Петровичу Милорадовичу – поміщику середньої руки і середнього достатку, у минулому чиновнику дипломатичної служби. Завершивши службу в Петербурзі він вийшов у відставку і разом з дружиною, французенкою зі Швейцарії, оселився у Калюжинцях. Саме тут у 1830 році і

народилася красуня Олександра Милорадович, а за два роки поспіль і її сестра – Марія...

Сестри виховувалися у любові та повазі до мистецтва. Їхня мати, Анна-Марія, мала ґрунтовну музичну освіту, шляхетне виховання. На етикеті знався і батько, який до того ж мав чудову бібліотеку. Отож, з дитинства дівчата опанували мистецтвом гри на арфі та фортепіано, годинами займалися вокалом, опановували мови... У Олександрі виявився рідкісно-чудовий голос – драматичне сопрано.

А чи знаєте ви, як у Калюжинцях вміють співати?! Що не родина – співоча капела, що не куток – пісенний вернісаж... Так і віддавна було! І до нині... А чого дивуватися? То із зеленочубих калюжинських гаїв солов'їна пісня перелилася у душу людську та серце і задзвеніла соковитим голосом.

Не оминуло це щастя і панночок Милорадовичових.. Олександра зовсім спокій втратила: де на селі заспівають – там і вона; вслухається, вивчає, запам'ятовує. Років до шістнадцяти вже знала силу-силенну народних пісень..., а ще обрядів та звичаїв. Кохалася на всьому українському... Молодшенька Марія в ряди-годи з матінкою чи татком то французькою, то російською. А Леся – зась, вперто українською розмовляла. Дивна виростала панночка..., але ж краси неземної!

Почали до неї синки панські свататися. Хоч і посаг невеликий, але ж красуня яка! Вихована, чепурна, роду достойного... Говорили навіть, що самі Скоропадські бачили її в себе у невістках.

А вона – ні... Чекала на любов велику, неземну та ще й з українською душею. А паничі всі ж російською цвенькають, зрідка – французькою..., а до своєї рідної серце скам'яніло. Батьки супроти дочки не йшли: її воля – її доля. Отак і засиділась у дівках, аж до двадцять шести років.

Проте рід Милорадовичів шанували. Запрошували на бали, прийоми... або ж просто на родинні свята. Були вони і в Тарновських, і в Галаганів, і в Скоропадських... Сестер час-то прохали заспівати, чудовий у них виходив дует. У пісні два серця в одне переливалося.

Отож, гостюючи у Качанівці в Тарновського, у серпні 1856 року, Куліш вперше почув чарівні голоси сестер Милорадович. Познайомився з ними, поговорив... і закохався. Без-тямно закохався у Леся Милорадович! Красуня, шляхетна, має чудовий голос, а стільки народних пісень знає... – вік би слухав, не наслухався!

І Панько припав їй до серця. Дворянин, хоч і збіднілий, розумний, освічений, багато про що знає, світами мандрував, а головне – українець. Щирий, переконаний, затятий... Дарма що одружений!

І розпочався роман. Палкий, бурхливий, нестримний... Старі люди в Калюжинцях згадували, як якийсь пан до Милорадовичів приїздив фаетоном майже чи не щодня. Коней гнав несамовито, так поспішав. Панський будинок у центрі села стояв, супроти церкви, треба було від ставу весь час під гору їхати..., але це не зупиняло панича – гнав, як навіжений.

Чи був то Панько Куліш? Достеменно не знаю..., бо не згадував він Калюжинці у своїх записах, ані в листах не згадував. Геть затьмарила йому розум Милорадовичів Леся. Але листи, які листи він писав до неї! Щирі, пристрасні, натхненні... У 1984 році їх було видано у США з передмовою видатного літературознавця Юрія Шевельова. Критик назвав листи Панька Куліша до Лесі Милорадовичівни: «перлиною його епістолярії».

Так, це був епістолярний роман, який тривав більше двох років. Тож поринемо, шановний читачу, у ці яскраві сповіді душі і серця славетного українця.

У серпні познайомилися, а вже у кінці вересня 1856 року Пантелеймон писав до Лесі: *«Високоповажна панно Олександро Григорівно! Була в мене добра думка листуватись із своїми гарними землячками; отже жизнь ухопила мене у свої лапи і завертіла так, що й добрії думки занедбовуєш. Вибачайте і не осудіть мене, Добродійко ласкава. Найкраще Ви вчините, як чистим серцем дасте моєму слову віру, що всякій добрій людині бажав би я догодити; та що ж, коли в мене більше діла, ніж часу? Знайте хоть се, що до кого раз повернулося моє серце, то й довіку лежатиме, і свята в моїй душі пам'ять того чоловіка, котрий ущасливив мене хоть на годину. А правду щирю треба сказати, що, наслухавшись Ваших пісень, я довго не зміг би до себе прийти за великим душевним восторгом. Боже мій! Скільки в нас добра на Україні, і ніхто тому добру ціни не знає!*

*... Не обідив Господь нічим України: які квітки цвітуть у нас! які пісні співають!.. Се наше діло; а ви, наші земляки, рожеві квітки наші, темнотою прив'ялені, вмивайтесь Божою росою, бо настав благодатний ранок, і процвітайте душевною красою, во славу Господню і радість людям. Із їздив я світ, стрічав багато дівчат і молодиць панського роду; а серце моє рідко поверталось. Поверталось воно тільки до сестер своїх, до українок, которі рідним голосом до його промовляли. Слухайте ж і не занедбайте сього мого слова...»** (збережено авторську пунктуацію).

Вона слухала, вірила, серцем тягнулася за ним. Ладна була кинути рідні Калюжинці і линути до нього в Санкт-Петербург. Але він не кликав, навпаки – зупиняв, посилаючись на зайнятість. І знову листи, листи, листи...

* Тут і далі листи цитуємо за виданням: Дотик Словом. Класика. Любов славетних письменників у листах і в житті. Збірник художньо-документальних нарисів.

«З великим уподобанням прочитав я любий лист Ваш, кохана землячко Олександро Григорівно! Получив я його у велекодню суботу ввечері, і повіяло на мене од його весною і воскресенієм. Гарячою душею вітаю вас, перві весняні квітки українські! Зацвіте послі й багато квіток, та вже ні одна не звеселить так чоловіка.

... А коли любо Вашому серцю розмовляти з Богом рідною піснею, то й розмовляйте. Од людей того не почуєте, що вона Вам промовить словом і голосом. Свята скарбниця духу народного! Найкращі душі складали в неї своє негигнуще добро і завітовали його нам, дітям своїм. Не всякому дається скарб сей: дається він тільки родичам по красоті душевній. Радуймося жсерцем і благодарім Богові, що дав нам зрозуміти ціну сьому сокровищу! Тепер Ви проживаєте найкращу пору своєї жизні. Знайте, що які б ні були в Вас тепер смутки, а кращого нічого в світі не дознаєте.

1857, березоля 6, С.-Петербурб.»

Ці два роки стали для Олександрі справжнім випробуванням. Куліш не робив з їхнього роману таємниці. Про це знала і його дружина, і його друзі... І якщо перша, не втрачаючи жіночої гідності, мовчала, то другі почали кепкувати з Панька за його надмірну закоханість. Це гнітило Лесю і не зачіпало Панька. Він продовжував писати їй з Санкт-Петербургу:

«... От погляньте в своє серце тим щирим поглядом, котрим дивлюсь я, люблячи Вас не на частину, а на всю Вашу жизнь. Порадьтесь самі з собою, якого б чоловіка любили Ви, як Бога? Якому б чоловікові корились би Ви з радістю? Невже того, хто має одно багатство? Ні, такого щиро Ви не полюбите! Знайте, що серце колись попросить, потребує свого права».

Вона повірила... У серпні 1857 року Леся збирається перебратися до Петербургу, щоб восени поїхати з Паньком за кордон. Вона зважилася на це... Чи зацінив він цю пожертву? Ні..., знову заховався за невідкладні справи, за велику потребу у редакторській роботі. Саме у цей час із Немирова надіслала йому оповідання Марія Вілінська, майбутня Марко Вовчок. Із Кулішевої руки її оповідання пішли в люди. На початку 1858 року Марко Вовчок приїздить до Петербургу. І Куліш знову шаленіє від уже нового кохання... Олександрі він пише:

«Знаєте що? Покиньте мене тепер. Перестаньте до мене писати. Се мені не велике ще буде горе, бо тепер Марко Вовчок коло мене. Він мені сизим голубом гуде і соловейком співає. Він мене з великої туги визволяє. Він мене на світі задержує».

Це була зрада... Кулішевий лист на провесні завіхолив Лесину душу, спустошив серце. Заморозив вишневий квіт, кинув на поталу почуття... Три роки знадобилося Олександрі Милорадовичівні щоб притишити біль серця, відігріти душу і повернути її до життя. Збайдужіло серце..., спопелилося. У 1861 році Леся побралася з німецьким підприємцем фон дер Флітом. Життя налагоджувалося, стихилися сердечні рани..., зцілилися. Бо згоювала їх пісня. У найтяжчі хвилини життя Леся не полишала співу, продовжувала співати, примножуючи славу української пісні. Виступала в концертних салонах Полтави, Чернігова, Кисва, Санкт-Петербурга... Її акторський талант високо цінував Марко Кропивницький. Відійшла за світи у 1890 році, полишивши за собою добру славу і шану, збагативши своїм чарівним співом скарбницю української пісенної культури.

А що ж Куліш? Його роман з Марко Вовчок був також швидкоминучий. Цього разу зрадили вже його... Він марив

Марією... збирався з нею виїхати на відпочинок за кордон. Та ним знехтували. Вовчок виїхала за кордон, але з Тургенєвим...

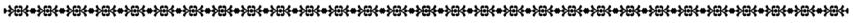
Ось і вся історія однієї любові... одного кохання... моєї видатної землячки, справжньої зірки українського вокального співу.

* * *

Смеркає... Я йду вулицею рідного села, уважно вдивляюся довкола, намагаючись віродити у пам'яті хоч найменші картини отієї давно вже призабутої історії. Бодай клаптик... Марно. Пам'ять дарує лише здогадки... Ось цим курним шляхом, що нині увібрався в асфальт, гнав Панько Куліш фаетона, щоб припасти у поцілунку до руки прекрасної Олександри... А тут, у самісінькому серці села, на найбільшому майдані, стояла неповторна Покровська церква..., вцент спалена більшовиками, щоб пізніше на цьому ж місці звести сільську крамницю. Супроти церкви і знаходився розкішний, півтора поверховий будинок панів Милорадовичів, із широкою верандою, з колонами при вході, із розлогим дворичем, господарськими будівлями, конюшнею... Усе це згоріло у часи перших селянських бунтів початку ХХ століття, а згодом революцій та воєн... На попелищі звели нові приміщення артілі, а вже по війні віддали калюжинчанам під забудову... Виросли нові будинки. Життя продовжувалося...

Тільки й лишилося, що згадка про Милорадовичів у історії краю, кілька коротеньких постів у «Інтернеті»..., а ще Панькові листи..., які пронесли цю оповідку крізь століття. Оповідку про нероздільне кохання панянки, яке зародилося і визріло ось тут, на моїй батьківщині.

А небо, немов розганяючи мої думки, почало кидатися зорями... Одна пролетіла зовсім низько-низько і шубовснула в став за селом... А мо то мені лише видалося?

ЗОРЕПАД НАД КАЛЮЖИНЦЯМИ

Діда Корнія Савченка любило і поважало все село. Бо було за що... Розумецький такий і справедливий Габ, як його називали по-вуличному... Зараз би сказали: дуже креативний дід!

А ще він знав безліч усяляких оповідок та історій. Присядеш побіля нього як-небудь – слухати не переслухати... І про давнє розкаже, і про сучасне. Ще й до висновку підведе... Ну, справжній тобі сільський філософ!

Я, хоч і наїздами бував у Калюжинцях, проте також встиг полюбити діда Корнія. А як його було не полюбити? Він і по голові погладить, і цукерку дасть, а при потребі й перед бабою заступиться...

Як зараз, чую заспокійливе:

– Ти, Марусе, Шурка не лай! Подумаєш, нашкодив! На те воно й дитя, щоб шкодити, – та й підсміхається собі у вуса.

Як усякий справжній філософ, дід Корній умів не тільки глибоко помовчати, а й порозмовляти...

Теплий літній туманець у перемішку з сонячним світлом.

Тільки випаде нагода – ноги самі несли до діда.

Його садиба кучерявилась деревами на самому початку нашого вигону... Або ж у самому кінці... Звісно, це залежало від того, звідкіля йти.

Ага, ондечки на пагорбі високо стоїть хата... Усміхається здалеку, як і сам господар... Ніби припрошує завітати в гості всіх сільських халамидників...

Дворик охайний, з колодязем глибочезним... Метрів із двадцять, а мо', й більше? Сарай, комора, клуня – усе, як у людей, і все охайно впорядковане, причепурене. Жінки в Корнієвій

хаті беручкі, моторні, завзяті. Все у руках ладиться і горить, якщо треба.

Подвір'я огорожене, а за парканом – лава, довга така, душ на чотири.... От на ній і любив сидіти дід Корній.

Коли не заглянь, він там...

Половина – в холодку, половина – на сонечку...

Невисокий, худорлявий, із переораним роками чолом... Дід Корній завжди нагадував мені доброго чарівника.

А ще він мав підсмажені цигаркою вуса, бо страшенно любив курити...

А як набридне цигарки смалити, набивав тютюном люльку. Або згортав самокрутку з газети... Чи вставляв магазинну «Приму» в бурштиновий мундштук...

– Це – щоб не приїдалося, міняю, – казав, покашлюючи, і задоволено пускав ніздрями сизий дим, тільки не весь зразу, а невеликими порціями.

З дітьми особливо любив порозмовляти. Із ними ставав серйознішим, ніж із дорослими.

– Не знаю, як ти, – мружився довірливо, – а я, Шурко, починав палити із сухого кізяка в молоді роки... Це вже пізніше в батька тютюн приловчився красти... А ти?.. Ти не палиш?.. Ні?.. То й молодець!

Дід умів розташовувати до себе, говорив таким улесливим тоном, що незчуєшся, як і проговоришся. Правда, він таємниць ніколи не видавав, проте й висповідає при потребі, й пораду дасть.

Мені здавалося, що сидів дід Корній на лаві завжди. Як і курих, до речі. Те куриво – як приманка для перехожого... А прискіпливий погляд крізь дим – як манера непомітно визначитися, що і з ким доцільніше говорити. Якщо ж односельці йдуть, вітався чемно, про щось запитував – та й відпускав із Богом... Якщо ж траплялися сторонні, діалог заводився на довше.

– Доброго вам здоров'я, – ніколи не забував побажати найнеобхіднішого, хоча й не церемонився довго, цікавився прямо: – А ви чий і куди мандруєте?

Тішився, коли й із ним не церемонилися, а приставали на пряму розмову зразу, без вихилясів і викрутасів.

– І вам доброго... Та я із Сокиринців, – і викладав, як на долоні: – До Олі Хонди йду. Ми з нею в технікумі вчимося разом, то хочу конспект узяти... Щоб до іспитів підготуватися...

– Конспект – це добре, – хвалив дід і показував на лаву: – Сідайте погомонимо хоч трохи, а то я сам та сам... І говорити забуду, як...

Проти такого аргументу, ніхто не встоював, щоб не присісти біля діда. А він і радий:

– Ну, що там новенького в Сокиринцях?.. Давно вже ноги не носили туди...

Варто було перехожому присісти на хвилинку, як дід Корній втягував його в розмову на добрих півгодини.

Одягнутий старий Габ із весни до осені незмінно однаково: хромові чоботи, галіфе, картата сорочка, піджак із накладними карманами і картуз кольору хакі із високим окладом – такі шили тільки за спеціальним замовленням, у жодному магазині не купиш.

Вигляд у діда був справді командирський... І через багато десятиліть не вивітрився з нього бувалий у бувальцях будьонівець. Орел!

Та й орли іноді розкривали державні таємниці, якщо до них із душею.

Уже коли навчався в інституті, я поцікавився:

– Діду, а правда, що будьонівці також грабували, як у село входили?

– Шурко, а як ти думаєш? – спокійно перепитував старий.
– Людина на коні за добу може проскакати хоч сто верств...

Отож, ескадрон відірвався від тилу, влетів у містечко, чи село, а обоз відстав кілометрів на тридцять. Коли ще припхається! А їсти ж хочеться, загарцювавшись... От і думай сам... Великого розуму не треба...

А ще дід Корній любив слухати... Із хорошим співрозмовником міг просидіти годину, а то й дві... Слухаючи, запитуючи, докопуючись до суті.

Любив розмовляти з моїм батьком, а потім хвалився бабі:
– Зять у тебе, Марусю, молодець! Справжній історик... Усе знає, усе пояснити може. Політик – кріпкий! Куди тому лектору з райкому... Так мені про Карибський кризис розповів, що наче я сам у Америці на переговорах побував. Одне слово, молодець!

Баба пишалась. І хлібом її не годуй – тільки похвали. Та ще хто?.. Сам дід Корній розщедрився!

А ще старий Габ часто дивився у небо... Любив він небо очима пробирати. Сонце сходить – дід уже на лаві.. Підставляє першим лагідним променям своє засмагле, січене роками обличчя...

Сонце заходить – дід іще на лаві.

Бідкається:

– Вечірнє сонце за стіну (хмару) заходить – буде дощ.

Дивись, на завтра й задощило.

А іншого разу дід Корній вже іншими спостереженнями дивує:

– Сонце при заході яскраво-червоне – на вітер!

І знову – точно. Вгадує чи Бог йому на вухо нашіптує?

Зрештою:

– Чистий захід сонця – на добру годину...

І вже сидимо ми з дідом Корнієм на лаві і спокійно виглядаємо місяць.

Дочекалися...

Проте дід невдоволено крекче:

– Стовпи біля місяця – на вітер.

Або:

– Місяць-молодик зійшов ріжками вниз – на дощ.

Тож цілком закономірно, що до діда частенько забігав агроном – за прогнозом. – Діду, підкажіть, що там небесна канцелярія радить?.. Чи не пора сіяти?..

Старий неквапно вставав із лави, йшов на город, брав грудку землі, прикладав її до щоки, кілька хвилин дослухався...

– Ні, – хитав головою, – не пора. Мертва ще земля, холодна... Приходь на наступному тижні, – казав і брався до цигарки.

За димом – хмарка, за хмаркою – зірки... Падають вони, як літа...

Дід Корній увійшов у мою пам'ять міцно і назавжди.

То одні розмови зринають, то інші...

А втім...

Подивились би ви на зорі над Калюжинцями серпневої ночі! Тоді б ви краще мене зрозуміли... Вони такі великі, яскраві... І близькі! Здається, чіпляються за гілля Корнієвої груші, що росте на подвір'ї, а далі – за наші яблуні, аж ген до Бабайчиного осокора... Ці зірки заглядають тобі прямо у вічі, а може, й у душу... Наче хочуть пересвідчитися: чи не чорна?.. Вони такі соковиті, як і плоди на деревах... Мимоволі дивуешся: ну, як ото їх утримує небо?..

Аж ні, надривається іноді... Упускає з невидимих рук... Чи невидима пелена раптом проривається... І падає зірка... Як груша на дідове подвір'я... Гуп!..

Уже небо не в змозі їх тримати... Струшує потихеньку... Вивільняється на зиму... І вони скочуються за край, лишаючи після себе золоті стьожки...

От ще одна зірка впала, згасаючи.

– Ще чиясь душа закотилася за обрій, – уточнив дід Габ, ловлячи ту зоринку на кінчик своєї цигарки.

– А чого за обрій? – запитав я.

– А щоб ніхто не наступив, – кахикнув дід.

Старий Корній був глибоко переконаним, цьому навчив і мене, що зірки – то душі живих людей. Кожна людина має на небі свою зірку. Коли людина народжується – на небі загоряється нова зірка. Отже, скільки душ живе на землі, стільки й зірок горить на небі. Якщо людина живе на землі добре, то і її зірка горить ясным, чистим світлом. Якщо ж не шанується – зірка слабне і тьмяніє. «Така моя планида», – кажуть про долю, маючи на увазі свою «небесну свічку». Коли ж людина помирає – її зірка падає назустріч душі, що відходить.

Чумацький шлях – це споконвічна дорога, яка переводить людські душі у потойбіччя. За спостереженнями діда Корнія, від середини ця дорога розходить у два боки: одна веде в рай, друга – в пекло. А птахам цей шлях указує, куди летіти до Вирію. Це вони відносять душі померлих у країну вічного спокою.

Падають зірки... Найболючіші кнопки натискують на прощання у душах живих.

От і виходить... Зорепад над Калюжинцями не закінчується, хочеш ти цього чи не хочеш.

Тільки моїх рідних... Скільки їх уже пішло по цьому зоряному шляху у Вічність?!

Прадіди Арсей і Федір...

Прабаби Наталка та Надія...

Бабуся Марія, моя незабутня Буся-музикантша...

Дід Павло...

А ще – його брати Григорій та Федір...

Їхні сини, а мої дядьки – Іван та Андрій..., Михайло та Василь.

І, звичайно ж, дід Корній...

І найсвіжіша завжди рана – тато і мама...

І ще... Десятки, сотні, тисячі моїх дорогих земляків-калюженчан... Чим глибше в пам'ять, тим забутіші і тим недоступніші... Несправедливо... Ой, не справедливо розпорядилося з

ними життя... Жили – наче й не було їх ніколи на цьому білому, аж темно в очах, світі. Це ж не правильно, що в нашій пам'яті не збереглися навіть їхні імена... Прапра – і все! Забулися – чи то з переляку, чи з правічного поспіху... А чи від того, що в скороминущих віках українці більше в землю дивилися, аніж у небо.

От небо й струсило їхні зірки, а вони й розтопталися, розім'ялися, як грудочки в пучках... Розвіялися за вітрами й снігами... У бурях і сніговіях...

Лише в моєму серці зачепилися золотими стьожками...

Лоскотнули...

Закривавили...

Заболіли...

Зорепад над Калюжинцями...

Та навіть із Ніжина я його бачу... Як пропише зірка свій останній слід у небі, десь у бік Прилук і Срібного, так і защемить серце:

– Хто?

Жаль, що ми не бачимо, як народжуються зірки... Бог дозволив нам бачити лише те, що викрешує пам'ять...

Хай зоріють іскринки доброти і світла між нами... О, люди!

Зорепад над Калюжинцями не вгває... Уже й хрещеної не стало..., пішла у Вічність Чумацьким шляхом.

Як жаринки у відрі з водою, так і зірки... Шиплять у моєму серці і печуть...

Ні, хай краще світять...

Іще довго-довго...

ДЕ ЗАЦВІТАЮТЬ СУЗІР'Я

З радістю вхопився за книгу (точніше – це за рукопис) Олександра Забарного... Признатися, він уже давно причащав мене різними оповідками із життя наших рідних Калюжинців... Здебільшого – усними... Обривками... Бо до письма і в нього досить тривалий час руки не доходили. А можливо, ще й душа не дозріла до такого солодко-гіркого причастя, яким, звичайно, є світло-щемлива подорож у наше воістину босоноге, бо злиденне, дитинство.

Ні, це не просто спогади...

Це – довгождана можливість до прохолодної кринички в лузі дитячими вустами припасти, щоб утамувати спрагу...

Йй-Богу, серце із яру в яр бігає-перебігає, щоб усе там знову побачити й охопити!..

Очі розбігаються, щоб оте неперевершено-дороге розмаїття ввібрати в себе і більше не відпускати...

Краса неписана!..

Чар неймовірний!..

Радість невтолима...

Ну, чого дурні такі люди, що дітей своїх ненаглядних із раю у спину власноруч виштовхують?..

Та в пекло ненаситне...

Та – в гармидер міський задушливий...

Та – в морок огненний пожадливий...

І на оновленій землі

Врага не буде, супостата,

А буде син, і буде мати,

І будуть люде на землі.

Знову і знову штрикає в душу Пророк.

Дуже глибоко коле. Наче там, на стінках невидимої душі, вишукані татуювання вкраплені – із місцевих краєвидів і захоплень. Один в один. Як око в око.

*І я не втримуюся, щоб не запитати після Шевченкового
твердження:*

– Які люди?.. На якій землі?.. І на чийй?..

Бо ворог знову суне свої брудні, закривавлені лапи в Україну...

Є над чим задуматися...І не тільки через війну...

Чого ж воно нічого, крім сліз гірких, не наvertsає, наше повернення в Калюжинці? Туди, де божественно-чиста роса холодила п'яти спозаранку на малахітовій траві... Де цілі сузір'я зацвітали спешу на калюжинських пагорбах, а тоді, віддзеркалившись у ставках, поринали у небо, щоб навіки залишитися там – на замилювання не тільки калюженчан, а й усіх інших, суцїх на цїй прекрасній родючїй землі... Родючїй, бо густо підживлена попелом – чи не найдревнішим, випробуваним у віках, добривом...

І згадалося...

Французький філософ Жан Жорес не без підстав радив: узяти з минулого вогонь, а не попїл...

Прекрасно, проте... Це ж скільки того попелу треба пере-гребти, аби вреситї-ресит до такого важливого вогню дістатися!.. До вуглинок...

Задача, я вам скажу, не з легких. Поспівчувавши Олександрю Забарному і уявивши, як йому нелегко вдаватиметься розгрібання невидимого попелу заради віднайдення таких жаданих жарин, іще пекучіше заглибився в спогади. Бо ж і сам децо знав про Калюжинці і його невтомних трудівників. І мої стежки-доріжки пересікалися з багатьма з них...

А над ними – кобзареві думи...

Тарас Шевченко бував у Калюжинцях. Як і в сусідніх Сокиринцях чи Охінках... Не міг не побувати на землі, яка дала світові такого визначного й проникливого глашатая людського болю і туги спресованої, як Остап Вересай. Він переймався тут усім отим багатством душі української, щоб потім відтворити її в своїх віршах і поемах, у думках непроминуцїх, бо суцїх!..

Олександр Забарний продовжив той бїль, записав по-своєму чисто і спостережливо.

Знаю автора ще з часів наших спільних баталій на літературній студії Ніжинського університету імені Миколи Гоголя... Тут теж спалахнуло сузір'я... Анатолій Мойсієнко, Володимир Сапон, Олександр Петькун, Іван Просяник, Микола Скороспехов (пізніше Луговик), Володимир Яценко (пізніше Сенцовський), Любов Кириченко (пізніше Пономаренко) – всі стали письменниками, а хто ще й науковцем чи журналістом став, щоб заглибитися в життя ще прискіпливіше й різнобічніше; Павло Михед, Олександр Ковальчук, Володимир Кузьменко (пізніше всі троє – професори й доктори наук); Олексій Нестеренко, Олександр Лисий, Валентина і Людмила Примостко (пізніше – Меркулова і Сіра), Тамара Кияшко, Олександр Гадзінський... Я молодших не називаю, що прийшли між задумливі гоголівські стіни після нас, бо не про прийдешність поколінь моє слово... Я про Олександра Забарного мовлю, тому й обмежуся жорнами, які його терли на добірне борошно для літературної пекарні під пильним професійним наглядом нашого шанованого від душі наставника – Павла Олександровича Сердюка (справжнього професора, тільки й того, що без офіційних професорських лаврів).

Як письменник, Забарний формувався довго, точно у відповідності до свого прізвища. І, мабуть, це добре, бо тільки час здатний залишити в душі те, що найпекучіше. Полова вивітриться, розвіється за вітром. Та не засліпить очі, не впечеться болісно в погляд, а збагатить пильністю і зваженістю. Його надихало спостереження німецького фізика – лауреата Нобелівської премії Альберта Ейнштейна, який точно підмітив, що «радість бачити й розуміти – це найпрекрасніший дар природи», як і те, що «істина – це те, що витримує перевірку досвідом». Адже досвід у нього вже був!.. І не малий. Тому, розгрібаючи попіл минулого в своїх спогадах і розпитуваннях односельців, можна вже було й жарини вибирати. І, відгравивши їх, як коштовне каміння, нанизувати на тонкі промені почуттів.

Село – це таке багатство на характери... Невичерпна скриня доброти й самовідданості... Криниця наснаги і комора почуттів...

А рідне село й поготів!.. Мабуть, тому й писати про нього найважче, бо рідне. А отже, значно відповідальніше до всього ставитися

виникає потреба. Тут художні прийоми не завжди виправдані. Тут точність потрібна, виважена й витончена правдивість, інакше земляки за брехуна вважатимуть. А кому такого захочеться?..

Спогади Олександра Забарного ненав'язливі, тихі і вдумливі. Поринаєш у них – і ніби заново своє життя переживаєш. Хіба це мало?.. В душевну чистоту поринати... У купіль найщиріших почуттів...

Навіть всуціль міські, столичні, зроду-звіку у селі не буваючи... Лише в кіно...

Бачили, як безтурботно-вдоволено коні по траві в лузі качаються?.. Задравши ноги... Не озираячись і не остерегаючись...

То моя душа так качається запашним різнотрав'ям, причаючись спогадами земляка-письменника.

От хоча би в оповідці «**Зелик вонючий**»... Автор не боїться зворотної реакції, сміливо вводить нас у те середовище, яке навіть із понадпівстолітньої відстані віє незнищеною добродушністю і простою стосунків. Забуте діалектне слово тут – особливо вагома знахідка. А спостережливість і допитливість хлопчика поряд із спокійною розважливістю бабусі – як ото наповнені свіжою колодязною водою два відра на коромислі...

Справжньому щастю багато не треба. Воно – як пташеня у жменьці. Легенько притримуєш – сидить, гріється, а пальці послабиш – випурхне, тільки його й бачили.

Так і життя, здається, безслідно зникає... Доки не поринеш у спогади... Тільки тоді воно набирає дуже важливої значимості для людини.

А такими задушевними самоцвітами збагачені всі оповідки Олександра Забарного.

Будучи за освітою філологом, причому в період навчання у Ніжинському педагогічному інституті імені Миколи Гоголя – одним із найактивніших учасників літературної студії, Олександр Забарний завжди пам'ятав твердження відомого англійського поета Джорджа Гордона Байрона, який іще два століття тому зазначив, що «кращий пророк для майбутнього – минуле».

На жаль, минулим стає навіть те, що ми переживаємо самі. А що вже говорити про наших попередників – ближчих і дальших?.. Книги їхнього життя писані не чорнилами й не олівцями, а здебільшого – лопатами, граблями, косами, сапами й плугами!.. Скрупульозно писані... Наполегливо!.. І щовесни переписувалися заново – іще з більшим ентузіазмом і самовіддачею.

Те, що потребує якості, ніколи не завершується. Хліборобська праця – це завжди продовження. Бо це – найважливіша філософія життя, його сіль!

«Контрреволюція, оклецьок і буря вознесенна» – уже сама назва розставляє головні акценти в розповіді. Тут і характери виставлено – не треба й голову ламати дуже, щоб визначити, якою є в житті та чи інша людина. Нічого надуманого, заради привабливості чи контрасту, все – як у житті, чесно і просто. І, хто б яким словом не називався, навіть із негативним нібито підтекстом, а звичайної людської поваги ніхто нікого не позбавляє. Тож і ображатися не було чого – оклецьок ти чи буря вознесенна... У селі, як правило, всі – родичі, всі – рідні, тільки й того, що в різних хатах живуть. А як позбираються!.. Як заспівають!.. Точно: люди в селі – як куплет до куплета в пісні. Не стає одного когось – як непоправне провалля в мелодії.

Звісно, автор найкраще знає найрідніших собі. Тому й не блудить казна-де. Тому й не вигадує казна-що. Навіщо? Фотографії на стіні в дідівській хаті – не просто папірці. Вони здатні говорити не залежно від того, живі ці люди чи вже давно в могилі.

Я зумисне будую своє слово не на літературознавчих принципах. Забарний і не прагнув цією книгою показати свою неординарність у літературі, бо й не ганявся за якимись новітніми стилями чи течіями. Його фотоапарат, як митця, значно проникливіший, аніж щоби просто сфотографувати людину й показати її портрет нам. Ні, він проникає в душу, у її насамперед чистоту і безкорисливість. Це той скарб, який із часом стає все дорожчим і дорожчим. Як золото найвищої проби. І не просто золото, а вишуканий виріб із нього. От жила собі прекрасна людина

на світі і більше немає її. Хто відшкодує її втрату землі, на якій ця людина жила?.. Хто поверне сусідам те, що ця людина неповторно уміла?..

Ми часто не замислюємося над цим. Поспівчували, що втратили, – та й забули. А хіба це правильно?.. Порожнеча повсякчас потребує заповнення. От Олександр Забарний і прагне хоч якось виконати свою синівсько-онуківську, та й правнуківську, місію. Хто, як не він, зможе це зробити?.. Калюжинці невпинно вмирають. Люди, веселі й гомінкі, переходять в інше місце жити. Порожніють хати, зате росте кладовище.

Такі знайомі обличчя... То дивилися з вулиці, коли зустрічалися, зі стін, у примітивних рамках, коли заходили в хату... А це – з хрестів та пам'ятників на цвинтарі...

Куди ти йдеш, моє дороге село?..

А ти ж таке радісне, як хто заспіває...

А ти ж таке щасливе, як хто народиться...

А ти ж таке скромне і невибагливе, як дядько Андрій в оповідці «**Степенний і задумливий**». І полетів би вслід за своїми бажаннями – хоч і до самого неба, та думи важкі не пускають. Загадують то одну роботу, то іншу. Що треба в селі, те й роблять. Доки дружина не накричить, і нагороди ніколи одягнути, щоб показати їх школярам біля клубу в День Перемоги чи ще на якесь свято. Така натура хліборобська – не виставлятися напоказ. І є ж із чим, а от скромність не дає. Заступає собою все, крім роботи, яку руки і ввісні не перестають робити – сіпаються, натруджені.

Доречно згадати французького письменника Віктора Гюго: «Людина працює, облаштовуючи свій дім, а дім її – земля».

Коли настає гаряча пора, а для селян гаряча пора навіть серед зими, вони ніколи не задумуються про себе більше, ніж дбають про землю. Іноді, може б, і раді поміняти все місцями в своїй життєвій філософії, та вперто не міняють. Для хліборобів земля – як совість... Як мірило порядності й честі.

Щоб не заскучати в одноманітності, вони шукають вихід. Університетів ніяких не проходили, крім життєвих, а от багато

чому навчилися. Ще й інших учать... Як той же дядько Андрій. Сам на трубі грає та ще й односельцями керує, щоб у них духовий оркестр при потребі міг святковий настрої хліборобам та тваринникам створити.

Досить правдиво дихає на читача «**Черінь із припаркою**» – оповідка не вибаглива, як і попередні з наступними. Зате неперевершена теплінь відчувається насправді всім тілом, якщо воно хоч раз у житті звідало оту цілющу сільську розкіш, із перевагами якої не зрівняється жоден у світі курорт.

Піч у сільській хаті – це не тільки те місце, де можна погріти кістки. Це ще й простір, де виростають діти і де вони отримують чудову здатність усім своїм допитливим серцем доторкнутися до найсокровенніших таємниць свого роду.

Піч – це свого роду космодром, із якого й без ракет можна стартувати до зірок. І не просто з землі, а з його найпекучішого майданчика, який із давніх-давен називається нелегким життям. І в першу чергу – селянина, хто весь вік робить, як віл, а їсть, як миша. Не в тому плані, що мало, а в тому, у скільки разів менше отримує від заробленого. Дурять його і грабують безперестанку. І червоні, й білі, і сіро-буро-малинові...

Треба бути дуже великою людиною, щоб, незважаючи на постійні обмани, планетарне ставити значно вище від особистого. Так-так, саме планетарне, бо якби не хлібороби, то чим би й харчувалося людство?..

Оскільки поети часто йдуть попереду у філософів, варто нагадати, що підмітив визначний німецький поет Генріх Гейне. А він сказав: «Де велика людина розкриває свої думки, там і Голгофа». Хлібороб найкраще розкриває свої думки в полі. Отже, там його й Голгофа.

Те, що «**Горе пішки не ходить**», ні для кого не секрет. Навіть для прабаби Наталки, яка трьох синів і двох онуків не діждалася з війни... Не діждалася, та самотньою не зосталася, хоч і довго поневірялася, марніючи, з розуму ніби сходила, а тоді знову знаходила себе, щоб жити і повсякденною працею стверджувати, яке прекрасне життя на землі.

У цьому переконує хвилююча розповідь «**Жив такий прадід – Арсей**», заінтриговує «**Тасмниця Івана Вербняка**», дає серйозні підстави для порівняння «**Прабабина куфайка і моє пальто**», і звісно ж, і без того розмаїтий букет калюжинських характерів контрастно урізноманітнюють «**Три партизанські поцілунки**» – оповідки про різних людей, проте однаково чесних і працьовитих.

Естафету поколінь сповідує «**А він і за мене загинув**», в основу написання якого покладено нібито й відомий факт – увічнення пам'яті загиблих на війні з фашизмом, однак, хвилювання від того не меншає, оскільки подібне черкнуло чорним кременем чи не кожну українську родину.

Понад два з половиною століття не знайшло спростування те, що підмітив французький філософ Клод Адріан Гельвецій: «Будь-хто, хто вивчає історію народних бід, може переконатися, що більшу частину нещастя на землі приносить невігластво».

З цього приводу я б осібно виділив «**Старосту**». І зовсім не тому, що ця розповідь виділяється якоюсь стилістичною чи конструктивною особливістю. Ні, проте вона дає (і як мені здається) досить вичерпну переконливу відповідь на дуже актуальне останнім часом питання: чому розпався Радянський Союз?.. Та тому, що такий монстр, який був суцільно побудований на брехні й несправедливості, не міг довго триматися.

Уявіть собі: показовий суд у сільському клубі в Калюжинцях... Судять старосту, який керував селом у період фашистської окупації, і іменем найсправедливішої в світі комуністичної держави дають йому двадцять п'ять років таборів, а все село, коли засудженого виводять конвоїри, мов по команді, стає на коліна і зі сльозами на очах люди дякують йому... Ну, ні, це все зовсім ні в які рамки справедливості не вміщається. Як і те, до речі, як воно все перевернулося догори дригом. Адже ніхто зі своїх не хотів бути старостою. Та й чужого остерігалися! Тому вирішили й ублагали стати старостою людину, яка зуміла (як пізніше сказав Леонід Кравчук) пройти між краплинками і багато чого корисного зробити для і без того знедолених калюженчан на такому відповідальному посту. На очі людські ніби на німців служив, а на ділі... Селян,

які нещодавно пережили страшний голодомор тридцять третього, поклавши в підмурок нової, ненаситної, влади дуже багато життів, насильно на коліна б не поставили, причому – всіх разом. А тут...

Влада кремлівська знову (вже вкотре) натовкла селян мордою (по-московському, не обличчям по-нашому), як вона торжествувала, у багно калюж, мовляв, ось ви так оцінюєте, а ми – навпаки. І буде наше зверху!..

І правда, морально ті двадцять п'ять років таборів разом зі старостою відбувало все село. А потім... Десятиріччями їх пекла провина, що вони не змогли захистити і відстояти у (своїх, не чужої) влади людину, яка відстояла їх у прийшового ворога.

Дві наступні оповідки теж вирізняються ніби, бо то – про людей, а це – «Сволок» і «Долівка» – про хату. Точніше – про дуже значимі частини в селянській оселі. І це дуже добре, що Олександр Забарний зумів оживити їх – поставив неживе у рівень із живими людьми. Бо так воно й є для селян. Особливо для старих людей, у кого на віки віків, як найшанованіші ікони, залишилися в пам'яті долівка і сволок. Треба любити дужче, ніж себе, щоби так божественно думати про них і повсякчас дбати.

Олександр Забарний, як мені здається, не вичерпав себе цими, дорогими йому і незабутніми, спогадами, які за допомогою художнього слова, перетворилися в цілком пристойні картини з сільського життя.

Де б не був, Калюжинці нагадують про себе зорепадами, як запахуючі яблука в саду: гуп та гуп...

Пам'ять не вмирає, як і герої.

Умирають тільки ті, хто не пам'ятає.

А ми ж, хоч і з великими потугами, прагнемо повернути пам'ять.

Воскресити її, відновити й укріпити... Та що завгодно зробити, аби тільки не забувалися ті люди, які стільки хорошого зробили на цій землі. Щоб не заростала вона бур'янами. Щоб не затоптувалася нелюдами й нехлюями всякими. Щоби неухильно цвіла й радувала наші серця.

Цьому слугує оповідка **«Іди, кутя, на покуття»**, бо пам'ять народу базується передусім на тому, як він пошанує свої традиції. Доповнює розповідь – **«Хрещена»**, в якій показується, наскільки життєдайною й по-хорошому неспокійною може бути людина.

Неймовірною теплотою пройнята оповідка **«Котя, Метя й Габеньок»**. От ніби й обзивають хлопців у селі, а ніхто не ображається. Це стає мовби їхнім другим ім'ям. І вони з ним живуть щиро й весело. Часто навіть забувають своє справжнє ім'я – те, що записане в паспорті. Бо Іванів чи Василів багато, а Габеньок, Метя чи Котя – один на весь світ. Отак сказав – і закарбував на все життя в пам'яті.

Хто хоче навчитися бути сильним і потрібним людям, незважаючи ні на що, варто заглибитися в недовомленості оповідки **«Приходьте, якщо не занудьгуєте»**. Пріська Горохова – це не художній вимисел автора, це – важке реальне життя, яке випало на долю простої селянської дівчини. І вона пройшла його з честю, з гордо піднятою головою. Не опустила руки, хоч вони й опускалися в безсиллі. Не потупила очей, хоч вони більше й не хотіли дивитися на світ. Не здалася і не занепала духом. Працювала – як віл. І де в неї сили бралися, тільки їй відомо. Та саме в таких, покривджених не тільки фашистами, а й своїми, що значно дужче болить, і криється справжня краса української людини. Вона – як народна пісня: і з гірчинкою, і з веселинкою. Спершу – ой, а потім – ой, там у лузі... Чи під калиною... Чи на горі... Словом, де прийдеться, там і ой, але обов'язково – з неосяжною широтою душі української, щиро, по-справжньому чесно й порядно.

Сільські люди надзвичайно відкриті. До них цивілізація завжди набагато пізніше приходила, ніж у місто. Хоча здебільшого саме вони її й творили, цю цивілізацію. Бо ніхто так не звідав на собі, яка це тяжка праця – на землі – від зорі до зорі. От і шукали полегшення!.. От і придумували!.. Як виявилось, людям – на добро, а собі – на погибель.

Братання народів не склалося. Та й не могло воно скластися, бо споконвіків замішувалося на різних глинах. У нас – від Бога, у них

– від Сатани... У нас – на творенні добра власними руками, у них – на привласненні чужих благ: хто закопав ту картоплю, той хай і відкопує!.. Сильна філософія дерунів, тільки не тих запаших, що на сковорідці, а тих, хто звик на чужому поживлятися. Пишучи оповідку **«Тамара і найбільше відкриття»**, Олександр Забарний і не ставив перед собою глобальне завдання: показати коріння наших споконвічних незгод із сусідами. Чого вони такі?.. Лізуть і лізуть із не митими загребуцими руками, тягнуть і тягнуть, а тепер уже знову: нищать і нищать... І в той же час: а ми чого такі безхребетні?.. Все прощаємо й прощаємо, жаліємо й жаліємо, віддаємо й віддаємо... Доки? – ось питання з питань.

Доки будемо вдавати, що приймаємо брехню за правду?.. Адже ж це й справді, ні в які рамки не вміщається!.. З їхньої, загарбницької, позиції це ми – невігласи, тобто ті, кого убивають і оббирають, а не вони, тобто ті, хто це паскудно робить, ще й безперестанку бреше на весь світ. Воістину злодій кричить: *украли!* – і показує пальцем на того, хто потерпів.

Звісно, окрема Тамара тут ні при чому, але через неї образ невтомного любителя поживлятися чужим переноситься на всіх її земляків. І від цього звинувачення вони ніде не дінуться!

Якимось особливим тонким внутрішнім сміхом пройнята оповідка **«Чому чоловіки не санують»**. Тут і екскурс у козацьке минуле села принагідно доповнює наші історичні пізнання – не на голому ж місці виростали. **«Лили хлопці в армію»** з казкових красевидів, тому й служили, напевне, самовіддано. Бо знали ціну і краси, і праці.

Зрештою, цьому присвячена вся книжка.

Багатство душі намозолоної, як і рук, не зникає безслідно – переходить у невидимий біль і **«Зорепад над Калюжинцями»**, у зитхання і замилування.

Де б ти не блукав світами, із яких би цілющих джерел не пив, та завжди по-справжньому зможеш угамувати спрагу тільки з того колодязя, з якого пив у дитинстві. Це – аксіома аксіом!

Рідко кому вдається повернути борги батьківщині сповна. Гадаю, хоч частково, та все ж таки вдалося це зробити Олександрові Забарному, якому, як це видно з цюйно прочитаної

книжки, пощастило припасти вустами серця й душі до неповторних калюжинських краєвидів і воістину барвистих людських характерів.

Там, де зацвітають сузір'я, життя не може закінчитися.

Залишається покластися на відомого французького математика й астронома П'єра-Симона Лапласа, який зауважив: «Те, що ми знаємо, – обмежене, а те, що ми не знаємо, – безконечне». А ми таки не знаємо наше життя, якщо безперестанку повторюємо помилки. А то й зумисне робимо їх – чи то на зло, чи від заздроців, але ж таки робимо! Не всі, звичайно, але ж і не переводяться в наших рядах бажуючі.

Радусь те, що не переводяться й ті, хто покликаний робити добро.

Пишучи про хліборобів, знову звертаюся за мудрістю до фізика, оскільки вони й селяни надто близькі між собою.

Швейцарський психолог Карл Густав Юнг висловився образно: «У багатьох фізиків у жилах тече тільки струм високої напруги». Я ж підсилю думку, і цілком справедливо, адже у жилах хліборобів тече струм іще вищої напруги. Він і витривалості додавав хліборобам, і ентузіазму з любов'ю, щоб вистачило на найдовший серед усіх працівників трудовий день, і, що найголовніше, засвічував їх ізсередини. Олександр Забарний підмітив це у мальовничому селі Калюжинці, серед прекрасних людей якого виростав-формувався – і як письменник, і як багаторічний декан філологічного факультету Ніжинського університету імені Миколи Гоголя, і, зрештою, як громадянин дорогої його серцю України. Безперечно, ця напруга клекотить і в його жилах. Інакше б не засвітилися образи героїв, з якими щиро і щедро знайомить нас щойно прочитана книга.

Анатолій ШКУЛПА,
письменник.

В дарунок землякам

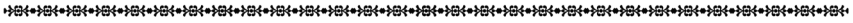
Анатолій ШКУЛПА

КАЛЮЖИНЦІ МОЇ НЕДОСПІВАНІ...

А на острові дитинства –
картоплина в мундирі...
Як Наполеон,
розкошує у всій красі.
Взяв би й проковтнув,
та жах горло розпирає:
а що завтра?

Калюжинці мої убогі...
Зав'язли в баюрах по самі вуха.
І я зав'яз –
вилазити не хочеться.
Разом із поросятами,
ніби в'юн...
Туди-сюди кручуся –
не накручуся.
Туди-сюди сміюся –
не насміюся.
Аж пирхаю...

А вітер на кобзі грає
Вересаєвій,
Мовби самому Остапові
догодити старається.
Земляки ж!

З одного роду-племені.
Не від Наполеона ж!..
А лише від мундира,
та й то –

картопляного...

Калюжинці мої недоспівані,
Разом із моїм голодним дитинством,
У святих калюжах недовимоченим...

Рохкають розвеселені поросята,
А на задерикуваті скрючених хвостиках
У кожного –
по золотій сережці:
бери – не хочу...
Стільки зірок
більше ніде не сяє...
В кренделиках...

* * *

А ДАЛІ ПАМ'ЯТЬ НЕ ПУСКАЄ...

А далі – пам'ять не пускає...
Гора...
І камінь з-над гори...
Дедалі важче насуває
Нудьга в покинуті двори.

І тінь здаля вроста у сонце...
Та не палац то, а вітряк...
Маха крильми іще не в стронцій,
І відсвіт – навперекосяк.

Немов крізь душу...
Через поле,
Куди вже більше не дійти...
Лушпетить вітер довгі поли
І шарпа – Господи, прости...

Із Пручаїв – поміж акацій –
Дорога, вся у рівчаках...
Стагнація з усіх стагнацій,
Важкий – не просто битий шлях.

Бо тут не тільки коні й люди,
А ще й дощі...
Не йдуть – летять...
Вітри трясуть, дурні, за груди –
І в літо п'ятами мигтять.
А далі – пам'ять не пускає...
Гора – і нікуди іти.
Засохнув сад, який іскраю
Калюжинців – не воскресити.

І мати...
Наверта до ями...
Як сонце – ген...
Одним-одна...
Та ще вітряк над Пручаями,
Як привид, мовчки вирина.

ЗАБАРНИЙ

Олександр Вадимович

Народився 29 квітня 1956 року в місті Прилуки Чернігівської області в родині вчителя.

У 1977 році закінчив філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Працював учителем на Прилуччині, інспектором відділу освіти, заступником директора з навчальної роботи Прилуцького педагогічного училища імені Івана Франка. З 1992 року працює у Ніжинській вищій школі.

Кандидат педагогічних наук, доцент. Відмінник освіти України. З 2003 до 2018 року – декан філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Поет, прозаїк, драматург, літературознавець. Автор поетичних збірок: «Пастелі Полісся» (1992), «Акорди серця» (2003), «Стежина пам'яті моєї» (2010); книг прози: «Лелеки не зраджують» (1995), «Калинова сповідь» (2011), «Під знаком білої плями» (2012), «Грішниця» (2014), «Обриси на серці» (2017). Автор книг з літературознавства: «До таїни образу» (1997), «За лаштунками літа» (2006).

Автор 7 посібників для вищої школи та 150 статей з питань літератури у фахових виданнях України та зарубіжжя.

Упорядник 5 антологій поезії та прози літературної студії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Лауреат Міжнародної літературної премії імені М. Гоголя «Тріумф» (2013), обласних літературних премій імені Леоніда Глібова (2011) та Михайла Коцюбинського (2014).

Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2015).

Депутат Чернігівської обласної ради шостого скликання.

Твори перекладені на англійську, білоруську, російську мови.

Член Національної спілки письменників України з 2012 року, Національної спілки журналістів України з 1995 року.

«Зорепад над Калюжинцями» – нова книга автора.

ЗМІСТ

<i>Від автора</i>	3
СПОВІДАЛЬНЕ	4
ЗЕЛИК ВОНЮЧИЙ, або Як ми з Бусею на «музиці» грали	6
КОНТРРЕВОЛЮЦІЯ, ОКЛЕЦЬОК І БУРЯ ВОЗНЕСЕННА. <i>Прабабуся Надя</i>	17
СТЕПЕННИЙ І ЗАДУМЛИВИЙ. Дядько Андрій.....	25
ЧЕРІНЬ ІЗ ПРИПАРКОЮ. <i>Скарб</i>	31
ГОРЕ ПІШКИ НЕ ХОДИТЬ <i>Наталчине горе</i>	37
ЖИВ ТАКИЙ ПРАДІД – АРСЕЙ	56
ТАЄМНИЦЯ ІВАНА ВЕРБНЯКА	62
ПРАБАБИНА КУФАЙКА І МОЄ ПАЛЬТО	70
А ВІН І ЗА МЕНЕ ЗАГИНУВ... <i>Причетність</i>	76
ТРИ ПАРТИЗАНСЬКІ ПОЦІЛУНКИ <i>Як моя бабуся партизанкою була</i>	87
СВОЛОК	97
СТАРОСТА	102
ДОЛІВКА	110
ПРИХОДЬТЕ, ЯКЩО НЕ ЗАНУДЬГУЄТЕ <i>Чому Пріська Горохова заміж не вийшла</i>	113
ІДИ, КУТЯ, НА ПОКУТТЯ... ..	119
ХРЕЩЕНА	127
КОТЯ, МЕТЯ Й ГАБЕНЬОК	134
ІШЛИ ХЛОПЦІ В АРМІЮ	140
ТАМАРА І НАЙБІЛЬШЕ ВІДКРИТТЯ	154
ЧОМУ ЧОЛОВІКИ НЕ САПУЮТЬ	161
ПАНЬКО І ЛЕСЯ АБО ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ ЛЮБОВІ.....	167
ЗОРЕПАД НАД КАЛЮЖИНЦЯМИ	176
<i>А. Шкуліна. ДЕ ЗАЦВІТАЮТЬ СУЗІР'Я</i>	183
<i>В дарунок землякам:</i>	
<i>А. Шкуліна. КАЛЮЖИНЦІ МОЇ НЕДОСПІВАНІ</i>	195
<i>А. Шкуліна. А ДАЛІ ПАМ'ЯТЬ НЕ ПУСКАЄ</i>	196
ПРО АВТОРА	198
ЗМІСТ	199

Літературно-художнє видання

ЗАБАРНИЙ Олександр Вадимович

ЗОРЕПАД НАД КАЛЮЖИНЦЯМИ

Сільські оповідки

Літературний редактор – Анатолій Шкуліпа

Художник – Олександр Кошель

Комп'ютерна верстка – Наталія Парецька

Підписано до друку 26.06.2018 р. Формат 60х84/16. Папір офсет.

Гарнітура Times Ум. др. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 6,90.

Тираж 300 прим. Зам. № 1562

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М.М.

16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20

Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124

E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.